

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

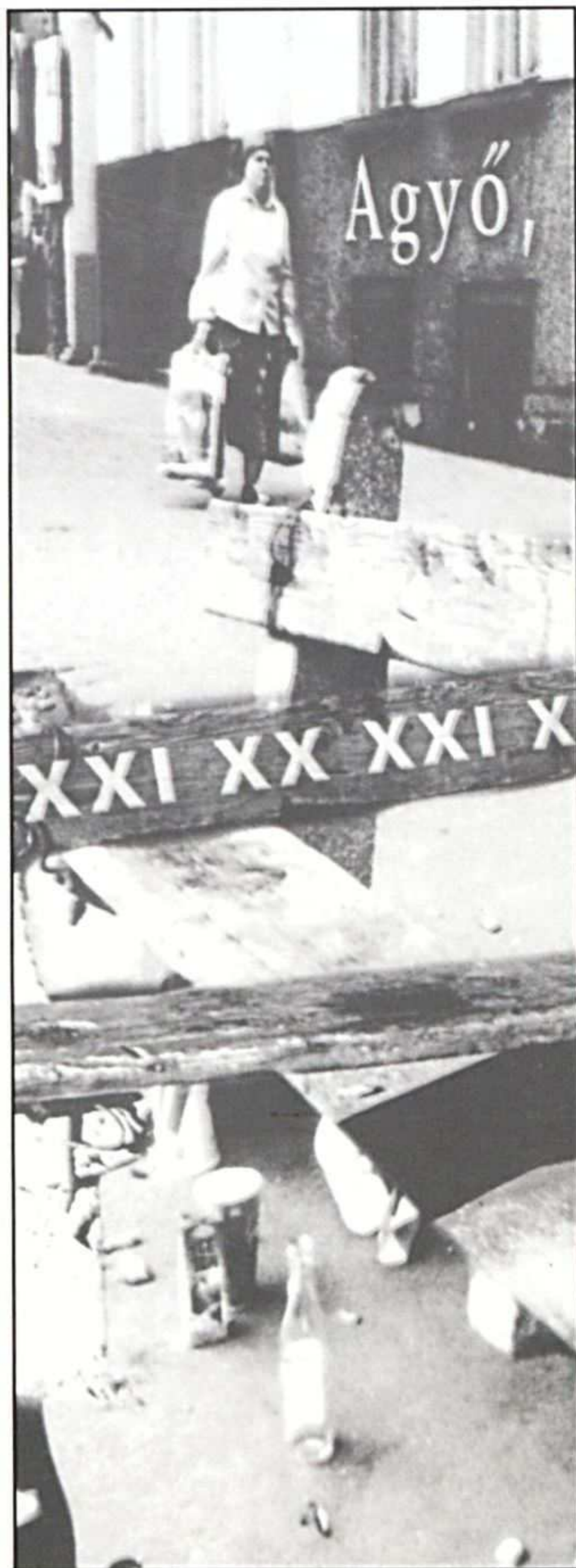
*Újabb öt év a nógrádi
Madách-kultuszról*
Csongrády Béla összegzése

Nagy évfordulók hősei:
Bajza József, Balassi Bálint,
Fráter Erzsébet, Jókai Mór,
Keresztury Dezső, Madách Imre,
Mikszáth Kálmán

Beszélgetések
Fábián Gyöngyvérrel,
Horváth Istvánnaal, Nagy Pállal

Költők és korunk
Géczi János, Kalász Márton,
L. Simon László, Pék Pál versei

Ács Irén: Agyó, Huszadik
(Részlet)

50 éves a Palócföld

Ma Magyarországon köztéri szobrot csinálni és felállítani több mint kulturális esemény. Olyan városban pedig, mint Salgótarján, – ahol a vidéki városokkal összehasonlítva területéhez mérten a legtöbb szobor található – egyértelműen közügy. [...]

Vasas a város mába érő történelmének egy szeletéről közli velünk gondolatait. Kicsit kívülről, távolságtartással, mégsem ridegen, hanem hozzánk kötődően, értünk szólva. Történelemről beszél, mégis nekünk – a bátyánkról, apánkról, rokonokról, ismerősökről formál véleményt. És ez az, ami nehezíti Vasas dolgát – a közönség személyes érzékenysége mindabban, aminek kifejezésére vállalkozott...

Pál József: Vasas Károly bányász-szobra (1974)

A Radnóti-szobor műfaját tekintve emlékmű, mégis más mint emlékműszobrászatunk számos darabja. Ezen alkotásokból a kegyelet ellenére – nagyon kevés válik művészettörténeti értéké. Varga Imre kompozíciójának sikerült emlékműszobrászatunk sokhelyütt elkoptatott szimbólumrendszerét megújítania. A mű közvetlenségével és természetességével kiemelkedik a hasonló alkotások sorából.

Salgótarján főterén sétálva, környezetébe komponálva vehetjük szemügyre az életnagyságú szobrot. Az 1969-ben készült mű a „Főtér” szélén, a Karancs Szálló felőli oldalon került felállításra. A kivitelezőket dicséri, hogy szervesen beilleszkedik a gondosan megtervezett „Főtér” összképébe. Nem ötlük első pillantásra a szemünkbe, de a szobor természete nem is kívánja a központi elhelyezést. A tér meghitt sarkot alakít ki a korlátnak támaszkodó bronzfigura körül. A néző és a műalkotás közvetlen kapcsolatának lehetősége így, a tudatos tervezés következtében szinte zavartalan.

Lóska Lajos: Varga Imre Radnótija (1976)

Balassagyarmat Szabó Lőrinc számára a tündérváros, a felejthetetlen gyermekkor: az örökké visszavágyott édes idill. Költészetének számos helyével bizonyíthatnánk ezt. De most csak egyet emeljünk ki: a legmeggrázóbbat. 1945 júniusában vagyunk. A költőt igaztalan támadások érik. Félreértés, félremagyarázás, bosszúvágy. Igazoltatási hercehurcák. Meggyötörtnek érzi magát és összetörtnek. Minden reménytelen. Ekkor egyszerre csak kibuggyan belőle: „Balassagyarmatra vágyom”. [...]

Holnap lenne 77 éves, hiszen egyidős a századdal. S most újra visszatér. Szobora, Borsos Miklós művészi alkotása ezentúl itt fog állni a ligeti hársak alatt. Mi pedig itt, a ligeti hársak alatt emlékezünk – arcmását nézve – küzdelmes életére, századunk egyik legnagyobb költőtéljesítményére, s Balassagyarmat és az irodalom elválaszthatatlan kapcsolatára.

Szabó Károly: Egy avatandó költőszobor előtt (1977)

Tartalom

<i>Csongrády Béla</i>	„Remény a csillag...” Újabb fejezetek a Nógrád megyei Madách-kultusz történetéből (1999–2004)	499
<i>Kalász Márton</i>	A síroknál; Parainesis (versek)	529
<i>Gáspár István Gábor</i>	A szó nem szótlan. Beszélgetés Nagy Pállal	530
<i>Bujdosó Alpár</i>	Nagy Pál születésnapjára	533
<i>L. Simon László</i>	Paulus (vers)	535
<i>Szigethy Gábor</i>	Múltkóstoló – Búvárharang, 2204	536
<i>Csongrády Béla</i>	„Az ünnepi alkalom is a szakmai felismerések pillanata” Négy szemközt R. Várkonyi Ágnes történettudóssal	540
<i>Tóth Gyula</i>	Markó Árpád előadása a romhányi csatáról	546
<i>Baráthi Ottó</i>	Négy évtized szolgálatban. Beszélgetés dr. Horváth Istvánnal	555
<i>Géczi János</i>	Rózsák és versek	566
<i>Kerényi Ferenc</i>	Bajza József és a színház	581
<i>Lászlóffy Csaba</i>	Hősünk, ujján oldhatatlan tintafoltokkal	589
<i>Prohászka László</i>	Művészeti értékek és érdekességek Horpácson	594
<i>Solymár József</i>	Boszorkánymesterség	599
<i>Pék Pál</i>	Alkonyul; Harmadnapra; A végső percben (versek)	603
<i>Bakonyi István</i>	Pék Pál: Szodoma (könyvismertetés)	606
<i>Rideg Gábor</i>	Beszélgetés Fábián Gyöngyvér műtermében	608
<i>Botka Ferenc</i>	Kosztolányi Dezső tere-feréi	615
<i>Ács Anna</i>	Az örök füredi vendég	630
<i>T. Pataki László</i>	Műhelynapló: 2003. július – 2004. július	635
<i>Praznovszky Mihály</i>	Két bál regénye	643
<i>Ray Keenoy</i>	Találkozó Ács Irénnel	652
	Évre év jön (p.m.)	655

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
L. évfolyam
2004. 5. szám, szeptember–október

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DR. KOVÁCS ANNA
BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ szerkesztőségi titkár
Telefon: 32/310-140

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
Polar Stúdió, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és a
NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrássy út 45.

2004-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
de nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867
INDEX: 25925

Nógrád megye Madách-díjas folyóirata
(2004)

Csongrády Béla

„REMÉNY A CSILLAG...”

Újabb fejezetek a Nógrád megyei
Madách-kultusz történetéből (1999–2004)

Madách Imre egy sorának – „Remény a csillag, mely annál inkább fönt sugárzik, mentül borúsabb egünk” – kezdő szavait vettem címéül dolgozatomnak öt évvel ezelőtt, amikor pontot tettem a Nógrád megyei Madách-kultusz legújabbkori történetének feldolgozására, az 1964-től 1999-ig terjedő 35 éves időszakának vázlatos bemutatása után. A könyv '99 októberében, az akkor rendezett csesztvei Madách irodalmi napra jelent meg a Mikszáth Kiadó gondozásában. Akkor is tudtam, biztos voltam benne, – s ezt zárógondolatként meg is fogalmaztam – hogy lesz folytatása a „történetnek”, emel-fogva a visszatekintésnek is. Az alábbiakban az elmúlt öt esztendő krónikája foglaltatik össze, mintegy teljessé téve a Madách-kultusz idén éppen negyvenéves históriáját.

A magyarországi Madách-kultusz eddig utolsó jeles esztendeje az 1998-as Madách-émlékév volt, tekintettel a költő születésének 175. és „Az ember tragédiája” színházi premierjének 115. évfordulójára. Az országos közfigyelem azóta még egyszer – akarva-akaratlanul – Madáchra, illetve fő művére irányult, nevezetesen 2002. március idusán, amikor is a Szikora János rendezte Tragédia-bemutatóval avatták fel a budapesti Duna parton a Nemzeti Színház sok vitát kiváltott új épületét. Nógrádban azonban nagy csendek, látványos cezúrák nélküli volt az emlékezés, bizonyítván, hogy a szülőföld a kiemelt évfordulóktól, kerek jubileumoktól mentes esztendőkből is megtisztelő, folyamatos kötelességének tartja Madách Imre szellemi örökségének továbbéltetését, kutatását, megismertetését. A megyei kultusz korábban kialakult, immár hagyományosnak tekinthető eseménytörténete az elmúlt fél évtizedben sem változott. Alapvetően két rendezvénysorozat – az őszi csesztvei Madách irodalmi nap és a januári balassagyarmati Madách-ünnepség – képezi a tartópillérét. Mintegy harmadik – immár állandó, ugyancsak évente ismétlődő – elemként – az 1994-ben megalakult Madách Irodalmi Társaság szimpóziumai említendőek.

1999-ben október 2-án, Madách Imre 1864. október 5-i halálának évfordulójához legközelebb eső szombaton tartották Csesztvén az irodalmi napot a Nógrádi Történeti Múzeum, a községi önkormányzat és a Mikszáth Kiadó

szervezésében. A művelődési házban két irodalomtörténész előadása (Kerényi Ferenc *Bukott forradalom után – irodalmunk helyzete az 1850-es években* és Szilágyi Márton *A rendi státusz és a művészi életforma határterületén – Lisznyai Kálmán*) hangzott el, majd a *Lyukasóra* című folyóirat 1999/10-es számát – benne az erre az alkalomra készült Madách-összeállítással, mások mellett Praznovszky Mihály és Kovács Anna írásával – mutatták be. A beszélgetést Dippold Pál szerkesztő vezette. A matiné keretében felolvasták Sébor József *Éva ismeretlen levele* című írását, amelyben a szerző azokat a képzeletbeli gondolatokat vetette papírra, amelyeket Fráter Erzsébet írhatott volna elvált férjéhez, Madách Imréhez a Tragédia elolvasása után. Az emlékmúzeum klubjában elsőként Nagy Pál beszélt *Az ember tragédiájáról*, mint a modern irodalmi művek forrásáról, részint Fáy Attila Joyce-tanulmánya, részint Vas István Szentkuthy Miklós *Prae*-jéről írott dolgozata nyomán, majd Kerényi Ferenc a *Remény a csillagot*, Praznovszky Mihály pedig Horváth Károly a Nyugat 1923-as Madách emlékszámának reprint kiadását ajánlotta a közönség figyelmébe. A művelődési házban tartott pódiumműsor keretében Kerényi Ferenc *Szendrei Júlia* című monodrámáját Mihály Szilvia mutatta be. Vigh Tamás '64-ben felavatott Madách-szobránál rendezett koszorúzási ünnepséget Praznovszky Mihály irodalomtörténésznek, az irodalomtudomány kandidátusának *Madách vendégei* című emlékbeszéde vezette be. A Petőfi Irodalmi Múzeum – Kortárs Irodalmi Központ főigazgatójaként is szerepelt szónok bevezetésként október 6-ára, az aradi vértanúk napjának 150. évfordulójára utalt, majd „időutazásra” invitált a hajdani Madách-kastélyba. „Lássuk együtt, miként lép be a történelem ebbe a kúriába” – mondta és megidézte a költő baráti körét, Szontagh Pált, Matolcsy Györgyöt, Pulszky Ferencet, Kubinyi Ferencet, a nógrádi reformnemzedék tagjait, a politizáló Madáchot, a család illékony boldogságát és tragédiákkal, fájdalmakkal is teli sorsát. Madách Imrének – aki osztozott a nemzet gyászában a levert szabadságharc után s akit személyesen is meghurcoltak, bilincsbe vertek, börtönbe zártak – azonban maradt ereje leírni és őszintén hinni a jövő reményét: „Nem féltelek hazám!” – idézte szavait Praznovszky Mihály, s a következő gondolatokkal fejezte be mondandóját: „...ezt a nemzetet, ezt a népet semmilyen hatalom nem pusztíthatja el. A történelem minden példázata arra int, hogy az ember képes újra kezdeni a harcot és a küzdelmet. De ez már egy másik mű lesz. A legnagyobb, amit valaha magyar ember papírra vetett e hazában”. A koszorúzási ünnepség műsorában a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium tanulói működtek közre Radnai Zsuzsa tanárnő vezetésével. A költő nevét viselő középiskola 1984-ben vállalt védnökséget a csesztvei ünnepségeken való szereplésért.

A Csesztvén debütált *Remény a csillagról* Bódi Tóth Elemér a Nógrád Megyei Hírlap október 9-i számában írt recenziót *Hozzátartozik e tájék szellemi*

életéhez címmel. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Nógrád Megyei Egyesülete november 8-án, a Balassi Bálint Megyei Könyvtár irodalmi kávéházában e könyv bemutatásával nyitotta meg a Magyar Tudomány Napja rendezvénysorozatát. Az ankétot Pál József, a Palócföld főszerkesztője vezette. (A következő, 2000. évi ünnepi könyvhéten, június 1-jén Pásztón, a Teleki László Városi Könyvtár és Művelődési Központ közönsége ismerkedett e kötet apropóján a Nógrád megyei Madách kultusz három és fél évtizedével Németh Jánosnak, a Mikszáth Kiadó igazgatójának a kalauzolásával és a szerző részvételével.)

Indirekt része csak e számvetésnek, de megjegyzendő, hogy salgótarjáni Madách Imre Gimnázium közössége és a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület tagsága is képviseltette magát 1999 októberében Budapesten a Madách Színházban a *Tragédia* közismert zeneszámokkal oldott, – s többek között ezért is – sok kritikát kiváltott új bemutatójának főpróbáján. A rendező Kerényi Imre volt, Lucifert Mácsai Pál alakította, Ádámot és Évát – meglehetősen újszerű módon – egy előadás keretében hárman is játszották.

A 2000. esztendőből elsőként egy, a Nógrád Megyei Hírlap hasábjain – január 15-én – megjelent cikk említendő. Gréczi-Zsoldos Enikő, a salgótarjáni székhelyű megyei levéltár munkatársaként *Egy Madách-regény írójának adatgyűjtéséről – Adalékok a kutatás történetéhez* címmel, illetve alcímmel tallózott Harsányi Zsolt író levelezésében. Nevezett 1932. április 17-én, a Pesti Hírlapban felhívással fordult az olvasókhoz és adatokat kért Madách Imréről, életéről, családjáról, műveiről készülő regényéhez. A levelek – amelyeket a felhívás közzétételének napjától 1933 decemberéig írtak – Gréczi-Zsoldos Enikő szerint igen változatosak. Hiteles, vagy annak vélt információk alapján „mesélnek” Madách jelleméről, alkatáról, családi életéről, feleségéhez való viszonyáról, művei megírásának körülményeiről, barátairól, a költővel szoros, vagy közvetett kapcsolatban álló személyekről. A levélírók között volt például ifj. Mikszáth Kálmán, az író fia, Miskolc város akkori főispánja is, aki elsősorban Szontagh Pálról közölt adatokat s vele kapcsolatban írta: „Madách szerencsétlen házassága után hónapokat töltött Horpácson Szontagh Pálnál. Egy részét *Az ember tragédiájának* is ott írta meg.” Harsányi Zsolt – aki saját korában olvasott szerzőnek számított – levelezésének illetve kutatásainak az 1932-ben kiadott *Ember küzdj...* című háromkötetes regény és az 1934-ben *Madách* címmel megjelent rövidített változat lett az eredménye.

Ebben az évben Salgótarjában kezdődtek a költő januári születésnapjához kötődő megemlékezések, rendezvények. Az 1997 őszén alakult Madách-hagyomány Ápoló Egyesület 1998-tól – a városi önkormányzattal és a két helyi gimnáziummal együttműködve – rendszeresen szervezett koszorúzási

ünnepséget Varga Imre Madách-szobránál. A rendezvény beépült a Kölcsey Ferenc *Himnusz* 1823. január 22-i befejezése előtt tisztelgő Magyar Kultúra Napjáról és az 1922. január 27-i várossá válás aktuális évfordulójáról való megemlékezés-sorozatba. 2000. január 20-án Kovács Tibor, a Madách Imre Gimnázium igazgatója mondott beszédet a szobornál. Mintegy üzenetként felfogva Madách munkásságát, a következőképpen összegezte annak lényegét: „Madách Imre szinte az egyetlen költő a világirodalomban, aki a XIX. század lelkének egységes és művészi kifejezést tudott adni. Egy egész század lelkéhez nyúl, biztosan alakító kézzel. Hogyan tudott e feladattal megbirkózni? Csupán nagyméretű zsenialitásával, amely kora eszméivel olyan bensőségesen forrott össze, hogy kiteljesedésében látta meg azt is, ami még csak magjában rejtett, vagy alig zsenge korát élte... Egyike volt azoknak..., akik szellemileg termékeny állapotú tudták formálni a vidéki magányt... Úgy gondolom, hogy a Madách-képet mindenkinek – ki a költőt szereti és tiszteli – önmagának és önmagában kell megalkotni.” A koszorúzást követően került sor a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület ünnepi összejövetelére a Madách Imre Gimnázium aulájában, ahol bemutatták az 1956-os salgótarjáni sortűz áldozatául esett egykori madáchos diák, Ravasz István *Levél* című verseskötetét. A torzóban maradt nagy reményű líra jellegzetességeit Herold László nyugalmazott gimnáziumigazgató, a költő hajdani osztályfőnöke mutatta be. Közreműködtek a helyi Pódium Stúdió versmondói.

A megyei Madách-ünnepséget január 21-én Balassagyarmaton tartották. Jól időzítve, aznap jelent meg a Nógrád Megyei Hírlap hasábjain Reiter László helytörténész *Ami emlékeztet a Tragédia-költőre – Madách-émlékek Balassagyarmaton* című, képekkel illusztrált írása. A szerző a megyeházát, ahol Madách 1841– és '48 között jogászként hivatalnokoskodott és annak falára elhelyezett emléktáblát (Keviczky Hugó alkotását) és Sidló Ferenc 1937-ben felavatott Köztársaság-téri Madách-szobrát mutatja be. Ez utóbbi megkoszorúzása a megemlékezések egyik központi eleme. 2000-ben is ezzel az aktussal indult a rendezvénysorozat. A műsorban fellépett Csesznák Anikó, Lovász Emőke és a Balassagyarmati Rézfúvós Kvintett. Nógrád Megye Közgyűlése, Balassagyarmat Város Önkormányzata és a Madách Imre Városi Könyvtár által rendezett ünnepségsorozat a könyvtárban folytatódott. A budapesti Ruttkai Éva-émlékszoba kiállításának megnyitása kapcsán Szigethy Gábor színház- és irodalomtörténész beszélt három nagy formátumú színésznő – Dajka Margit, Mezei Mária és Ruttkai Éva – sorsáról, arról, hogy életükbe miként szólt bele a politika. A mondandót Pápai Erika közreműködése tette érzelmileg még átélhetőbbé. A közönség soraiban jelen volt Gábor Júlia, Ruttkai Éva leánya is. A műsor keretében

elhangzott egy 35 éves hangfelvétel a Szegedi Szabadtéri Játékok 1965-ös Tragédia-bemutatójáról. Ruttkai Éva hangját a rendező, Vámos László egy helyi stúdiófelvételen örökítette meg. E becses felvétel másolatát Szigethy Gábor a vendéglátó Madách könyvtárnak, mint közgyűjteménynek adományozta és átadta Oroszlánné Mészáros Ágnes igazgatónak.

A Madách-ünnepségek 1990 óta hagyományos színhelyén, a Mikszáth Kálmán Művelődési Központ színháztermében Kozma Dezső professzor, a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem dékánhelyettese tartott beszédet. Utalt a *Tragédia* születésének történelmi körülményeire és a mű örök aktualitásaira. Többek között a következőket mondta: „Sorolhatnám a kínálkozó kérdéseket. Nem teszem már csak azért sem, mert önmagukban kirekesztők lehetnek. De Madách szelleméhez sem lennénk hűek, ha megelégednénk egyetlen válasszal, hisz költőnk sem a boldogulás bizonyosságát, hanem annak lehetőségeit kínálja a sorsát alakító ember számára... A nagyságnak, a magasztosnak, az emberinek és az isteninek olyan ígérete ez, amelynek éppúgy része a ködképeket oszlató realitás, mint a soha meg nem szűnő vágyakra ösztönző képzelet. 'Karod erős – szíved emelkedett' – mélyíti meggyőződéssé Madách az ehhez vezető út feltételeit. Jó tudni, hogy *Az ember tragédiája*, a mű színpadi változata rég túllépte a magyar nyelvterület határait, jó tudni, hogy számunkra, a magyarság számára külön mondandója is van. És jó tudni, hogy alig öt hónappal a budapesti bemutató után, 1884 februárjában – a Farkas utcai színházban – Kolozsváron is éltre kelt...1918 végén – immár a kolozsvári színház új otthonában – századszor került színre. Szellemi szükséglet maradt Madách Erdélyben az új történelmi helyzetben, az elkövetkező évtizedekben is.” A köszöntőt követően Herczeg Hajnalka, Balassagyarmat alpolgármestere nyújtotta át a Horváth Endre-díjat posztumusz Kovács Alfonz festőművész özvegyének. Nógrád megye 2000. évi Madách-díjait Becsó Zsolt, a megyei közgyűlés elnöke, országgyűlési képviselő adta át Becze Lajos zenetanárnak, a salgótarjáni zeneiskola igazgatójának, Csikász István balassagyarmati költőnek, előadóművésznek és a fentiekben idézett Kozma Dezső erdélyi Madách-kutatónak. Az ünnepi műsorban közreműködött a helyi Rózsavölgyi Márk Művészeti Iskola drámatagozatos csoportja, Csábi István, Kollár Dávid, Nagy Krisztina, Csatlós Noémi és Tibay András szólista, valamint a Balassi Bálint Gimnázium vegyeskara Mátyás Levente karnagy vezetésével. Az ünnepség végeztével nyitották meg a költőről elnevezett sok évtizedes hagyományú irodalmi és színjátszónapokat.

2000. április 8-án jelent meg a *Nógrád Megyei Hírlapban* Kovács Anna irodalomtörténész-muzeológus cikke *Új Madách-gyűjtemény a Nógrádi Történeti Múzeumban* címmel. Az írásból kiderül, hogy néhány nappal korábban, április 5-én, Budapesten özv. Fejér Lászlóné – férje végakaratakak

megfelelően – a megyei múzeumnak ajándékozta az elhunyt Madách-gyűjteményét. Fejér László a drámaköltő értő, rajongó olvasója volt, sőt 1999-ben *Az ember tragédiája bemutatói* című bibliográfiája önálló kötetben is megjelent. Az ajándék több száz tételből állt. Voltak köztük könyvritkaságok – például a *Tragédia* grúz fordítása –, szakszerűen rendezett színház-történeti dokumentumok (fényképek, magyar és külföldi bemutatók plakátjai, rendezőpéldányok). Május 6-án adott hírt a megyei napilap arról, hogy megjelent a *Tragédia* jiddis nyelvű fordítása két balassagyarmati festőművész – Réti Zoltán és Farkas András – illusztrációival. A kiadó, a Madách Irodalmi Társaság nevében Andor Csaba elnök nyilatkozott a kiadvány megvalósulásának menedzselésében közreműködő Majdán Bélának, a balassagyarmati Kertész István Alapítvány kuratóriumi titkárának. A cikkből kiderül, hogy miként került a kiadó birtokába a kézirat, Holder József illetve Bihari József munkája. Andor Csaba szólt arról is, hogy a könyvnek június 25-én Balassagyarmaton, az Ipoly menti zsidó gyűjtemény valamint kiállítóterem ünnepélyes átadásakor lesz a premierje. Megemlítette azt is, hogy kiadványsorozatuk, a Madách Könyvtár új folyamának 18. kötetét, Mathényi Anna levelezését ugyancsak Balassagyarmaton a Szent Anna napi búcsúban tervezik a közönség elé vinni. (Az 1995-ben indított régi-új könyvsorozatot ugyancsak Andor Csaba a „*Palócföld*” 2003/1-es számában mutatta be 2002 őszéig, a 29. kötetig bezárólag. Jelenleg, 2004 nyarán a 36. kötetnél tart a sorozat.) Május 12-én, Balassagyarmaton, a Balassi Bálint Gimnázium galériájában nyílt meg a Réti Zoltán festőművész akvarelljeiből rendezett kiállítás. A festmények ihletője Madách Imre *Mózes* című drámai költeménye volt. A tárlatot Kerényi Ferenc nyitotta meg. Fuvolán közreműködtek Kanyó András zenetanár tanítványai: Balga Szilvia és Ebecz Viktória.

A helyi önkormányzat és a Madách Irodalmi Társaság június 30-án és július 1-jén rendezte meg Csécsén a II. Fráter Erzsébet Szimpóziumot. Az első ilyen tanácskozást 1997-ben Nagyváradon tartották, ott, ahol Madách hitvese a válásukat követően utolsó éveiben élt, s ahol 1875. november 17-én bekövetkezett halála után eltemették. A protestáns „Lidércke” földi maradványai a váradoszai temetőből Tempfli József katolikus püspök jóvoltából a Barátok temploma kazamatáinak falába kerültek. A csécsői színhely kiválasztása is tudatos volt, hiszen ott született, ott nevelkedett Fráter Erzsébet, onnan kocsizott 1844 farsangján a nevezetes losonci bálra „Madáchcsal találkozni” s 1845. július 20-án, pontban 18. születésnapján ott kötött házasságot Madách Imrével. Az ünnepség az általános iskolában, Fráter Pál Nógrád megyei alispán egykori klasszicista kúriájában, a tanárok és az iskolai kórus műsorával indult, majd Farkasvölgyi Zsolt, Csécsé polgármestere leleplezte a

Fráter Erzsébet tiszteletére elhelyezett emléktáblát. A megemlékezés a helyi katolikus templomban folytatódott. Kiss László plébános bemutatta az 1895-ben felszentelt és igényesen karban tartott templomot, benne az úgynevezett Madách-oltárral, amely előtt Fráter Erzsébet és Madách Imre frigyre lépett. Az oltárkép már nem azonos a régivel, mint ahogyan a templom is új ahhoz képest, amelyben az esküvőt tartották. A szimpózium résztvevői nagy érdeklődéssel és meghatódva szemlélték viszont az eredeti anyakönyvet, amelybe bejegyezték az ifjú házaspár nevét Majthényi Pál és Huszár Károly tanúkéval egyetemben. Az ifjú feleség egyébként reverzálist adott, megfogadta, hogy megtartja református vallását, de gyermekeiket katolikus hitben neveli. A tanácskozás bevezetőjében Andor Csaba, társasági elnök elmondta, hogy bár az eddig ismert, könyvtárnyi érvelés és ellenérvelés rendelkező, ellentmondásos Fráter Erzsébet-képet (lásd a társaság által megjelentetett Madách Könyvtár – Új folyam 3. kötetét – *Fráter Erzsébet emlékezete I.* 1996. – és 22. kötetét – *Fráter Erzsébet emlékezete II.* 2001) alapvetően módosító tényekről nincs tudomása, mind az irodalomtudomány, mind a pszichológia, mind pedig a grafológia képes tovább árnyalni, motiválni az ismereteket. E megállapítását teljes mértékben igazolták a felolvasott, elhangzott előadások: Györffy Miklós *Talán amúgy*, Árpás Károly *Fráter Erzsébet a Madách ihlette szépirodalmi alkotásokban – Adalékok a virtuális világ nő-képéhez*, Beiczter Éva *Fráter Erzsébet személyisége kézírásának tükrében*, Berényi Zsuzsa Ágnes *Benedek Marcell Madáchról*, Andor Csaba *Mikszáth Kálmán a Fráterekről*, *Két talány Fráter Erzsébet életében*. Valamennyi tanulmányigényű dolgozatban felszínre jöttek érdekességek, új kutatási szempontok, pontosítások. Újra csak bebizonyosodott, hogy aligha van még egy olyan házassági konfliktus a magyar irodalomban, kultúrában, amely ilyen különleges jelentőségre tett volna szert, mint Madách Imre és Fráter Erzsébet kapcsolata. Nem véletlen, hogy a szimpózium előtt nem sokkal, a budapesti Fekete Sas Kiadónál megjelent új kötetében – *A siker éve: 1861. Madách élete* – Andor Csaba is oly nagy figyelmet fordított nemcsak a művek keletkezésére, a költő közéleti tevékenységére, hanem magánéletére is, jelesen a Fráter Erzsébethez fűződő viszony előzményeinek, lefolyásának és utóéletének egyedi nézőpontú megvilágítására. (Speciális kérdésként taglalta Madách születésének időpontját, s 1823. január 20-a mellett foglalt állást, az elfogadottabb január 21. ellenében.) A csécsei programsorozat egyébiránt különleges élménnyel zárult: Patakiné Kerner Edit előadóművész ugyanis részleteket mutatott be T. Pataki László *Lelkigyakorlat* című monodramájából, amelyet a szerző Madách Imre édesanyjáról, a zátonyra futott házasság szempontjából is jelentős személyiségről, Majthényi Anna nagyasszonyról írt. A II. Fráter Erzsébet Szimpózium másnap nagyváradi látogatással

folytatódott. A résztvevők megtekintették Fráter Erzsébet egykori lakhelyét, tisztelegtek sírjánál, majd a bihari Cséhtelekre kirándultak, ahol Erzsi szerelmük kivirágzása idején lakott, s ahonnan Madách az apától, Fráter Józseftől megkérte kedvese kezét, és ahol eljegyezte őt. A tanácskozás anyaga – csakúgy, mint az elsőé 1999-ben a Madách Könyvtár – Új folyam 15. köteteként – könyvformában is megjelent 2001-ben, a sorozat 23. kiadványaként.

A Madách Irodalmi Társaság hagyományos őszi ülészakát, VIII. szimpóziumát 2000-ben október 6-án és 7-én tartotta Szügyben és Balassagyarmaton. A tanácskozás egyik fontos kérdése volt ezúttal is a Tragédia-fordítások ügye. A konferencián elhangzott: eddig több mint 40 nyelven olvashatják világszerte Madách Imre fő művét. Az örmény fordítás – mint Andor Csaba elmondta – már évekkel ezelőtt elkészült, azonban a fordító halálával halasztódott a lektorálás, de a magyarországi örmény kisebbség segítségével ez is megtörtént. Ugyancsak elkészült a galego fordítás kézírata. A spanyolországi népcsoport nyelvére fordított Tragédia szintén az anyanyelvi lektorálást követően jelenhet meg. A fentebb említett jiddis fordítás kiadását követően a kilencedik angol fordítással bővítette a társaság a *Tragédia* eddigi idegen nyelvi megjelenését. A szimpóziumon felvetődött egy kutatóhely, egy Madách intézet alapításának gondolata. Az elképzelés szerint nem elsősorban állami forrásokból, hanem vállalkozók támogatásával jöhetne létre a csekély létszámmal működő intézet, amely azután magára vállalná többek között a további Tragédia-fordítások gondozását. A társaság közgyűlése helyeselte a gondolatot. Megszavazta, hogy e céllal bővítsék ki alapszabályukat. A VIII. szimpózium előadásai 2001-ben, a Madách Könyvtár – Új folyam 15. kötetében láttak napvilágot.

Ebben az esztendőben a Madách irodalmi napot Csesztvén október 14-én tartották, amikor Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulója is volt, ezért az október 7-i és 8-i fóti ünnepséghez is kellett igazodni. Jókai Mór 175, Márai Sándor pedig éppen 100 évvel ezelőtt látta meg a napvilágot. A csesztve-i programban is tükröződött ez az évfordulókban gazdag időszak. A megnyitót Limbacher Gábor, a Nógrád Megyei Múzeumok új igazgatója tartotta. A rendezvények összehangoltságának szükségességéről beszélt és kifejtette abbéli véleményét, hogy az országos média nagyobb érdeklődését is megérdemelné ez a nap, amelynek első előadója a művelődési házban Praznovszky Mihály volt. *Örömiünnepek évszázadai* című eszmefuttatásában azt taglalta, hogy miként ünnepelték eleink a XIX. század közepétől és miként ünneplik manapság az irodalom kiemelkedő alkotóit, milyen állandó, már-már rituális gesztusok társulnak a születésnapokhoz, az életművek jeles napjaihoz, a halálozási dátumokhoz. Vörösmarty Mihály nemzetfogalmát *Mit csinálnak Magyarhonban?* címmel Kerényi Ferenc elemezte. Többek között

azt mutatta be, hogy a *Szózat* költője miért tartotta a nemzet ismérvei sorában a legfontosabb kritériumnak a nyelvet és miért fordult műveiben a függetlenségi harcok hagyományai felé. Kovács Anna – aki *Fiatal demokrata erkölcsi katekizmusa – Madách Tragédiája* címmel tartott előadást. „A különböző életutak mintha egy irányba hatottak volna. S volt egy közös vonás, ami a nemzedékek tagjait összefogta, egységben tartotta: az erkölcsi tartás, ez a nehezen megfogható, meghatározható, kristályosító erő. Az ember tragédiájában Madách erről is szólt... az életét, gondolkodását meghatározó eszme- és etikai értékrendszer beleszőve, vezérfonalként ott van a Tragédia eszmei szövetében” – fejtette ki az előadó mintegy igazolva saját Madách-olvasatát. Fábri Anna *Jókai Mór népszerűségének titkát* keresve mondta el gondolatait. Bemutatta: milyen alkati, alkotói sajátosságok és milyen elvi szempontok alapján magyarázható, hogy a termékeny regényírónak bár csökkenő számban, de még mindig hatalmas olvasótábora van. Jákiné István Erzsébet – akinek férje, az akkor két éve elhunyt Jáki János végrendeletének végrehajtója volt, tekintve, hogy Grosschmid Katónak, Márai Sándor testvérének volt a fia – személyes emlékek felidézésével mondta el, hogy milyen viszonyban volt a család az 1964-es Madách-centenárium idején még Csesztvén élt Madách Alízzal, akinek férje, Grosschmid Károly, Márai édeapjának, Grosschmid Gézának a testvére volt. Az irodalmi nap az előadásokat követően az emlékmúzeumban folytatódott. Ott nyitotta meg ugyanis ifj. Fejér László, azt a kiállítást, amelyet édesapja Madách-gyűjteményéből a Nógrádi Történelmi Múzeum rendezett. A néhány tárlóban kiállított látnivaló persze csak kis részét képezi annak a gyűjteménynek, amelyet id. Fejér László végrendeletében a múzeumnak ajánlkozott. A tárlat megnyitása után a XIII. századi műemlék római katolikus templomban Márai Enikő *Egy polgár vallomásai* címmel mutatta be Márai Sándor műveiből válogatott pódiumműsorát. A Madách-szobornál tartott megemlékezésen Kovács Tibor, a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium igazgatója mondott beszédet. Kiemelte, hogy „...Madách nemcsak tanít, hanem figyelmeztet is, mint egy XIX. századi Nostradamus, a lehetséges jövő felvázolásával... De Madách nem jövendő, okos és féltő szavú figyelmeztetésének súlya van. 'Ember vigyázz!' – hangzik az égi intelem.” A Madách gimnazisták emlékműsorát Radnai Zsuzsa és H. Szabó Ágnes szerkesztette.

A Madách-kultusz 2000. évi, megyén kívüli „hozádekből” megemléhető két színházi esemény. Július 8-án, Nagyváradon a református világtalálkozó napján a Kiss Stúdió Színház mutatta be *Az ember tragédiáját* Varga Vilmos rendezésében. Az úgynevezett előbemutató július 5-én, Margittán volt. A három főszerepet Giacomello Roberto, Tóth Tünde és Varga Vilmos játszotta. (A darabot 2001 októberében Salgótarjában és

Balassagyarmaton is színre vitték.) Budapesten, a Magyar Állami Operaházban viszont igazi kuriózumként, új műfajban, balettváltozatban debütált Madách műve. A zenét Kocsák Tibor szerezte, a koreográfus és a rendező Barbay Ferenc volt. A kettős szereposztásban Bajári Levente és Szigeti Gábor táncolta Ádámot, Volf Katalin és Végh Krisztina Évát, Lucifert pedig ifj. Nagy Zoltán és Solti Csaba keltette életre. Hippiaként, Lucifer női famulusaként, hasonmásaként Popova Aleszja illetve Hágai Katalin lépett színpadra.

2001-ben, a harmadik évezred első jelentős irodalmi ünnepét Nógrádban június 19-én tartották Balassagyarmaton, bár a tágabb program már az előző nap megkezdődött a könyvtárban, a szónokverseny megyei döntőjével. 19-én a Balassi Bálint Gimnáziumban Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténész tartott előadást *Balassi Bálint a szerelem költője* címmel. A Szent-Györgyi Albert Gimnáziumban Andor Csaba beszélt Madách-kutatásairól. A Szondi György Szakközépiskola diákjainak Csikász István költő, Csábi István előadóművész és a Rózsavölgyi Márk Művészeti Iskola drámatagozatos növendékei *Barangolás ezer esztendő magyar irodalmában* címmel tartottak rendhagyó irodalmi órát. Nógrád Megye Közgyűlése, Balassagyarmat Város Önkormányzata, a Magyar Millenneumi Irodalmi Évfordulós Bizottság és a Madách Imre Városi Könyvtár által rendezett ünnepség előtt Gábor Miklós, a néhány éve elhunyt Kossuth-díjas színművész *Lucifer rajzai* című kiállítását nyitotta meg Gábor Júlia, a művész leánya és Szigethy Gábor irodalomtörténész. Mint kiderült, a kitűnő színész, – aki „mellesleg” jó tollforgatónak is bizonyult – az ötvenes-hatvanas években – amikor a technikai feltételek meglehetősen gyerekcipőben jártak – ma is élvezhető diafelvételeket is készített részben családjáról, részben a természetről, a Balaton szépségeiről. Az ünnepi köszöntőt Praznovszky Mihály mondta *Madách évszázadai* címmel. A szónok, – aki a formabontó keretjáték forgatókönyve szerint egy estére kibérelte a Madách kávéházat és egyszermind a házigazda szerepét is felvállalta – nagy jelentőséget tulajdonított az évezred-, illetve évszázadváltásnak. Sajnálataát fejezte ki, hogy a 2001-es esztendő beköszöntével Madách Imre és egyáltalán az 1800-as években élt nemzeti klasszikusok időben távolabb kerültek tőlünk, hiszen már nem nevezhetők múlt századi íróknak, költőknek. „Szokatlan, idegesítő ez az időtávlat-átlépés, belső váltás. A történelmi ember legkínzóbb talánya a korszakváltás, elhagyni a voltokat, és újakat keresni.” Praznovszky Mihály arról beszélt, hogy XIX. század a kérdéseké volt – „a reformkori magyar költészetben mindenki kérdez” – az immár elmúlt XX. pedig a rossz válaszoké. „Az emberiség mind a mai napig nem mer szembenézni Madách futurologiájával,

beteljesedni látszó jövő-víziójával, azzal a pillanattal, amidőn Madách át-törte az idő falait... egész biztos, hogy a XXI. század Madách százada lesz... vagy megéri végre, vagy sem. Ha megéri Madáchot, megmarad. Ha nem éri meg, belehal. Sajnos, velünk együtt." A Madách-díjakat Becsó Zsolt, a megyei közgyűlési elnök adta át Tempfli József, nagyváradi megyés püspöknek, Supka Magdolna művészettörténésznek és Óze János néptáncosnak. Újdonságként ekkor vezették be azt a gyakorlatot, hogy korábbi Madách-díjasok méltassák a kitüntetettek munkásságát. Tempfli Józsefről Andor Csaba, Supka Magdolnáról Földi Péter festőművész, Óze Jánosról Hrúz Dénes, a Dűvő Népzenei Együttes vezetője mondott laudációt. A műsorban közreműködött a salgótarjáni származású Szorcsik Viktória, a veszprémi Petőfi Színház tagja, Filip Viktória, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola hallgatója, Juhász Kinga és Mészáros Máté táncos, valamint Varga Zsófia. Az ünnepség után a közönség fáklyákkal vonult a Köztársaság térre, ahol a Tragédia-költő szobránál – hagyományá vált módon – a középiskolás szónokverseny két győztese, Juhász Péter (Szondi szakközépiskola) és Varga Emese (Balassi gimnázium) mondott beszédet. Énekelt Kiss Szilvia. Majd koszorúk és virágok sokasága lepte el a Madách-szobor talapzatát.

Salgótarjában, január 22-én, a Magyar Kultúra Napja és a várossá válás évfordulója tiszteletére szervezett ünnepségsorozat keretében rendezte meg a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület a koszorúzási ünnepséget. Emlékező beszédet Sarló Béla alpolgármester, az egyesület egyik alapító tagja mondott. Méltatta a Tragédia írójának egyetemes, világirodalmi jelentőségét és nemzeti kultúránkban Kölcsey Ferencsel – és másokkal – együtt betöltött szerepét. Sarló Béla önkormányzati képviselőként indítványozta a Madách-szobor környékének emlékparkká nyilvánítását, illetve átalakítását. Ez nemcsak a külsőségeket jelenti, hiszen – mint mondta – „Bolyai János – akinek szobra ugyancsak ott áll a róla elnevezett gimnázium bejáratánál – Madáchcsal együtt két szellemóriása a magyarságnak, találkozási helyük méltó arra, hogy a salgótarjániak tájékozódási pontja legyen, ha a haza, a nemzet, a haladás, az európai gondolkodás viszonylatait keressük." A beszédet követően került sorra a Madách-szobor megkoszorúzására. Az ünnepségen közreműködtek a Bolyai János Gimnázium diákjai. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület irodalmi délutánján Praznovszky Mihály mondta el a Madách-kutatással kapcsolatos néhány gondolatát, élményét.

A Nógrád Megyei Hírlap január 23-i számában érdekes publikáció jelent meg Baráth Ferenc tollából. A *Madách Imre egyenes ági leszármazottai* című cikk beszámol arról, hogy a szerző 1985-ben véletlenül találkozott Madách Imre dédunokájával, Lázár Flóra asszonnyal, férjével, Bezegh Huszágh

Istvánnal és a Marinique Bezezh Huszágh Madách nevet viselő fiukkal és annak feleségével Leyla Stchelkunoff Pecegóval, akik Brazíliából látogattak Magyarországra, felkeresték a Madách-emlékhelyeket és a tulajdonukban lévő értékes relikviákat ajándékoztak Balassagyarmat városának. A dokumentumok – köztük Madách Imre eredeti, kézzel írott végrendelete – a Palóc Múzeumban megtekinthetők. Mint az írásból kiderül, Lázár Flóra harmadik leánya, Catharina és férje 2000 októberében szintén meglátogatta a Madách-emlékhelyeket. (Más forrásból, a Madách Irodalmi Társaság *Hírlelőjének* 44. számából tudni, hogy 2002 tavaszán Bezezh Huszágh Istvánné Orsolya nevű, Kanadában élő leányával látogatott Magyarországra, illetve Nógrádba s részt vett az új Nemzeti Színház avatóünnepségén, a *Tragédia* március 15-i bemutatóján.)

A gyarmati Szalézi Kollégium és a Madách Irodalmi Társaság rendezésében tartották október 5-én és 6-án a IX. Madách Szimpóziumot Szügyben, Balassagyarmaton és Csesztvén. Utóbbi helyszínen csatlakoztak a hagyományos Madách irodalmi nap programjához. A tanácskozás Szügyben a társaság éves közgyűlésével kezdődött, amely javaslatot tett az őszi Madách-rendezvényeknek a Kárpát-medence kulturális életével való összhangba hozatalára. A kezdeményezés lényege az volt, hogy a *Tragédia* bemutatója napjára, szeptember 21-ére emlékező Magyar Dráma Napjának hete legyen a nógrádi megemlékezések időszaka. A konferencián számos előadás elhangzott, többek között Madách életművéről, *Az ember tragédiája* régebbi és mai értelmezéseiről, forrásairól, fordításairól, bemutatóiról, Madách életéről, személyiségéről. Valamennyi előadás olvasható a társaság által kiadott Madách Könyvtár – Új folyam 27. kötetében. E helyütt – a megyei vonatkozások többszörös hangsúlyai miatt – Bene Kálmán *Mikszáth Madáchról* című dolgozatát emeljük ki. A szerző gyűjtése alapján Mikszáth Kálmán 22 írásában, 24 részletben hivatkozott Madáchra, idézte vagy felidézte műveit, tudósított színházi előadásról. Mikszáthban legmélyebben – nem kevesebb, mint 10 írásában idézi – a következő Madách-verssor vert gyökeret: „Ah lám az ember ilyen gyenge, gyenge!” Ez az *Elveink* című költemény zárósora. Bene Kálmán magyarázata szerint „Talán azért, mert ez a párrímes, 12 soros strófákból álló, lassan hömpölygő háromszakaszos költemény kepleri hangulata megfoghatta, megragadhatta. A gyarló ember lírai (ön)portréja állandó (játékos, humoros, szatirikus, gúnyos, ironikus vagy éppen maliciózus) Madách-hivatkozásává válik Mikszáth Kálmánnak, s azt hisszük: a nagy író nem véletlenül ejthette rabul épp ez a Madách-idézet.”

A Nógrád Megyei Múzeum és Csesztve Község Önkormányzata által október 6-án rendezett irodalmi nap programja ezúttal is a művelődési

házban kezdődött. *A női sorsok, szerepek a magyar történelemben* témakörben Fábri Anna Majthényi Flóráról, Várkonyi Gábor Rákóczi Erzsébetről tartott előadást. Ezt követően a Madách-kultusz megyei ápolásában érintett szervek, intézmények, civil szervezetek képviselői kerekasztal-beszélgetés formájában mutatkoztak be és mondták el véleményüket, javaslataikat a kultusz XXI. századi továbbélésével kapcsolatosan. A szereplésre felkérést kapott Andor Csaba (Madách Irodalmi Társaság), Babcsa József (Madách Imre Kollégium), Balla Mihály (országgyűlési képviselő), Birck Edit (Magyar Irodalmi Hagyományápolók Országos Egyesülete), Csongrády Béla (Madách-hagyomány Ápoló Egyesület), Juhász Péter (Balassagyarmat Város Önkormányzata), Kerényi Ferenc (Magyar Irodalomtörténeti Társaság), Kiss Ferenc (Csesztvei Hagyományörző és Kulturális Egyesület), Kovács Anna (Nógrádi Történeti Múzeum), Kovács Tibor (Madách Imre Gimnázium), Limbacher Gábor (Nógrádi Történeti Múzeum), Németh Péter Mikola (Váci Madách Kör), Oroszlánné Mészáros Ágnes (Madách Imre Városi Könyvtár), Palman Imre (Csesztve Önkormányzata), Z. Urbán Aladár (Palóc Társaság). Juhász Pétert Selmeczi Zoltán, Babcsa Józsefet Kovács Miklós helyettesítette a nyilvános beszélgetésen, ahol ismételten felmerült a megyei ünnepek időpontja, de időzavar miatt a vita és a döntés későbbre halasztódott. Az ebédszünetben a helyi hagyományörző és kulturális egyesület népdalköre szórakoztatta a jelenlévőket. Az ilyenkor szokásos könyvbemutatók sorában ez alkalommal Szilágyi Márton *Lisznyai Kálmán – Egy XIX. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai* című kismonográfiáját ismerhette meg a közönség. A nógrádi gyökerű, herencsényi születésű költőről, ügyvédéről szóló kötet szerzőjével és az irodalomtörténeti füzeteket megjelentető Argumentum Kiadó szerkesztőivel – Hegedős Máriával és Fenyő Istvánnal – Kerényi Ferenc beszélgetett. Az emlékmúzeum egyik termében kamarakiállítás nyílt Németh Antal (1903-1968), a Nemzeti Színház 1935 és 1944 közötti igazgatója színháztörténeti hagyatékából: színpadtervekből, makettekbelől, fotókból, könyvekből, kiadványokból. Az esemény díszvendége Németh Antalné Monori Kornélia volt. Madách kedvenc fája, a háromtörzsű, mintegy kétszáz éves krími hársfa megjelölésére állított kopjafánál Palman Imre, Csesztve polgármestere mondott beszédet. Kifejtette, hogy a kopjafa eggyel több látványosságot jelent a nevezetes emlékparkban s egyben bizonyítja a helybeliek szándékát, akik mindent megtesznek annak érdekében, hogy meghosszabbítsák az irodalomtörténeti jelentőségű, természetvédelmi oltalom alatt álló hársfa életkorát. Ez után a templomban mutatta be műsorát Kiss Török Ildikó és Varga Vilmos, a nagyváradi Kiss Stúdió Színház két művésze. A *Megfogyva bár, de törve nem...* című összeállítás ihletett módon tekintette át a magyarság Kárpát-medencében eltöltött

1100 évét. A koszorúzási ünnepséget értelemszerűen az emlékparkban, a Madách-szobornál tartották. Kovács Anna irodalomtörténész, muzeológus olvasta fel Bona Gábor beszédét, tekintve, hogy a hadtörténész az erdélyi ünnepségek miatt nem tudott megjelenni Csesztvén. A tervezett szónok mondandójában – merthogy az irodalmi nap október 6-ára esett – elsősorban Batthyány Lajos, a tizenhárom aradi vértanú s egyáltalán az 1848/49-es forradalom és szabadságharc ismeretlen áldozatainak, hőseinek hazaszeretetét, helytállását, emlékét méltatta. A műsorban közreműködött a salgótarjáni Váczi Gyula Művészeti Iskola Asz-dúr kvintettje az alkalomhoz illő fúvószenével. A koszorúzási aktust követően az ünneplők elénekelték a *Himnusz*t.

A megyei napilap 2001. október 13-i száma *Madáchra emlékeztek* címmel egy ugyancsak figyelemre érdemes eseményről adott számot. A cikkből kiderült, hogy október 5-én, Madách halálának napján az új Nemzeti Színház 2002. évi nyitó előadására készülő teljes társulat ellátogatott Alsósztrégovára, a költő szülőfalujába, a kastélyba és itt tartotta meg az első olvasópróbát. A Tragédiában közreműködő színészek az egykori dolgozószobában, a híres-neves oroszlanbarlangban rótták le tiszteletüket a 137 éve elhunyt drámaíró emléke előtt. Szikora János, a bemutató előadás rendezője a sajtótájékoztatón elmondta: jó lenne, ha Madách Imre emberi alakjára is esne végre egy kis fény. Ezért is döntött egy rendhagyó szereposztás mellett. A fővárosi művészekhez Beregszászról, Békéscsabáról, Komáromból, Marosvásárhelyről, Temesvárról is hívott társakat. „Olyanokat, akik személyes kifejezőerejükkel és művészi sokszínűségükkel hűen visszaadják a madáchi dilemmát, vagyis, hogy az emberi lélek és gondolkozás legnagyobb és máig időszerű kérdéseire adható, vagy épp nem adható választ.”

2002-ben január 18-án tartották a balassagyarmati Madách-ünnepséget a megyei közgyűlés, a helyi önkormányzat és a Madách Imre Városi Könyvtár szervezésében. A Köztársaság téri Madách-szobornál rendezett megemlékezésen a középiskolás szónokverseny győztese – a salgótarjáni Madách gimnázium diákja, Horváth Orsolya – és második helyezettje – a szécsényi Körösi gimnázium tanulója, Bagó Zsófia – olvasta fel azt a szöveget, amellyel az előző nap sikeresen szerepelt. Közreműködött Menyhárt Éva (ének). A szobor talapzatához a hagyományok szerint a leszármazottak, állami, társadalmi, civil szervezetek, egyesületek, intézmények képviselői, valamint magánszemélyek helyeztek el koszorút, virágot. A program a könyvtárban folytatódott. Tari Lujza, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa *Madách korának zenéje* címmel tartott előadást. Jozefka Antal Tragédia ihlette akvarelljeinek

kiállítását Feledy Balázs művészeti író, a Vigadó Galéria igazgatója nyitotta meg. Véleménye szerint az alkotó „nem illusztrál, nem figuratív, nem ábrázol... műveivel biztat az olvasásra, ám egyben felkelti érdeklődésünket, és ami talán a legfontosabb: intenzíven képzőművészeti élménnyé erősíti Madách halhatatlan és monumentális művét, s ebben ez a vállalkozás valószínűleg társ nélküli a magyar művészetben.” A színháztermi Madách-ünnepségen Szikora János rendező mondott köszöntőt. Mondandója középpontjába aktuálisan a március 15-i Tragédia-előadás előkészítése kapcsán benne megfogalmazódott szubjektív gondolatokat emelte, megosztva a közönséggel a Madách-rendezés némely műhelytitkát. Felidézte, hogy miért ezt a művet választotta a színházavatásra. Nemcsak azért mert látványos, mert sok szereplőnek ad alkalmat a fellépésre, hanem elsősorban azért, mert nincs még egy ilyen mű a magyar drámairodalomban, amelyik ilyen belső lelki számvetésre kényszerítené az embert. A rendező szerint a Tragédia tartalmának fő forrása nem egy eszme, hanem Madách maga, aki képes volt szembenézni az emberiség valamennyi nagy kérdésével. Manapság, a szellemi alultápláltság korában, – amikor szinte csak az érdekesnek, a különösnek van létjogosultsága, időszerűsége – kihívás egy ilyen műhöz fordulni. Madách számára ugyanis az aktuálist az örök jelentette, ezért ha hozzá fordulunk, igazán aktuálisak leszünk – fejtegette Szikora János, azt azonban nem árulta el, hogy milyen lesz az általa rendezett előadás. A készülő produkció szereplői közül az Évát játszó Pap Vera és a „falanszter-főnököt” alakító Székhelyi József színművész lépett fel értelemszerűen majdani szerepe részleteivel. A 2002. évi Madách-díjakat Becsó Zsolt, a megyei közgyűlés elnöke nyújtotta át a salgótarjáni Akkord Kohász Fúvós Kisegyüttesnek, Csábi Istvánnak, a balassagyarmati Rózsavölgyi Márk Művészeti Iskola igazgatóhelyettesének, előadóművésznek és a megyeszékhelyen élő Patakiné Kerner Edit tanárnak, előadóművésznek. A díjazottak munkásságát Becze Lajos, a Váczi Gyula Művészeti Iskola igazgatója, Ember Csaba, a Rózsavölgyi Márk Művészeti Iskola igazgatója és dr. Csongrády Béla méltatta. Patakiné Kerner Edit kitüntetésével első ízben lett Madách-díjas egy házaspár, tekintve, hogy a férj, T. Pataki László 1997-ben már részesült ebben az elismerésben.

■ A *Palócföld* által újra meghirdetett Madách- és Mikszáth-pályázat díjait Praznovszky Mihály főszerkesztő adta át. A Madách-pályázaton első lett Rózsafalvi Zsuzsanna (Budapest), második Puntigán József (Losonc), harmadik Kovács Erzsébet (Salgótarján, Bolyai János Gimnázium!). A Mikszáth-pályázaton Kriskó Apollónia (Budapest) és Ádám Tamás (Balassagyarmat) kapta az első díjat. A második díjat szintén ketten érdemelték ki: Pintér Lajos (Kecskemét) és Szegedi Szabó Béla (Budapest). Harmadik díjat kapott Laczki János (Zsámbék) és T. Ágoston László (Budapest). Salgótarján város

különdíjában Handó Péter (Sóshartyán), Balassagyarmatén Andor Csaba részesült. A Madách-ünnepség műsorában közreműködött az 1863-ban alapított Balassagyarmati Dalegylet Ember Csaba elnök-karnagy vezényletével, a Balassagyarmati Rézfúvós Kvintett (művészeti vezető: Tóth Miklós – trombita, ifj. Ember Péter – trombita, Rampasek Tamás – baritonkürt, Gyimesi László – harsona, Veres István – tuba), továbbá Banda Ádám (hegedű), Kiss Szilvia (ének), Oravecz Ágnes (músorközlés), Perneczky Zsolt (orgona), Tibay András és Varga Zsófia (színjáték), Záborszky Csaba (vers).

Balassagyarmaton január 25-én kezdődött a Madách Imre nevével fémjelzett immáron XXVIII. országos irodalmi és színjátszó fesztivál. Salgótarjánban ezen a napon tartották a költő születésnapjáról való megemlékezést a Magyar Kultúra Napja és a várossá válás 80. évfordulója tiszteletére tartott ünnepségsorozat részeként. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület közgyűlésén osztották ki a szervezet által a megye középfokú tanintézetekben nappali tagozaton tanuló diákok számára meghirdetett *A XXI. század Madácha* című irodalmi és képzőművészeti pályázat díjait. Mindkét kategóriában 27-27 pályamű készült. Az irodalmi pályázaton első díjat nem adtak ki. A második díjat a zsűri megosztotta Kovács Adrienn (Szent-Györgyi Albert Gimnázium és Szakközépiskola, Balassagyarmat) és Kiss Miklós (Váci Mihály Gimnázium, Bányaterenye) között. Ugyancsak megosztott harmadik díjban részesült Czinege Julianna (Szent-Györgyi) és Kapi Dániel (Madách Imre Gimnázium, Salgótarján). A másként rangsorolt képzőművészeti pályázat díjazottjai – Konyári Judit, Domonkos György, Bolcsó János, Simon Réka, Horváth Csaba és Noskó Tamás – valamennyien a Madáchból kerültek ki. Kiss Miklós és Kapi Dániel dolgozata megjelent a Madách gimnázium *Csillagkereső* című kiadványában is. A Madách-szobornál tartott koszorúzási ünnepségen Horváth István történész, a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület alapító tagja – aki betegsége miatt nem tudott megjelenni – köszöntőjét egy bolyais diák olvasta fel. A beszéd egyebek között azt hangsúlyozta, hogy ne csak évente egyszer, ilyentájt jusson elegendő figyelem a kultúrára. „A mai hármas ünnep tartalma segíthet: történelmi tapasztalataink helyes értelmezésében és feldolgozásában, hozzájárulhat ahhoz is, hogy az emberiség történelmében jobban eligazodjunk, hogy a sokféleség realitását hirdető világunkban önmagunk megbecsüléséhez szükséges ismeret valóságos birtokosai legyünk, hogy az egymásra mutogató semmittevés helyett úgy munkálkodjunk, hogy közösségünket, a város, az ország lakóit, az új világot felépítő úton is nagy biztonsággal segíthessük. Ez igazi, valóságos és szép értelmiségi feladat, amelynek elvégzéséhez szükséges magatartás ébrentartása napjaink elsőrendű követelménye... Kívánhatunk-e becsvágyóbbat, amikor annak reményét fejezzük ki,

hogy a mai nap ünnepei ehhez a munkához lerakták a maguk kis építőköveit?” – fogalmazott Horváth István.

Negyven nyelven olvasható címmel január 22-én, a Népszabadság hasábjain nagy terjedelmű interjú látott napvilágot meg Grosschmid Péter tollából. A szerző Andor Csabát kérdezte a Madách-kutatásról, a Tragédiáról. A Madách Irodalmi Társaság elnöke elmondta, hogy okleveles matematikusként miként került az irodalomtörténet területére. „Madách körül annyi izgalmas kérdés van, hogy ha csak ezek megválaszolásával foglalkozom, a téma életem végéig kitart” – nyilatkozta Andor Csaba, aki e helyütt is hangot adott a társaság törekvésének, amely szerint szükség volna egy Madách nevét viselő, életművét szisztematikusan kutató, az egyre bővülő, eddig is rendkívül gazdag Madách-irodalmat folyamatosan, immár elektronikusan is feldolgozó, rendszerező intézetre. Indoklásul a következőket mondta: „Nincs még egy olyan alakja a magyar irodalomnak, akinek művét ennyi nyelvre fordították volna le, aki ilyen mértékben lenne benne a világ irodalmi köztudatában... *Az ember tragédiája* a magyar szellemi teljesítménynek ugyanolyan kimagasló, maradandó – és ami nem mellékes: a külföld számára is befogadható! – alkotása, mint mondjuk Bolyai geometriája, vagy Körösi Csoma Sándor tibeti szótára.” Ebben az időszakban jelentek meg írások a lapokban – a Nógrád Megyei Hírlapban február 9-én – a nagy tragikáról, Lukács Margitról. A 88. életévében elhunyt színésznő huszonöt éven át játszotta *Az ember tragédiája* női főszerepét, Évát a Nemzeti Színházban legtöbbször Básti Lajos oldalán. „Nagyon szerettem a Tragédiát. Mindig azt mondom, ha színésznek megy el valaki, annak tényleg úgy kell viselkednie, úgy kell éreznie, mintha templomban lenne. Csönd legyen a lelkemben, békesség, nyugalom, mint a vulkán, törjön ki belőle, ha valami olyan, simuljon el, haljon meg, ha olyan a szerep másik oldala” – nyilatkozta a megyei lap hasábjain a legszebb hangú színésznők egyike. 1981 januárjában, a salgótarjáni Karancs Szálló presszóhelyiségében tartott Madách-díjkiosztó ünnepségen is emlékezetes alakítást nyújtott Lukács Margit Éva szövegének szemelvényeivel. „...megkapott minden elismerést: művészeti díjakat, örökös tagságot, részvételt a Halhatatlanok Társulatában. (Talán csak a Madách-díj hiányzik – most már jóvátehetetlenül – e listáról.)” – írta Kerényi Ferenc *A por csak hull belé, e föld szülötte. – (Lukács Margit emlékére)* címmel a *Palócföld* 2002/2-es számában. (Esetleg egy posztumusz kitüntetéssel talán még mindig enyhíthető lenne legalább a túlélők jogos hiányérzete!)

Március 15-én – megannyi politikai és szakmai vitát, súlyos konfliktust követően – megnyitotta kapuit a lassan fél évszázada remélt, Siklós Mária tervezte új Nemzeti Színház. A díszelőadáson – mint a fentiekben már többször utaltunk rá – Madách Imre klasszikus darabját, *Az ember tragédiáját* vitték

színre Szikora János rendezésében. Ádámot Szarvas József, Évát Pap Vera, Lucifert Alföldi Róbert személyesítette meg. Az állami televíziók által élő adásban is közvetített előadás sok modernizált, látványos eleme, olykor meghökkenítő rendezői ötlete, a főszerepeket átható új szemlélet alaposan megosztotta mind a szakma, mind a közönség ítéletét, de értelemszerűen ismét Madách fő művére irányította a figyelmet, erősítette jelentőségét, fokozta ismertségét. E bemutató adta az apropóját Szigethy Gábor számára, hogy a *Palócföld* 2002/2-es számában megjelentesse *A Tragédia kálváriája* című, Madách gondolatait elemező, fő műve különböző előadásaira visszatekintő- illetve emlékező elmélkedését: „Már éjszaka van. Elzárom a televíziót... Leemelem könyvespolcomról a Zichy Mihály rajzaival díszített Madách-kötetet. Bolyongok Madách Imre halhatatlan birodalmában” – írja.

A Madách Irodalmi Társaság szimpóziuma 2002-ben több szempontból is rendhagyónak bizonyult. A korábbi évek gyakorlatától eltérően a X. konferenciát a Magyar Dráma Napjához igazodva szeptember 20-án és 21-én tartották. Első nap Szügyben és Balassagyarmaton hallgattak a résztvevők előadásokat, majd másnap Alsósztrégován folytatódott a rendezvény, kapcsolódva a szlovákiai Palóc Társaság által szervezett II. Kárpát-medencei Madách-találkozó programjához, amelynek keretében elhangzottak előadások, volt irodalmi séta, tájtúra és *Lantvirágok* címmel megrendezték a középiskolások előadóművészi versenyét. Alsósztrégován társrendezőként a váci Madách-Kör is képviseltette magát Németh Péter Mikola vezetésével. A szimpóziум anyaga – mint rendesen – könyvformában is napvilágot látott a Madách Könyvtár – Új folyam 30. köteteként.

A öt fejezetnyi, mintegy két tucatnyi tanulmányból különösen az utolsó kettő rímel egymásra. Magony Imre a *Tragédia* színházi vonatkozásaival foglalkozva azt hangsúlyozza, hogy Madách alkotását egyszer „eredetiben” és nem önkényesen átformálva kellene színpadra vinni. Ezmefuttatása különösen érdekes Varga Mária írásának fényében, aki – többek között – azt mutatja be, hogy a sok szempontból újszerű Szikora-rendezés „alaposan megvágta Madách művét.” E megállapítást igazolandó a szerkesztő hozzátette, hogy a 4141 soros drámából 1977, a szöveg 48 százaléka maradt ki, köztük olyan nevezetes, szállóigészerű mondat, mint „A gép forog, az alkotó pihen”, vagy „Mondottam, ember: küzdj és bízva, bízzál!” s nem hangzott el az Úr szavainak nagy része sem. A kihagyások teljes szövege egyébiránt megtalálható a társaság internetes honlapján. A X. szimpóziум mondanóját megörökítő kötet végén appendixként, függelékként kapott helyet Fehér Bence készülő latin fordításában a *Tragédia* XI. színe.

A Nógrád Megyei Múzeum, Csesztve Önkormányzata és a *Palócföld* szerkesztősége rendezte október 5-én – Madách halála napján – az őszi

irodalmi napot, amely a művelődési házban könyvbemutatókkal kezdődött. Praznovszky Mihály példaértékűnek nevezte a nógrádi Madách-kultuszt, amelynek újabb megnyilvánulásaként az újraindított *Palócföld* könyvek első, *Az ember tragédiája és az európai emberiség-költemény* című kötetéről beszélt. A könyv döntő részben az 1998-ban, Salgótarjánban tartott Madách-konferencia anyagát tartalmazza, de kiegészült Nagy Pál *Az ember tragédiája – modern világirodalmi művek forrása* és Nyéki Lajos *A Tragédia – Párizsból nézve* című tanulmányával. „Mindkettő – a sors véletlene – nógrádi alkotó műve, s mindketten Párizsban élnek. Nagy Pál és Nyéki Lajos rövidebb-hosszabb írása újabb megközelítési lehetőségek folytonosságát ígéri a Madách filológia számára” – írta a *Palócföld* főszerkesztője a kötet előszavában. (A két dolgozat korábban már megjelent a *Palócföld* 1999/3. és 2001/1. számaiban.) Móser Zoltán *Mondottam ember... – Képek Madáchhoz* című fotóalbumát Jelenits István piarista egyetemi tanár mutatta be. A fotóművész egyszerű emberi arcokkal kíséri a madáchi mondatokat, viszont nemcsak illusztrálni akar. A lelki rezdüléseket tükröző arcok – Jelenits István szerint – szinte megvilágítják a Tragédia mondatait. Egy könnyező parasztasszony tekintete mélyebb értelmet adhat az „Imádkozzunk fiam” gondolatnak, mint egy színpadi attrakciókkal túlszűfolt színházi előadás, hiszen a megkísértett ember nagy drámája a mű. Kadelka László, – aki 34 évig dolgozott ügyelőként, majd főügyelőként a Nemzeti Színházban és részese volt megannyi Madách-előadásnak is – avatta be a jelenlévőket néhány érdekes kulisszatitokba. A program az emlékmúzumban kamarakiállításokkal folytatódott. Kiss Ferenc *Madách-kincsek egy magángyűjteményből* című kiállítását Kerényi Ferenc méltatta. A közönség megnézhetette Fejér László Madách-hagyatékának felújított, bővített bemutatóját és Réti Zoltán *Csesztve* című akvarelltárlatát is a Nógrádi Történelmi Múzeum gyűjteményéből. A templomban a Varietas Pódium Színház a T. Pataki László szerkesztette *Gondolni merészet* című műsort mutatta be. A Madách-szobornál a koszorúzás előtt Patakiné Kerner Edit adta elő Szász Károly *Madách Imréhez* című versét. Énekszámmal közreműködött Simon Katalin, a Madách Imre Gimnázium tanulója.

Az ősz folyamán két Madách-előadás is elhangzott a balassagyarmati városi könyvtárban segítettő a középiskolások számára meghirdetett Madách-olvasónapló pályázat résztvevőinek. Andor Csaba Madách életrajzának új dokumentumairól értekezett, Kerényi Ferenc pedig *Az ember tragédiája* értelmezéseiről szólt a fiataloknak. Az év során – mint szinte minden esztendőben – újabb, figyelemre méltó Madách-kiadványok is születtek. Ezek között tallózva említendő, hogy a Miskolci Egyetemi Kiadó kiadta Máté Zsuzsanna opuszát, a *Madách Imre, a poeta philosophus*, amely címében is felvállalta nemcsak a költőt, hanem a bölcselő Madáchot is. (A könyvet

Andor Csaba a *Palócföld* következő évfolyamában, a 2003/4-es számában mutatta be.) A Madách Könyvtár – Új folyam 29. köteteként látott napvilágot Enyedi Sándor munkája, *Az ember tragédiája bemutatói. I. Az ősbemutatótól Trianonig* címmel, szeptember 21-ére, a Magyar Dráma Napjára időzítve. A Dóra Kiadó Nagykőrösön jelentetett meg egy minikönyvet *Útravaló Madách Imre tollából* Bárdos József – a Madách Irodalmi Társaság tagja, a szimpóziumok rendszeres előadója – szerkesztésében. Kuriózumszerű kiadványnak számít *Az én Madáchrom 2002* című kiadvány is, amelyet a tarjáni Madách gimnázium 11. B. osztályos tanulói írtak és szerkesztettek Horváthné Szabó Ágnes magyartanár, munkaközösség-vezető irányításával. A 31 dolgozathoz – nyilván szubjektíven – Kolláth Rita *Színházi élmény és kötelező olvasmány*, Kapi Dániel *Egy közismert mű sajátos értelmezése* (a Tragédia Dobos Attila féle operaváltozatáról) valamint a Bakallár Zoltán–Répás Zsolt szerzőpáros *Madáchéknál Csesztvén* című írása emelhető ki.

2003 újabb jeles éve volt a Madách-kultusznak. 120 évvel ezelőtt, 1883-ban mutatták be először színpadon *Az ember tragédiáját*. 20 esztendeje, 1983-ban újítták fel a csesztvei Madách-kúria épületét és benne új állandó kiállítás készült. A kerek évfordulókkal teli év első rendezvényének színhelye Salgótarján volt, ahol – ezúttal is kapcsolódva a Magyar Kultúra Napja és a várossá válás évfordulója ünnepségeihez – január 22-én tartották a megemlékezést. A Madách-hagyomány Ápoló Egyesület éves közgyűlésén Kadelka László, – aki az előző évi csesztvei irodalmi napon is szerepelt – osztotta meg a hallgatósággal a Madách-művek előadásaival kapcsolatos Nemzeti Színházbeli élményeit. A 180 évvel ezelőtt született Madách Imre szobránál tartott koszorúzási ünnepségen Pauman Mária, a Madách Imre Gimnázium igazgatója tartott megemlékezést. „Madách nevéhez értékmérő jelzőt nem társítunk. Neve önmagában mérték és asszociálunk a mára egyszerűszavasra redukálódott drámai költeményének címére, a Tragédiára...” – mondta a szónok, majd Babitsot idézte, akinek 1923-ban megfogalmazott gondolata magában foglalja Madách mindig időszerű üzenetét: „Száz esztendeje, hogy Madách Imre megszületett: olvasd újra művét s úgy fog hatni rád, mint valami véres aktualitás, korod és életed legégetőbb problémáival találkozol, szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet.”

Reiter László helytörténeti írása (*Madách-émlékek Balassagyarmaton, Nógrád Megyei Hírlap*, január 22.) előzte meg a megyei rendezvénysorozatot, amelyet január 24-én tartottak az Ipoly parti-városban. A középiskolások számára kiírt Madách olvasónapló-pályázat díjait Andor Csaba adta át. A Madách-szobornál rendezett koszorúzási ünnepségen Tóth Nóra, a Bolyai János Gimnázium diákja énekelt és az előző napi, a Mikszáth Kálmán

KÉVIG Középiskolában tartott vers- és prózamondóverseny győztese működött közre. A könyvtárban Kozma Dezső *Madách* című tanulmánykötetéről – amely a *Palócföld könyvek* sorozatban jelent meg – a szerzővel Andor Csaba beszélgetett. Miklosovits László grafikusművész *Irodalmi panteon* című kiállítását Szörényi László, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg. A beszéd a XIX. századig vezette vissza a versillusztrációk történetét, kiemelve, hogy a grafikák mögött ott lüktetnek a költők – köztük Madách Imre – gondolatai. A Horváth-Endre díjakat Lombos István, Balassagyarmat Város polgármestere adta át Vagyóczky Károly grafikusművésznek, a Pénzjegynyomda művészeti igazgatójának, valamint a balassagyarmati születésű Csonka Erzsébet és Csonka Gábor testvérpárnak, alkotó rajztanároknak. A színháztermi rendezvényen Kalász Márton, a Magyar Írószövetség elnöke *Madách ünnepén* címmel mondott beszédet, amelyben különös, jelképes egybeesésnek nevezte, hogy Madách Imre annak a napnak az előestéjén született, amikor Kölcsey Ferenc pontot tett a *Himnusz*nak, a nemzet legszentebb imájának a végére. Az önkínzó magány problémái és a haza gondjai mindkét költőt jelentős mű megalkotására ösztönözték. „Madách filozófiáját, őt magát az irodalom, mondhatnók, jó néhány változatban élénk rajzolja, művét, arcképét, tanítását, életét. Génusza, ebből kiemelten pesszimizmusa, s néha annak vitatása is, egyaránt megvan minden korszak napirendjén... Túl minden összehasonlításon, már az is elgondolkodtató lehet, mikor melyik korszak a költő vagy a gondolkodó Madáchot hangsúlyozza önmagának inkább, mi, mikor milyen történeti összefüggésben, mit érlel meg bennünk – akik választ tévován, majd már erőszakosan keresünk, azért értelmezünk” mondta volt – többek között – Kalász Márton. A vendégeket köszöntötte és a 2003. évi Madách-díjakat átadta Dóra Ottó, a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke. E kitüntetésben Pál István dudás, tereskei népművész, Korill Ferenc, a salgótarjáni József Attila Művelődési Központ igazgatója és a Madách Imre Városi Könyvtár kollektívája részesült. Munkásságukról, tevékenységükről Ember Csaba, jelen sorok írója, valamint Praznovszky Mihály korábbi Madách-díjasok tartottak laudációt. Szintén Dóra Ottó nyújtotta át a Madách-, valamint a Mikszáth-pályázat díjait. Az előbbi keretében Baráthi Ottó, T. Pataki László Salgótarjából és Puntigán József Losoncról részesült elismerésben, a Mikszáth-pályázat díjait budapesti és miskolci alkotók kapták. Az ünnepség műsorában, illetve a kitüntetettek „megajándékozásában” Helyei László színművész, Ódor Dániel mohorai mesemondó, Szécsényből Barát Attila (szaxofon) és Barát Vitalina (zongora), valamint a Commedia della Musica Kamaregyüttes működött közre. Az alsósztrigovai „oroszlángbarlangban”, Madách dolgozószobájában 1862-es születésnapján játszódó keretjátékot Praznovszky Mihály írta, Oroszlánné

Mészáros Ágnes rendezte. Madách Imrét Tibay András, Szontagh Pált Csábi István, Sréter Miklóst Szél Imre, Borbálát Varga Zsófia személyesítette meg. Az est műsorközlője Lovász Emőke volt.

Április 5-én Balassagyarmaton, a Madách Imre Városi Könyvtárban tartott tanulmányi napot az Ipoly Eurorégió szabadegyeteme. Az *irodalmi turizmus útján* Németh Péter Mikola, Andor Csaba és Z. Urbán Aladár tartott, értelemszerűen Madáchcsal is foglalkozó előadást. A résztvevők megkoszorúzták Madách és Mikszáth szobrát is.

Az őszi rendezvények sorát egy salgótarjáni program vezette be. A *Tragédia* bemutatásának 120. és a Madách Imre Gimnázium alapításának 80. évfordulója alkalmából a Kutató Diákok Országos Szövetségének Társadalomtudományi Tagozata a nógrádi megyeszékhelyen tartott Madách irodalmi konferenciát. A gimnázium aulájában megjelenteket – a Fonyódról, Gödöllőről, Gyöngyösről, Nagykőrösről és Pannonhalmáról érkezett vendégeket, valamint a Bolyai és Madách gimnázium tanulóit, tanárait – Pauman Mária igazgató és Soós Eszter Petronella, a szövetség alelnöke, tagozatvezető köszöntötte. A tanácskozást Horváthné Györi Magdolna, a Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata Oktatási, Kulturális és Sportbizottságának elnöke nyitotta meg. A diákok referátumait követően három előadás hangzott el: Bárdos József *Az ember tragédiája – színpadi mű vagy könyvdráma?* címmel fejtette ki nézeteit, Kovács Anna Madách *Mózeséről* mondta el gondolatait, Kerényi Ferenc pedig a *Tragédia* ősbemutatójának körülményeiről, színházi kuriózumairól beszélt. A díjazott diákok közül az első helyen végzett Horváth Eszter (Bolyai), valamint a harmadik helyezett Nagy Krisztina (Madách) írt Madáchcsal kapcsolatos dolgozatot. A konferencián Pusztai Béla Salgótarján polgármestere mondott zárszót, majd a résztvevők a Madách szobornál adóztak a halhatatlan drámaköltő emléke előtt.

A Madách Irodalmi Társaság és a Szalézi Kollégium által rendezett XI. Madách Szimpózium ezúttal is Szügyben, a művelődési házban kezdődött szeptember 26-án az éves közgyűléssel. Andor Csaba beszámolt arról, hogy a megyei közgyűlés elnökénél kezdeményezte a csesztvei Madách-émlékmúzeum és park helyi önkormányzati tulajdonba adását, majd megemlékezett Zólyomi József gyarmati néprajzkutató, múzeumigazgató haláláról. A szügyi ülés után Balassagyarmaton koszorúzással, majd újabb előadásokkal folytatódott a konferencia. Másnap Alsósztrégován a Váci Madách-Körrel közösen, az Ipoly Eurorégió Szabadegyetem keretében tartottak Madách tanulmányi napot s meglátogatták a Madách emlékhelyeket. A XI. szimpózium előadásai 2004-ben, a Madách Könyvtár – Új folyam 35. kötetében váltak hozzáférhetővé. Varga Emőke *Madách és Kass Mózes*e című dolgozatánál a grafikusművész Kass János két illusztrációja is megjelent.

Rendkívül gazdag programkínálatot nyújtott 2003-ban a csesztvei Madách irodalmi nap is, amelyet október 4-én rendezett a Nógrádi Történeti Múzeum, Csesztve Község Önkormányzata, a Palócföld szerkesztősége és a Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Köre. A művelődési házban Palman Imre polgármester és Kovács Anna muzeológus köszöntötte a megjelenteket, majd Jarábik Gabriella, a 2002-ben alapított Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma igazgatója mondta el gondolatait. Örömeinek adott hangot, hogy ez a múzeum állami intézményként létrejött és szólt a hozzájuk tartozó alsósztrégovai Madách- és a szklabonyai Mikszáth-emlékmúzeum helyzetéről, jövőjéről. Kerényi Ferenc – aki mindmáig legfiatalabbként, huszonöt évesen kapott egyéni Madách-díjat – az e díjban részesültek névsorát elemezte és az 1983-ban kialakított csesztvei állandó kiállításról tartott előadást. A korabeli megyei vezetés helyesen döntött, amikor Madách-díjat alapított – fejtette ki az előadó és igazolta is megállapítását. Véleménye szerint az elmúlt évek során döntő többségükben olyanok kapták meg ezt az elismerést, akik valóban méltónak bizonyultak rá. Kerényi Ferenc három csoportba sorolta a díjazottakat. Az egyik körbe azok tartoznak, akik lefordították, színpadra vitték *Az ember tragédiáját*, s népszerűsítették külföldön. Ezen személyiségek száma csökkenőben van azért is, mert kevesebb az államilag támogatott kiadói megrendelés. A hiányt a kötetek kiadásában a Madách Irodalmi Társaság igyekszik pótolni. A második kört azok a rangos szakemberek, művészek – irodalmárok, színészek, rendezők, grafikusok, szobrászok – alkotják, akik sokat tettek Madách belföldi megismertetéséért. A harmadik körbe azok a megyében élő és dolgozó személyek sorolhatók, akik tevékenysége nem feltétlenül kapcsolódott Madách életművének feldolgozásához, örökségének az ápolásához, de érdemeket szereztek szűkebb hazájuk szellemi értékeinek gyarapításában. A kitüntetettek megosztását az előadó zömében helyénvalónak tartotta, beleírta a balassagyarmatiak, salgótarjániak arányát is. Az emlékmúzeumban lévő állandó kiállításról szólva azt mondta, hogy az 1983-ban felújított tárlat túlélte a rendszerváltozást és ez jelzi a szakmai korrektségét, hitelét. Végezetül Kerényi Ferenc is azt hangsúlyozta, hogy Nógrád megye 1964 óta szavatolja a Madách-kultusz folytonosságát, jó gazdája e nemes ügynek s ez garantálja, hogy Madách Imre „velünk jön a XXI. század Európájába is”. Az előadást követően Madách-díjas személyek, illetve együttesek mutatkoztak be: a Balassagyarmati Kamaregyüttes (Baranyai Klára, Kanyó András, Perneczky Zsolt, Réti Emőke), az Akkord Kohász Fúvós Kisegyüttes (Bartus László, Borbély Balázs, Diósi János, ifj. Patakfalvi Zoltán, Patakfalvi Zoltán) és a Dűvő népzenei együttes (Andrássy Ferenc, Hrúz Dénes, Hrúz Szabolcs, Nagy István, Tóth Gergő) Salgótarjánból. Patakiné Kerner Edit, Csábi István és Tibay

András mint a Varietas Színpad Madách-díjas tagjai szerepeltek ezen díjjal elismert alkotók (Baranyi Ferenc, Bódi Tóth Elemér, Csanádi János, Csikász István, Keresztúry Dezső, Szabó Károly) műveiből T. Pataki László, Madách-díjas rendező által összeállított irodalmi műsorral. Az emlékmúzeumban Horváth István ugyancsak Madách-díjas címzetes múzeumigazgató nyitotta meg az e díjjal kitüntetett képzőművészek (Czinke Ferenc, Csohány Kálmán, Erdei Sándor, Farkas András, Feledy Gyula, Földi Péter, Iványi Ödön, Kass János, Lóránt János, Mánczos József, Réti Zoltán, Somogyi József, id. Szabó István) alkotásaiból rendezett kiállítást. „Imponáló a névsor. A látottakon gondolkodva bizonyítékot találhatunk arra, hogy a kortárs alkotók – akik közül többeknek lezárult már az életművük – többnyire Nógrád szülöttei, vagy lakói miként vélekedtek a nagy előd szellemi hagyatékáról... A tárlat egészéről elmondható, hogy a mű születésének pillanatában érvényes szellemiség, egyéni felfogás és filozófia jelenléte teszi hitelessé az alkotókat és műveiket, amelyek éppoly sokszínűek, mint az élő, eleven gondolkodású ember” – mondta Horváth István. A Madáchszobornál Praznovszky Mihály, mint az öt évtizedes múltú *Palócföld* jelenlegi főszerkesztője – aki szintén birtokosa a Madách-díjnak – tartott ünnepi beszédet. A Madách-kultusról szólva kijelentette: „Ha Madáchról beszélek, annyi tesz, a levegőről szólok. Ha elfogy Madách belőlünk és körülöttünk, elfogy a levegő is, azaz megszűnik az élet... Hiszem és vallom, Madách nélkül nem lehet ennek a népnek reményteli jövője... A költészet nemcsak líra, hanem lélek is, tehát a nemzet lelkét fenyegeti az, aki nem így gondolkodik. Hiszem és remélem, hogy Nógrád megye tudja: rajta áll és bukik Madách jövőbeni léte. Még akkor is, ha Madách egyetemes nemzeti örökségünk... Bizakodunk abban, hogy az utókor majd hálás lesz nekünk, mert átmentettük számukra Madáchot. Nem lesz egyszerű feladat, de mi nem ismerünk lehetetlent.” A beszédet követő koszorúzási ünnepségen a Madách Imre Gimnázium tanulói működtek közre.

A megemlékezés-sorozat a szlovákiai Alsósztrégován, Madách szülőhelyén ugyancsak sokrétű, tartalmas programmal – amelyet a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, a Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, a Csemadok Nagykürtösi Területi Választmánya és a Palóc Társaság szervezett – folytatódott. Bemutatták a kastélymúzeumot, Tóth Tibor és a Pátria Művészeti Társulás zenés irodalmi összeállítást produkált Arany János balladáiból és az *Őszikék* lírájából, az irodalmi akadémia keretében Mészáros András *Madách gondolatrendszere és a korabeli magyar filozófia*, Praznovszky Mihály *Arany Sztrégován* címmel tartott előadást. Kass János Madách-díjas grafikusművész *Az ember tragédiáját* feldolgozó képeinek kiállítását Miroslav Cipat nyitotta meg. Az ünnepség csúcspontját Madách Imre Rigele Alajos által

1936-ban készített, ezen alkalomra felújított síremlékének koszorúzása jelentette. Annál is inkább, mert ekkorra, mintegy varázsütésre elállt az eső és szikrázó napfényben kerülhetett sor a kegyeletes aktusra. Csáky Pál, Szlovákia miniszterelnök-helyettese kifejtette: „Madách Imre nem csupán a magyarság, de az egész emberiség lelkiismerete”. Csakúgy, mint a nap folyamán többször elhangzott, Csáky Pál is azt hangsúlyozta, hogy a magyarság Madáchcsal érkezik Európába, az ő művészi értéke is befolyással lesz arra, hogy szlovákiai és az anyaországbeli magyarok milyen arcukat mutatják, hogyan fogadják őket Európában. A miniszterelnök-helyettes reményét fejezte ki, hogy a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma feltérképezi a további magyar vonatkozású emlékhelyeket is és tisztességgel örökíti át a következő generációknak. Szólt az egybegyültekhez Györffy Csaba, Magyarország pozsonyi nagykövete is. Bizakodásának adott hangot, hogy a két nép megtalálja helyét Európában. Az odavezető út kedvező jeleként értékelte a magyar kultúra múzeumának a szlovák kormány általi megalapítását, működtetését. A nagykövet szerint jó kezekben van a szellemi és fizikai hagyaték. Jarábik Gabriella igazgató minden érintettnek – akinek szerepe volt a múzeum és a síremlék felújításában – kifejezte köszönetét. A koszorúzási ünnepségen – amely a *Szózattal* fejeződött be – közreműködött a Kicsi Hang verseneklő együttes.

A 2003-ban megjelent könyvek közül tudomásunk van Éva Gerevich-Kopteff – aki az 1998-as salgótarjáni konferencián is tartott előadást – *Madách Az ember tragédiája és finn fordításai a nemzeti kultúrák, az irodalmi recepció és fordításelemezés tükrében* című, Helsinkiben napvilágot látott monográfiájáról, a *Tragédia* új bolgár kiadásáról – amelyhez Kerényi Ferenc írt előszót – és Kovács Levente *Madách és Harag Marosvásárhelyen* című, erdélyi kiadású kötetéről. A Madách Könyvtár – Új folyam 31. köteteként adta ki a Madách Irodalmi Társaság a *Mózes* angol fordítását. A *Palócföld* 2003-as évfolyamában is több Madáchcsal kapcsolatos publikáció jelent meg. A 2. számban jelen sorok írója recenzálta a *Palócföld könyvek* 2002-ben újraindult sorozatának Madách-köteteit, így *Az ember tragédiája és az európai emberiség-költeményt*, Kozma Dezső *Madáchát* és Praznovszky Mihály *Időről időre* című könyvének írásait. A 3. számban Kerényi Ferenc *A felfokozott létintenzitású ember* címmel írt Németh Antal, egykori színházigazgatóról, rendezőről – aki 1968-ban kapott Madách-díjat a *Tragédia* érdekében végzett tevékenységéért –, születésének 100. évfordulóján. Ugyanebben a számban látott napvilágot Schéda Mária *Madách Imre: Egy menyasszony sírján* című, verselemző írása. Az 5. számban *A Tragédia szolgálatában* címmel Kovalcsik András emlékezett dr. Szabó József (1902–1986), sokáig Balassagyarmaton élt egykori evangélikus

püspökre, jeles Madách-kutatóra és gyűjtőre, aki csak megkésve, 1983-ban kapott Madách-díjat.

Az ideig, eddig a legutolsó megyei Madách-napot 2004. január 20-án tartották Balassagyarmaton. A program a Mikszáth Kálmán KÉVIG Középiskola által rendezett Madách és Mikszáth vers- és prózamondóversennyel kezdődött a városi könyvtárban. A Köztársaság téri Madách-szobor koszorúzását – ahol fellépett a január 15-i középiskolás szónokverseny győztese és szerepeltek a vers- és prózamondóverseny helyezettei – követően újra a könyvtárba vonultak át a rendezvénysorozat résztvevői. A Madách Könyvtár – Új folyam 32. kötetét – Bódi Györgyné *A legújabb Madách-irodalom (1993–2003)* című bibliográfiáját – Andor Csaba mutatta be, beszélgetvén Bódi Györgynével, a Balassi Bálint Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményének vezetőjével és Györiné Mojzes Anikó rendszerszervezővel, a kötet technikai szerkesztőjével. A Nemzeti Színház Tragédia-bemutatóinak rekvizitumaiból rendezett kiállítást Praznovszky Mihály nyitotta meg. A tárlat – az 1883-as ősbemutatótól kezdve az ugyancsak emlékezetes 2002-es március 15-i előadásig – enged betekintést díszleteken, jelmezeken, kellékeken, fotókon keresztül a Tragédia színpadi műhelyébe. A néző olyan legendás szereposztásokat kísérhet figyelemmel, mint a Básti Lajos-Lukács Margit-Ungvári László, vagy a Sinkovits Imre-Váradi Hédi-Kálmán György hármasé volt. A megnyitón közreműködött Palánki Éva (fuvola) és V. Sinkovicz Katalin (zongora). Lombos István, balassagyarmati polgármester Lencsés Zsolt festőművészek, az ArtTéka Határok Nélküli Egyesület alapítójának nyújtott át Horváth Endre-díjat a város elismeréseként a helyi katolikus nagytemplom felújításában végzett munkáért. A Mikszáth Kálmán Művelődési Központ színháztermében tartott díszünnepség műsorvezetője Lengyel Anna újságíró, a Magyar Rádió riportere volt. Ő kérte fel Dóra Ottó megyei közgyűlési elnököt köszöntőjének és Jarábik Gabriellát, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának igazgatóját, beszédének elmondására. A Pozsonyból érkezett múzeumigazgató elmondta, hogy a szlovák állam támogatásáról biztosította a magyar szellemi életet. Az általa vezetett intézmény – amely a Szlovák Nemzeti Múzeum önálló egysége – felügyelete alá tartozik a szklabonyai Mikszáth- és az alsósztrégovai Madách-múzeum is. Mindkettőre igyekeznek egyre nagyobb figyelmet fordítani. Erre utal Madách síremlékének 2003 őszi felújítása is. A negyven évvel ezelőtt, 1964 őszén alapított megyei Madách-díjat Dóra Ottó adta át, ezúttal Bódi Györgyné könyvtárosnak, a ötvenéves Palócföld című folyóiratnak és Tibay Andrásnak, a Kiss Árpád Általános Iskola igazgatójának, előadóművészek. A díjazottak munkásságáról Horváth István, Bódi Tóth Elemér és T. Pataki László korábbi Madách-díjas mondott méltatást. A kitüntetettek

tiszteletére rendezett műsorban közreműködött Für Éva (ének), Barát Attila együttese (szaxofon), Telek András és Szabó Ágnes a Nógrád táncosa, valamint a Dűvő Népzenei Együttes. Az est immár hagyományos történelmi keretjátékát ezúttal Marschalkó Zsolt írta. Előadta Csábi István, Szél Imre, Tibay András és Varga Zsófia. Rendezte: Oroszlánné Mészáros Ágnes.

Ez évben Salgótarjánban – a Magyar Kultúra Napja és a várossá nyilvánítás évfordulója tiszteletére rendezett ünnepek részeként – január 21-én emlékeztek meg Madách Imréről. A Tragédia-költőről elnevezett gimnáziumban rendezett Madách-emléknapon H. Szilasi Ágota művészettörténész nyitotta meg az intézmény volt rajztanárának, Fayl Frigyesnek a kiállítását, majd a Madách-hagyomány Ápoló Egyesület összejövételére került sor. Vendégként Andor Csaba beszélt a tízéves Madách Irodalmi Társaságról. Varga Imre Madách-szobránál a koszorúzást megelőzően Kovács Anna, a salgótarjáni székhelyű Nógrádi Történelmi Múzeum igazgatója mondott sajátos hangvételi, Madáchot – akiről, mint mondta könyvtárnyit írtak már – egyéni módon megidéző beszédet. Idén januárban a 45 éves múzeum is külön programmal emlékezett meg Madách Imréről. Bemutatták az 1944-ben készült Németh Antal rendezte *Madách* című filmet. A hónap műtárgyaként állították ki Lóránt János festőművész – aki 1938-ban január 21-én, Madách születésnapján látta meg a napvilágot – ugyancsak *Madách* című olajfestményét. Egyszeri alkalommal volt látható a közönség számára a múzeum irodalomtörténeti gyűjteményéből néhány értékes dokumentum, többek között néhány Madách-levél.

A 2004-ben a Madách-kultuszt újabb, a Madách Könyvtár – Új folyamában megjelent könyvek is gazdagították. Bódi Györgyné bibliográfiáján és a már ugyancsak említett *XI. Madách Szimpózium* című kiadványon túl napvilágot látott L. Kiss Ibolya *Erzsi tekintetes asszony* című dolgozata (33. kötet), Becker (Bakonyi) Hugó 1899-ben, a Magyar Szemlében folytatásokban publikált Madách-életrajza (34. kötet) és Árpás Károly *Egy Madách-beszéd elemzése – Madách 1861. májusi szűzbeszédének hatásvizsgálata* (36. kötet) is.

A *Palócföld* – mint utaltunk is rá – az elmúlt években is bővítette a Madách-irodalmat s bemutatott jó néhány új Madách-díjast is. A 2004-es ünnepi könyvheti különszám az 50 éves *Palócföld* öt évtizedének írásaiban tallózott. Aligha véletlen, hogy a válogatott, újraközölt huszonkét írásból hat – Hubay Miklós *Madách születésnapjára* (1964), Sötér István *A nógrádi Madách* (1983), Kerényi Ferenc *Sokszemközt Madách szövegével* (1989), Szabó József *Kepler és Madách* (1971), Kovács Anna *Madách és külön barátai* (1992), Nyéki Lajos *Réti Zoltán akvarelljei Madách Mózeséről* (1990) – foglalkozik Madáchcsal.

E sorok megfogalmazása idején formálódik a Madách Irodalmi Társaság XII. szimpóziumának programja, amelyet október 1-jén és 2-án tartanak

Csesztve-Balassagyarmat-Alsósztregova színhelyeken. Andor Csaba a társaság tagjainak küldött *Hírlelő* 54. számában egy nemzetközi Madách-rendezvénysorozat körvonalait is felvázolta. E szerint a mű helyszíneit lehetne, kellene végigjárni egy-egy konferenciával és a Tragédia ottani előadásával. A Nógrádi Történeti Múzeum a csesztvei Madách irodalmi napot október 2-ára tervezi. Programjában nyilván tükröződik majd, hogy éppen negyven évvel ezelőtt onnan indult útjára a legújabbkori Nógrád megyei Madách-kultusz, aminek a további sorsa – többek, fentiekben is idézett véleménye szerint – olyan lesz, amilyenné a Tragédia-költő szülőföldje teszi. Mint Praznovszky Mihály írta: „Hiszem és remélem, hogy Nógrád megye tudja: rajta áll és bukik Madách jövőbeni léte.”

A dolgozat első része önálló kötetként 1999-ben jelent meg „*Remény a csillag...*” *Fejezetek a Nógrád megyei Madách-kultusz legújabbkori történetéből (1964–1999)* címmel.

Függelék

Negyven év – százötvenegy kitüntetett Madách-díjasok (1964–2004)

- 1964: Barna Tibor, Czinke Ferenc, Csukly László, Darvas József, Géczi János, Ladislav Hradsky, Heinz Kindermann, Jobbágy Károly, Karel Krejci, Komlós Aladár, Toivo Lyy, Mihályfi Ernő, Pataki László, Rátkai Ferenc, Richard Roger, Jean Rousselot, Sötér István, Ctibor Stitnický, Tamás Lajos, Waldapfel József
- 1965: Feledy Gyula, Miklós Róbert, Paróczai Gergely, id. Szabó István*, Vihar Béla
- 1966: Keresztury Dezső, Lakos György, Leonyid Nikolajevics Martinov, Polgár István
- 1967: Kass János, Mánczos József, Molnár Pál, Radó György
- 1968: Kojnok Nándor, Németh Antal, Sinkovits Imre, Szabó Károly
- 1969: Kerényi Ferenc, Nádházi Lajos, Szabó Béla, Varga Imre, Vámos László
- 1970: Kmetty Kálmán, Kozocsa Sándor, Lóránt János, Szinetár Miklós
- 1971: Farkas András, Ormos Tibor, Paku Imre, Pétervári István
- 1972: Nem adták ki a díjat a díjátadás októberről januárra való áttérése miatt
- 1973: Balogh Sándor, Gálfi Árpád, Gyárfás Miklós, Kiss Imre, Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola (Salgótarján)*
- 1974: Csongrády Béla, Marton Endre, Réti Zoltán
- 1975: Csohány Kálmán, Csongrádi Mária, Madách Imre Irodalmi Színpad (Balassagyarmat)
- 1976: Boros Sándor, Mendele Ferenc, Román András, Vonsik Gyula
- 1977: Schneider Miklós, Szigligeti Színház (Szolnok), Végh Miklós
- 1978: Bányász Férfikar (Salgótarján), Gúthy Éva, Somogyi József
- 1979: Bandur Károly, Fábrián Zoltán, Iványi Ödön
- 1980: Csanády János, Horváth István, Horváth Sándor, Szimfonikus Zenekar (Salgótarján)
- 1981: Csokonai Színház operatársulata (Debrecen), Gordos János, Feuer András
- 1982: Gotyár Gyula, M. Szabó Gyula, Rozgonyi István
- 1983: Belitzky János, Hubay Miklós, Ránki György, id. Szabó István*, Szabó József
- 1984: Ernest Caban, Lengyel György, Nógrádi Sándor Múzeum alkotó kollektívája (Salgótarján), Anton Podolec
- 1985: özv. Balogh Károlyné, Hütter Csaba, Rajeczky Benjámín
- 1986: Baranyi Ferenc, Földi Péter, Jaan Kross
- 1987: Bódi Tóth Elemér, Kecskeméthy Gyuláné, Valter Ilona
- 1988: Erdős István, Juscsák György, Leblancné Kelemen Mária
- 1989: Berek Katalin, Ember Csaba, Pál József
- 1990: Kovalcsik András, Schmidt István, Veres János
- 1991: Á. Varga László, M. Nagy Pál, Nagy Zoltán
- 1992: Dűvő Népzenei Együttes (Salgótarján), Nyéki Lajos, Oroszlánné Mészáros Ágnes
- 1993: Máté Lajos, Patkós István, Szvircsek Ferenc
- 1994: Csáky Károly, Hugyecz Andrásné, Praznovszky Mihály
- 1995: Homoga József, Kántor Lajos, Nagy Ervinné
- 1996: Fogarasi Béla, Kovács Anna, Ricard Salvat

-
- 1997: Kamaraegyüttes (Balassagyarmat), T. Pataki László, Várkonyi Ágnes
1998: Andor Csaba, Erdei Sándor, Rézfúvós Kvintett (Balassagyarmat)
1999: Madách Imre Gimnázium nevelőtestülete és diákközössége (Salgótarján)*, Urbán Aladár, Zólyomi József
2000: Becze Lajos, Csikász István, Kozma Dezső
2001: Óze János, Supka Magdolna, Tempfli József
2002: Akkord Kohász Fúvós Kisegyüttes (Salgótarján), Csábi István, Patakiné Kerner Edit
2003: Korill Ferenc, Madách Imre Városi Könyvtár (Balassagyarmat), Pál István
2004: Bódi Györgyné, *Palócföld Szerkesztősége*, Tibay András

*Egy művész – id. Szabó István – és egy intézmény – a salgótarjáni Madách Imre Gimnázium – két alkalommal is megkapta e díjat

Bojtor Károly: Madách (1966)
Fotó: Szörényi Károly

A SÍROKNÁL

Ne fogja el a népet az utálat,
lásson: ne egyetlen kötél-csigázta arcot;
egy sírgödröt az ország körülállhat,
itt se gyászoljuk dísszé a kudarcot

legyen állhatatosság, ma még csak az érvben,
hogy a vértanúságot tudjuk, s nem felejtjük,
a te tanúságod az én szégyenkezésem,
s népek tanulsága a szégyen együtt

ha ugyan az; hisszük, s annyi kímélet
járjon, hitelesítse velünk ma a világ: még
nemzet vagyunk, mely tudatában élhet

merüljön föl lelkünknek a bajos kép
e jobbulásról – még a nép arra vágynék,
oldja az ítékezés alól az ítélet

PARAINESIS

Áldozatnak magadat gyöngén ne ajánld föl
szemedből ne kérlelődjön a bárány
ne zsolozsmázz előre, mint a félénk fügefafa
ne mondd, hogy általuk te csak megfosztatol

a kígyó nem remeg, igaz, az útonálló
lappang, s kerülget mindent a romló sötétben
egyik rálép, másik összemarja a másikat
kígyót nem hallott még ránk kiáltani senki

fölveti fejét most bennük a vakmerőség
másokban horgasztja fejét a sunyiság
szemedből oly bárány nézzen felhőtlen képpel
szemükhöz bölcsességgel állj, mint kemény fügefafa

mi vagyunk szerepüknek ma is fölé rendelése
hogy megpróbáltassanak rajtunk s kivétessenek

Gáspár István Gábor

A SZÓ NEM SZÓTLAN

Beszélgetés Nagy Pállal

A hetvenéves Nagy Pált ünnepelték... – ünnepelték Budapesten, a Magyar Műhely Galéria nyitányával összekötve, egybekötve a kellemest a hasznossal. Stílszerűen, lent a mélyben, az Akácfa utca 20 szám alatt egy pincében, szép számban jelenlévő pályatárssal, kortárssal, sorstárssal... A honi avantgárd találkahelye, és bemutatkozó színtere, jelentős állomása: augusztus 24-én kitarja kapuját. Ott, a fővárosban, lenn a mélyben ünnepelték a hetvenéves Nagy Pált. – *Nagy Pál vagy Pál* címmel, egy rendhagyó kötet¹ is előrukkoltak/kedveskedtek a barátai és pályatársai. Mondván: nem utolsósorban azért, hogy még sokáig legyen „*Pszükhopomposz*”, utazó, közvetítő és hírnök a mi (irodalmi) árnyékvilágunkban.

Irodalomtörténeti pillanat volt; a kortárs művészet új fejezetét nyitották meg. Ünnepe a javából.

A Párizs-Budapest között ingázó Nagy Pál útvonalából, 2004-ben Salgótarján – a szülőváros – kimaradt. Valami történt/történhetett... Az Ünnepi Könyvhét meghitt pillanatában, Budapesten az Írók Könyvesboltjában még nem sikerült szóra bírni a Magyar Műhely-triász legteoretikusabb tagját, Nagy Pált.

– Majd Párizsban beszélgetünk, úgy is jössz a nyáron – háritotta el diplomatikusan a közeledést.

– Akkor Párizsban találkozunk – búcsúztunk. Ám a párizsi párbeszéd is elmaradt, mert Nagy Pál jelezte, hogy augusztus 20-án indul Budapestre...

– Otthon ünneplem meg a hetvenedik születésnapomat.

– Jó, akkor találkozzunk Budapesten – újra Budapesten, ahol egyszer már „kosarat adtál” – jegyeztem meg. – Erre már nem lehetett nemet mondani...

– Augusztus 24-én, a Magyar Műhely Galériában lesz egy ünnepség, ott beszélhetünk, gyere el; a Blaha Lujza térnél lesz, valahol az Akácfa utcában... Fél Európán átutazva, visszatértünk a kiindulópontra, Magyarországra. – A lényeg, hogy Nagy Pál (látván, hogy türelmesen várok..., várom, hogy kiszabaduljon a rajongók gyűrűjéből) megszólalt: „Na gyere, most kérdezhetsz...”

¹ (A *Nagy Pál vagy Pál* című kötet szerzői: Abajkovics Péter, András Sándor, Bacsó Béla, Bárdosi József, Bohár András, Bujdosó Alpár, Czigány Lóránt, Cselényi László, Jozsef Cseres, Deák László, Dukay Nagy Ádám, Ferdinandy György, Galántai György, Haász Ágnes, Harasztj István, Hegedűs Mária, Juhász R. József, Kékesi Zoltán, Kenyeres Zoltán, Kilián István, Kovács Zsolt, Kukorelly Endre, Márton László, Megyik János, Molnár Miklós, Németh Péter Mikola, Terry Olivi, Papp Tibor, Pető Barna, Pető Hunor, Petőcz András, Petőfi S. János, L. Simon László, Sörös Zsolt, St. Auby Tamás, Székely Ákos, Szkárosi Endre, Szombathy Bálint, Tandori Dezső, Tar Ferenc, Tóth Gábor, Vitéz György és Wehner Tibor.)

– *Augusztus 23-án voltál hetven éves, de nyugodtan letagadhatnál vagy tíz esztendő, hál' Istennek, jó színben vagy, és az utóbbi évek termését tekintve, alkotóerőd sem hagyott el...*

– Igen, de tudod én, már azt szoktam mondani, hogy nyugdíjba mentem, már, mint író is. Tehát: azon ritka nyugdíjas írók közé tartozom, akik egyáltalán megélték a nyugdíjkorhatárt. No, ezen a viccen túl, persze, nekem is vannak terveim. Hál' Istennek még egészséges vagyok, és két, három könyv-tervem is van. Többek között: szeretném összeszedni a magyar írók franciául írott műveit. Elég sok ilyen szöveg van. II. Rákóczi Ferenc franciául írt önéletrajza közismert, de van még nagyon sok kevésbé ismert, érdekes szöveg is, amit megpróbálok összeszedni, és két-három év múlva kiadni. De saját szövegeket is írok, amit egyszer szintén kiadok majd.

– *Az önéletrajzi sorozat harmadik – befejező – kötete után, sokan gondolják úgy, hogy a trilógia folytatódik: jön a negyedik...*

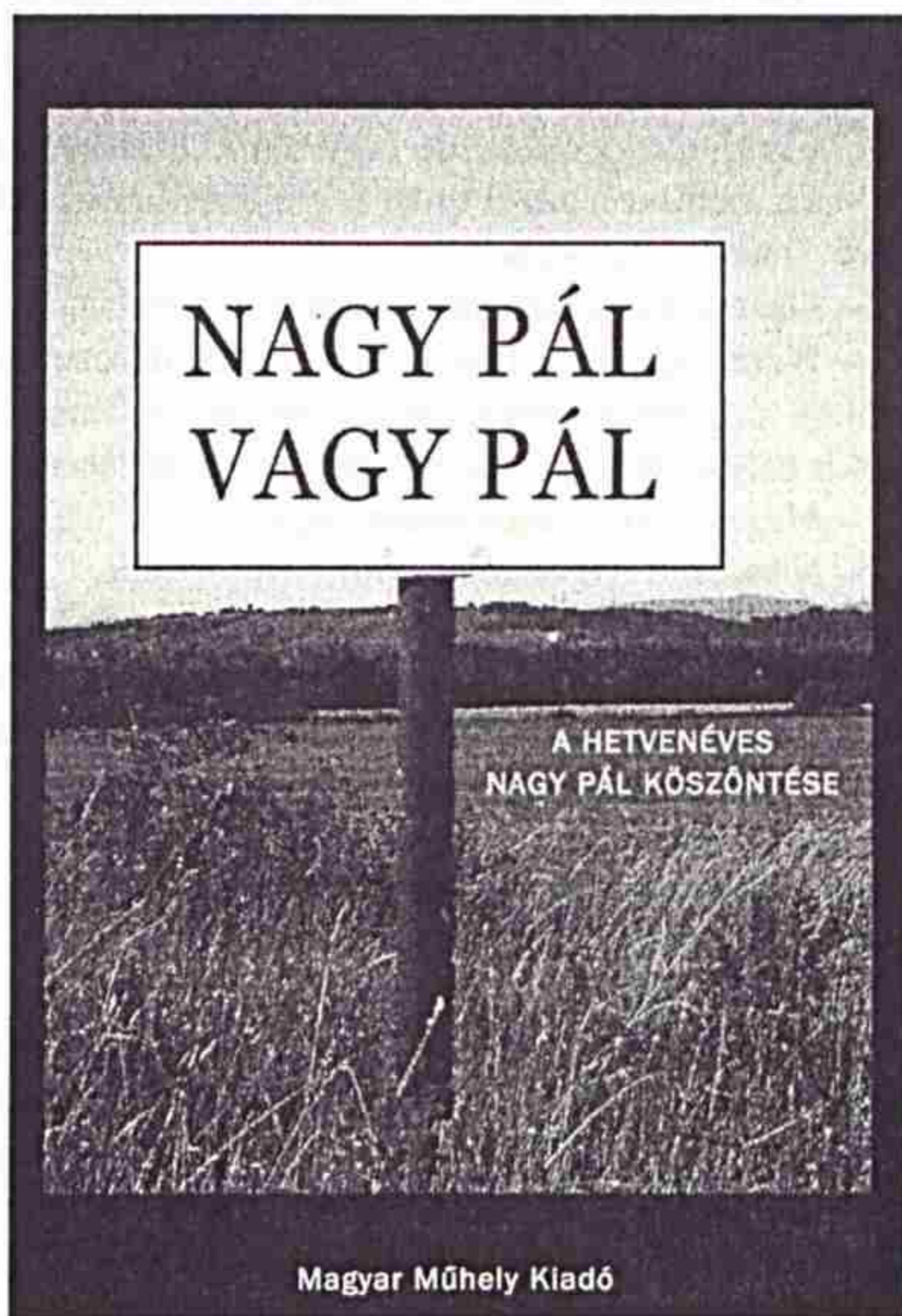
– Nem, ezt formálisan meg ígérhetem, nem lesz több kötete ennek az önéletrajzi sorozatnak. Mert amit én – az író Nagy Pálról, és a *Magyar Műhelyről* – el akartam mondani, azt elmondtam. Befejeztem.

– *Mégis, sokakban kételyek, megválaszolatlan kérdések ébredtek az önéletrajzi trilógia olvasásakor; a történetet kerekesebbnek, az árnyoldalaktól megtisztítottnak – az író visszafogottnak – érzik/érezték. – Lehet, hogy nem mindent írtál meg?*

– Én mindent úgy írtam meg, ahogy történt. Ezért én vállalom a felelősséget. Garantálom, hogy így történt. Legfeljebb van egy-két dolog, amit nem írtam meg, mert úgy érzem, hogy ma még ezt nem kell megírni. Tudod az írók a legtitkosabb, legbizalmasabb írásaikat zárolják néhány évre, hogy senkit ne sértsenek meg, senkinek ne gyalogoljanak bele a lelkébe.

– *Nagy Pálnak is vannak titkai...?*

– Semmiféle titok vagy titkosított irat nincs; csak nem akartam beletaposni mások lelkébe, sem magánügyekben, se közügyekben.

– Ez a visszafogottság kelt/het hiányérzetet, egy negyedik kötetre való anyagét, ami később meg is jelenhet/ne...

– Nem akarom folytatni, nem akarom...

– Hagysz valami kutatni valót az irodalomtudósoknak is?

– Persze, kell nekik is egy kis munka...

– Az a negyedik kötet még/mégis hiányzik. Megjelenhet?

– Hát nézd, a századik születésnapomra. Van még rá esély, de az még messze van.

– A szülőföld is...? – Hisz' elmaradt az önéletrajzi trilógia „záró” – harmadik – kötetének salgótarjáni bemutatója (az első két kötet premierje megtörtént 2001-ben és 2002-ben).

– Nem maradt el tulajdonképpen, mert több helyen bemutattam a könyvet...

– Csak Salgótarjában nem...

– Salgótarjában nem mutattam be. Úgy jött ki a lépés, hogy Salgótarjában nem mutattam be... – majd az ötödik vagy hatodik kötetet megint bemutatom.

– A szülővárosodban elmaradt egy másik program is: a Modern művészet, modern város című fesztivál; ami Nagy Pál szervezésében, közreműködésével már csak a bemutatásra várt, de elmaradt...

– Azt hiszem, hogy erről nem érdemes most beszélünk, főleg a születésnapomon...

– Nem szeretnék tapintatlan lenni, főleg most, ebben a meghitt, ünnepi pillanatban, a születésnapodon; de (úgy tűnik) mintha egy kicsi tüske lenne benned.

– Te, nem kell ezzel most foglalkozni! Nincs tüske – ahogy az előbb is mondtam ugye –, nincs számonkérés.

– Mert te egy született diplomata vagy.

– Nem vagyok született diplomata; de szeretem embertársaimat és – mondjuk néhány emberrel ellentétben – én be szoktam tartani a szavamat. Nem szeretek senkit megsérteni; és így tovább, és így tovább... – semmi szükségem rá.

– Mégis csak jó diplomata vagy...

– Nézd, hát akkor majd, mint diplomatát..., egyszer kitüntetnek.

– Az olvasók viszont kötetet/köteteket várnak. – Várnak.

– Dolgozom, írok, mindenféle szövegeket; a szövegrészek némelyike több oldal vagy néhány sor terjedelmű, tudni illik az intim napló folytatása ez egy kicsit...; de többet nem mondhatok róla.

– A következő mű...

– Az összegyűjtött tanulmányaim kötete lesz, amit Deák László, az Orpheusz Kiadó Kft. ad ki:

– Apró örömök.

– Szóval, én ennek valóban örülök. Mert világeletemben azon voltam, hogy az életnek a napos oldalát keressem/szeressem. A tüskék... a tüskék nem érdekelnek.

– Akkor kimondhatjuk, hogy – Nagy Pál folytatja: ír – a szó nem szótlan...?

– Persze. Írok. Ma már egy hetvenéves ember fiatalember.

Bujdosó Alpár

NAGY PÁL SZÜLETÉSNAPJÁRA

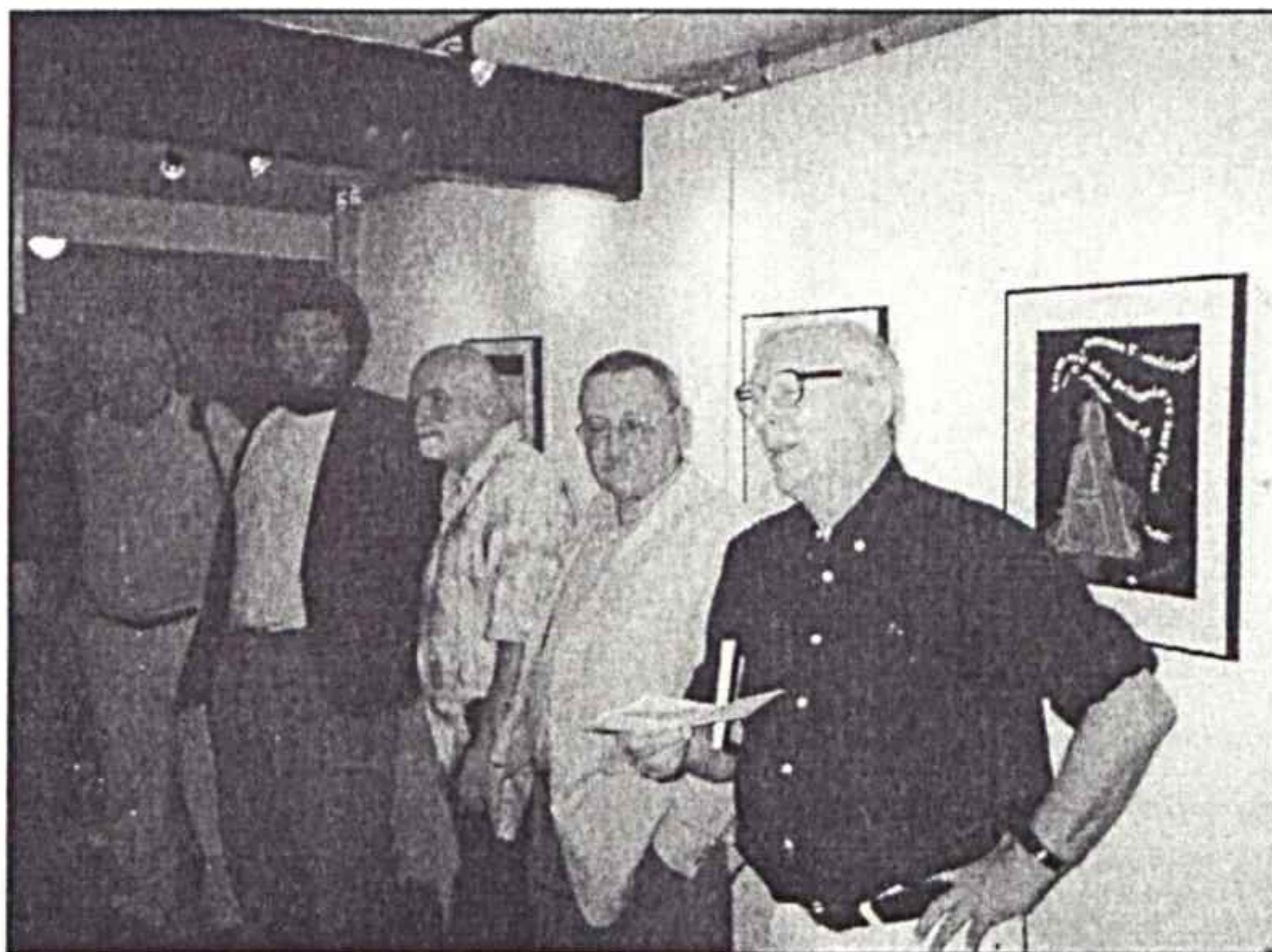
Már megint valami olyan dátumhoz értünk, mely feltétlenül örömet okoz a rendezőknek, mert lehet ünnepelni. Gondtalanul. Az ünnepelt már úgy is alig mozog.

Kevés örömet okoz az ünnepeltnek, mert eszébe juttatja a reggelt. A reggelt? Osztrák (öreg) barátaimtól tanultam, hogy az öregember, ha reggel felébred, örüljön, ha fáj valamije: mert akkor él még. Ha már semmi se fáj...

Fáj valamid, Palikám reggelente?

Szóval hetven. Igaz, hetvenkedtünk mi már harminc évesen is. Mi voltunk a fenegyerekek – vagy még jobban: a faszagyerekek. Legalábbis ezt hittük magunkról. Meg voltunk róla győződve. És lám utólag, Ti itt valahányan bevallhatjátok, igazunk volt. Paliról mondom ezt, nem magamról. Mukkanni se merjetez ellene.

De emlékszel-e arra a ki tudja hányadik Műhely-találkozóra, ahol drága jó barátnőnk, Dedinszky Erika előadását így fejezte be: „Elég volt az avantgárdból, három tökösi királyból, elég, elég, elég.”?

Nagy Pál Bujdosó Alpár társaságában a kiállításmegnyitón

Vagy emlékszel-e arra a találkozóra, ahol a *Műhely* 25 éves volt? Székely Ákosra, Szkárosira? Petőczre? Refrénként azt hajtogatta, hogy „ezek majd az ötvenedik évfordulón *bottal* lebotorkálnak a dobogóról, és számon kérik rajtunk a képverset.” A botot kikérem magamnak. Főleg Nagy Pálnak. De a számonkérés rendben van.

És emlékszel-e, hogy amikor most júliusban pár napot együtt töltöttünk Szentógyallán, miről beszélgettünk?

Dehogy Szentógyallán, Szigligeten. Cavinton, cavinton.

Igen, a fiúkról beszélgettünk, róluk, akiket Te tanítottál, és akiket Te választottál ki, s akikből a *Műhely* szerkesztői lettek. (S akik velünk való együtt-létükben mindig csak a cavintont emlegetik.) Cavinton ide, cavinton oda, mi – mármint Tibor és én – csak hozott anyagból dolgozunk. Te hoztad, bár én is ott voltam Sztálinvárosban, ahol a fő pernahajdert, ezt a Simon Lacit megismertük.

Nos, szóval ezek a semmirekellők születésnapodra csináltak egy kötetet. Kötetet, ahol pályatársaid is leróják tiszteletüket műved előtt. Én is. Az ő nevében – és a magaméban is – nyújtom át Neked ezt a könyvet, barátomnak, barátunknak.

Isten éltesse!

Elhangzott Budapesten 2004. augusztus 24-én a Magyar Műhely Galériában.

PAULUS*

A hetvenéves Nagy Pálnak

Messze van a város,
az árnyékot adó,
hús szülői ház,
emlékké váltak
a szögesdrótabronccsal körbezárt
egykori ideák,
a fekete-fehér képeket megtörő
színes foltok -
*a vér fölszáradt már,
a vér sosem száradhat föl.*

S mi maradt?
A fájó sebként lüktető új haza,
a megmagyarázott magány,
tanítványok és csodatételek,
s annak hite,
hogy aki befogadja az igazat igazak nevében,
igazak jutalmát veszi.

Talán nem minden Paulus volt Saulus,
s a te utad sem az igazságról,
hanem a szabadságról szólt,
talán nem kell hazajönnöd,
hogy itthon legyél,
talán megöregedtél,
s már sosem fogjuk
ugyanazt ugyanúgy látni;
ám örökre erőt ad, amit írtál:
rész szerint van bennünk az ismeret,
rész szerint a prófétálás:
de mikor eljő a teljesség,
a rész szerint való eltöröltetik.

* Megjelent a *Magyar Műhely* 131. számában.

Szigethy Gábor

BÚVÁRHARANG, 2204

Gyerekkoromban irigyeltem a bűvárokat. Nem gondoltam a veszélyre, a mélybemerülés kockázatára; fantáziámat a titokzatos, ismeretlen világ izgatta, a lemerülés, a mélybebukás misztériuma. Valahonnan örököltem egy hatalmas, francia nyelvű képeskönyvet, ha kinyitottam, beborította az asztalt. Óriási bűvárharang volt látható az egyik oldalon, körülötte halak úszkáltak a vízben, bent a bűvárharangban sürgő-forgó emberek dolgoztak, mellettük pislákoló petróleumlámpa, szerszámok, drótok, kötelek.

– Levegő van a bronzharangban, ezért nem tud benne följebb emelkedni a víz – magyarázta édesanyám –, lebocsátják a bűvárharangot a tengerfenékre és így tudnak ott a mélyben dolgozni a bűvárok: telefonkábelt fektetnek, hidak pilléreit alapozzák, vagy a hordalékba temetett régi romok után kutatnak.

Legszerényebb álmaimban is arra gondoltam: egyszer majd bűvárharangba szállok, leereszkedem a Tisza vagy a Csendes-óceán fenekére és rábukkanok Attila király sírjára és kincseire.

Felnöttem, többek között azt is tudomásul kellett vennem, hogy Attila sírját én sem fogom megtalálni.

Bűvárharangot sem használnak már sehol. Lehet, hogy lassan a kifejezés is kikopik nyelvünkől: ha nincs bűvárharang, a szóra sem lesz többé szükségünk. Kár.

Elhatároztam: egyszemélyes, képzeletbeli bűvárharangot építek magamnak. Nem a tengerfenékre, hanem a múltba merülök le vele, s harangmivoltából nem a formához ragaszkodom, hanem a harangszóhoz. Öröme, újnak, születésnek, halálnak hírelője a harangzúgás, nándorfehérvári diadalra emlékeztet, föltámadásra kongat.

Mély és titokzatos tenger a magyar irodalom. S ha úgy érzi az ember: körülötte áttekinthetetlené, zavarossá sűrűsödött a világ – pihenni, erőt gyűjteni, reményt alapozni érdemes a képzeletünk építette bűvárharangba szállni, s lemerülni a múltba.

Akármikor írták, a jó könyv mindig rólunk, nekünk szól.

Ha megkondul a harang, mindenki a maga örömét, fájdalmát hallja ki a harangzúgásból.

Kölcsey Ferenc, amikor 1826 zimankós telén *Nemzeti hagyományok* című tanulmányának írásába kezdett, az árkus fölé hajolva, tollkéssel lúdtollat farigcsálva, elsősorban azon gondolkodott: miért, hogy értékes nemzeti hagyományunkat nem becsüljük rangja, értéke szerint? Miért hisszük magunkat mindenben okosabbnak, bölcsebbnek, érettebbnek eleinknél? Miért felejtjük el, vagy miért akarjuk elfelejteni mindazt, ami velünk történt? És miért hisszük azt, hogy elfelejthetjük mindazt, ami eddig velünk történt? Értékes irodalmunk, nagy poétáink munkái helyett miért silányságokat olvastak és kedveltek, olvasnak és kedvelnek a magyarok széles e hazában?

Megpróbálja kortársai számára felfedezni a múltat: „Balassa és Zrínyi ketten állanak poézisünk régibb körében, kik való érzés szikráival dicsekedhetnek. Ennek kebelében a hazafiúság bajnoki lelke és romantika, amazéban honszerelem és honvágy lebegtek. Balassa ritkán fogadta el a való költői szellem intéseit, s többnyire kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodván, hevét elhidegítette, s nagy tünemény közöttünk nem lehetett. Zrínyi, mint a bánhoz s az egész dőledező haza bajnokoszlopához illett, alárendelte a hősnek a poétát, s így a költői körben sokat ugyan, de végtelenül kevesebbet tett vala, mint amennyire lelkének nagy ereje által képes volt. Ő siető kézzel dolgozott, s munkáiban a költői lelkesedés szép vonásai nem ritkán ugyan, de magányosan, s művészi gond nélkül elszórva fénylenek; külső ékességet s versificátori érdemet önála hiában keresnél, s ez utolsó okból foly, hogy a nemzetben egy egész századig nem találkozott lélek, mely feléje vonzódott volna, midőn a csengő rímű, vizenyős Gyöngyösi sok füleknek tetszett.”

Mindig ma olvassuk azt, amit tegnap írtak.

Kölcsey tudós zamatú, reformkorunk nyelvén megfogalmazott tegnapi elmélkedéséről ma gond nélkül gondolhatjuk azt: igaza van. Zrínyi Miklós és Balassi Bálint valóban nagyobb költők, jelesebb elmék, különb poéták, mint hajdan Gyöngyösi volt. S hogy Kölcsey Ferenc a csengő rímű Gyöngyösit *vizenyősnek* mondja? Ezt ma tekinthetjük szellemes, a korkegyenc poézist pontosan jellemző stílusfordulatnak.

Hiszen ma Balassi Bálint és Zrínyi Miklós műveit az elemi iskolában kötelező – igaz, csekély mértékben – megismerni, Gyöngyösi munkáiról pedig a középiskolában sem hallanak a diákok. Magyar szakos bölcsész-hallgatók között is fehér holló, aki olvasta a *Murányi Vénuszt*, Gyöngyösi vizenyős eposzát, és nincs ma olyan olvasó, tudós, irodalmár, aki azt gondolná: Gyöngyösit előkelőbb hely illel meg a magyar Parnasszuson, mint Balassi Bálintot vagy Zrínyi Miklóst.

De Kölcsey Ferenc tanulmányának szövegét böngészve azon töprengök: 1826-ban hány magyar olvasó gondolta úgy, hogy inkább Balassi költeményeit olvassa, mint Gyöngyösi üresen csengő-bongó verssorait? S volt-e akkor olyan bátor és okos tett *vizenyős*nek ítélni Gyöngyösi népszerű költészetét, mintha ma valaki azt mondaná...

Mit is mondana? Mit is mondhatna?

Gyöngyösi akkor már rég halott volt, amikor Kölcsey Ferenc *vizenyős*nek ítélte írásait, de ha reformkori kortársairól volt szó, ő is könnyen melléfogott. Költőkről írva bírálatot, Kis Jánost kevésbé marasztalta el, mint Csokonai Vitéz Mihályt, Berzsenyi Dánielt...

S vajon akad-e még kies hazánkban versszerető ember, aki mélabús estén Kis János idő rágta verseskötetét lapozgatja?

Azt el tudom képzelni, hogy ma már akad olyan szerkesztő, kritikus, irodalomtudós, aki bátran állítja: Váci Mihály sokkal jelentéktelenebb költő, mint Pilinszky János. (Ne felejtjük: nem volt ez mindig így!) De kimondta már valaki, leírta már valaki azt, hogy Váci Mihály nem volt költő, csak politika-felszínredobta, irogató, lelkes, korkegyenc dilettáns?

Gyöngyösit *vizenyős*nek nevezni nem azért volt bátor értelmiségi tett Kölcsey Ferencről, mert már nem élt Gyöngyösi, és rokonai, barátai sem, akik kikérték maguknak a halott író emlékét sértő kritikusi gorombaságot. Amikor Kölcsey Ferenc azt állította: sokaknak tetszett s tetszik a *vizenyős* Gyöngyösi, saját korának sok olvasóját bántotta meg, mert miközben írásában a nemzeti múlt értékes hagyományait igyekezett kora olvasóinak látókörébe emelni, óhatatlanul a múltat, hagyományt, irodalmi és szellemi értéket rossz helyen keresgélő korízlést, korszellemet marasztalta el.

A múltról beszélt, de kortársait sértegette.

Ha ledöntünk egy szobrot, parányi gond, hogy a törmeléket össze kell takarítani. De takarítás közben és utána mindazoknak a szemébe kell néznünk, akik a szobrot szentként tisztelték és akik hajdan élt példaképüknek szobrot állítottak.

Magam fabrikálta képzelt bűvárharangom szerencsére nem csak merülni, de repülni is tud.

„Archívumunkban található egy hangfelvétel, amely a Magyar Rádió számára készült. A keletkezés időpontja feltételezhetően 1974. Egyes vélemények szerint a saját korában népszerű újságíró, Galsai Pongrác hangját lehet hallani a ma már szinte alig érthető hangfelvételen. Ez a korabeli, hiteles hangdokumentum értékes adatokat tartalmaz több, mint kétszáz évvel ezelőtti irodalmunkról, íróink életéről. A szocializmus korában (1949–1989) létezett a Magyar Írók Szövetsége nevű szervezet, ennek birtokában volt egy ún. alkotóház Szigligeten. Számos író töltötte itt idejét, ki dolgozni, ki

pihenni utazott a Balaton-parti kastélyba. Egy alkalommal hazafelé a vonaton egymás mellett ült a kiváló novellista, Szabó István, a történetet elmesélő Galsai Pongrác és Végh Antal. Végh Antal nevét a Mezőgazdasági Múzeum Központi Adatbankjában sikerült azonosítanunk. A rendelkezésünkre álló feljegyzés alapján annyit kiderítettünk, hogy gazdálkodó volt, almát termesztett és legfőképpen a futball érdekelte. (Korabeli társas labdajáték.) Bizonyos utalásokból arra lehet következtetni, hogy szabadidejében könyvek írásával is foglalkozott. A töredékes hangfelvétel tanúsága szerint Szabó Istvánnal Budapest (akkor: Magyarország fővárosa) felé utazva beszélgettek, és az író megkérdezte Végh Antalt, mit csinált a két hét során Szigligeten. Végh Antal elmondta, hogy sikerült egy regényt megírnia, kétszáz oldal már kész, a végét, talán negyven oldalt, az elkövetkező napokban szeretné papírra vetni. Szabó István csodálkozva mosolygott, amikor Végh Antal arról faggatta, mit végzett ő e két hétben, szabadkozva elővett a zsebéből két-három sűrűn teleírt papírlapot, és valami olyasmit dadogott: *Egy novellán kínlódtam – de nem jó!* Nagyot sóhajtott, kettétépte, összegyúrta a papírlapokat, és a galacsint kihajította a robogó vonat ablakán.

Fontosnak tartanám, hogy e hangfelvételtől többet és pontosabbat megtudjunk, mert huszadik századi novellistánk életéről, munkamódszéről ez idő szerint igen szerények az ismereteink. A szószátyár bolsevik (diktatúra-hívő) Mesterháziról, a vizenyős Váciról, a megalkuvó politikus-sá penészedett Darvasról, a korban sokaktól olvasott könyveikről maradtak fenn adatok, s az archív anyagokat tároló óvóhelyeinken őrzünk műveikből néhány példányt. Szabó István életéről, sorsáról – bár elbeszélései modern kiadásban mindenki számára hozzáférhetőek – sajnos keveset tudunk.

A proletárdiktatúra (ún. szocializmus) korát jellemző szomorú tény, hogy Szabó István szegényen, majdnem ismeretlenül, kortársaitól elhagyva és elfelejtve halt meg. A szorgos kutatás is csupán néhány töredékes életrajzi adatot tudott kideríteni róla. A nemzeti hagyományainkat összegző, készülő nagy enciklopédia munkálatai elkerülhetetlenné teszik e mulasztás sürgős pótlását, hogy ne csak műveit, de életét is megismerjük a 20. századi magyar irodalom legjelentősebb novellistájának.

Budapest, 2204. augusztus 20.
Prof. Dr. Szabik Zsófia akadémikus”

Tudjuk: Kölcsey Ferencnek sikerült számos ellenséget és haragost szereznie, amikor a nemzet életében meghatározónak ítélt nemzeti hagyományainkat átértékelve, a régiség megítélésében új értékrendet javasolt: a vizenyős

Gyöngyösi helyett Balassi Bálint és Zrínyi Miklós értékes műveit ajánlotta kedvelt magyarjai figyelmébe.

Elképzelni sem tudom, mekkora ribillió támadna szellemi életünkben, ha netán Prof. Dr. Szabik Zsófia akadémikus 2204. augusztus 20-án írott tárgyilagos feljegyzése valami tévedés folytán ma nyilvánosságra kerülne.

Csongrády Béla

„AZ ÜNNEPI ALKALOM IS A SZAKMAI FELISMERÉSEK PILLANATA”

Négyszemközt R. Várkonyi Ágnes történettudóssal

Ruttkay Kálmánné Várkonyi Ágnes történész, író 1928. február 9-én született Salgótarjában. Rendkívül gazdag és eredményes kutatói, publikációs és oktatói tevékenység fémjelzi pályaképét. Fő érdeklődési körét Magyarország koraiújkori, 16–18. századi története – benne a Rákóczi szabadságharccal – jelenti, de megannyi más kérdéssel is foglalkozott, amely az ember és környezete viszonyát az elmúlt évszázadokban jellemezte, másokkal egyetemben azt vélelmezve, hogy „a történelem a jövő csillagászata”. A professzorasszony életútját számos elismerés, kitüntetés övezi. 1971-ben lett a történettudományok doktora, levelező tagja a Brit Királyi Történelmi Társaságnak. Három alkalommal nyerte el az Akadémiai Díjat, 1997-ben az Az év ismeretterjesztő tudósa lett, ugyanekkor az International Star Registry az Orion csillagöv egyik csillagát (RA 0,5 h 35 m 33.90S-Do3'33') nevezte el róla. 1992-ben Comenius emlékérmét, 1998-ban Szent-Györgyi Albert-díjat kapott, 2000. március 15-én, a Magyar Köztársaság elnöke Széchenyi-díjban, a legmagasabb tudományos elismerésben részesítette. Szűkebb hazájában 1996-ban Madách-díjjal ismerték el nagy ívű, sokoldalú, Nógrádot is érintő munkásságát, 1998-ban a megye díszpolgárává választották s az idén Salgótarján Megyei Jogú Város Közgyűlése is ezzel a címmel tervezi kitüntetni. Mint lapunkban is beszámoltunk róla, a Budapesten élő R. Várkonyi Ágnes a közelmúltban meghívottként járt szülőhelyén, ahol a városházán ünnepséget, baráti összejövetelt rendeztek 75. születésnapja tiszteletére. Akkor készült az alábbi beszélgetés.

– Legutóbb éppen öt esztendővel ezelőtt, a hetvenedik születésnapja alkalmából tartott megemlékezésen találkoztunk. Az akkori interjú Párbeszéd múlt és jelen

között címmel a Nógrád Megyei Hírlap 1998. március 14-ei számában jelent meg. Abban többek között a humán tudományok megbecsüléséről, a rendszerváltás és a történelemtudós viszonyáról, a történeti ökológiáról, a fiatalokhoz fűződő kapcsolatairól fejtette ki véleményét. Most elsőként az iránt érdeklődöm, hogy mit történt az elmúlt öt évben tudományos munkássága terén? Egyszerűbben fogalmazva úgyis kérdezhetem, hogy mivel foglalkozott a század- és ezredforduló tájékán?

– Hát igen, magunk mögött hagyunk egy újabb nagy történelmi mérföldkövet, ami a század- és ezredváltást illeti. Ilyenben csak ritkán – ezerévente egyszer – van része az emberiségnek. A századok váltakozásai viszont háromnégy emberöltőként következnek be, s a társadalomra, az emberekre, konkrétan a magyarságra gyakorolt hatásai engem, mint történészt nagyon érdekelnek. Ezt bizonyítja, hogy 1999-ben meg is jelentettem egy könyvet *Századfordulóink* címmel a kilencvenes években megjelent esszéimből illetve tanulmányaimból.

– Szeretném, ha e kötetről bővebben is szólna néhány, olvasóinkat beavató, tájékoztató mondatot.

– A 16. századtól kezdve tekintettem át a századfordulókat, s mint az előszóban, – vagy ahogyan ott fogalmaztam az *Őrszavakban* – is írtam, a huszadik század során foszlott semmivé az a büszke öntudat, miszerint a jövő kiszámítható, megtervezhető és egyre feljebb lép az emberiség a tökéletesedés lépcsőfokain. Pedig korábban a magyarok közül is sokan – akik átéltek egy-egy századváltást – remélték, hogy minden megváltozik és igyekeztek megragadni a lehetőségeket. Úgy vélem, hogy a 19. század végén a Bécsben működő, vagy a városhoz kötődő művészek, történetírók megéreztek, hogy a többféle lehetőséget görgető történelmi idő félelmetesebb, mint a szükségszerű nyugalomával – vagy ahogyan előttük megfogalmazták a romantikusok – a „végzetszerűséggel” vonuló história. Mert – ahogyan írtam is – „nem lehet tudni, min múlik, hogy megtörténhet a váltó átállítása, s egyetlen hibás sínre futnak a dolgok, ahonnan rövid távra nincs mód a változtatásra. Majd csak később. Katakлизмák után. Talán. Ahogyan régi századfordulóinkon meditálva előtűntek az újrakezdés reményei.” A magyarságban mindig nagyon erős volt a túlélő képesség, kedvezőtlen geopolitikai helyzetének súlyos viszonyai között alkotó megújulással küzdött a visszahúzó erőkkel. Az államalapítás óta benne élt Európa szellemi, gazdasági vérkeringésében, soha nem szakadt el az európai kultúrától s ezért volt képes befogadni öreg kontinensünk megifjító változásait az évszázadok folyamán. Miután a 20. században Európa lerombolta önmagát, a most indult 21.-ben kell újjáépítenie. Világszerte komoly művek foglalkoznak azzal, hogy Európa történelmének maradandó értékeire építhet. Ezek közé tartozik például a kereszténység, a megújulási készség, a

tolerancia, az egységet és sokféleséget ötvözni képes kimeríthetetlenül gazdag kultúra.

– *Egyéb művei, könyvei közül melyeket emelné ki az elmúlt öt évből?*

– *Három évszázad Magyarország történetéből* címmel terveztem összefoglaló monográfiát írni. Ebből a tizenhatodik századdal – a megosztottság évszázadával – foglalkozó könyv már napvilágot látott. Megjelentetésre vár az *Országegyesítő tizenhetedik század*, valamint a fény és árnyék századának tekinthető tizennyolcadik jellemzőit elemző kötet. Nagy örömmre szolgál, hogy megjelent második, bővített, igen szép kiadásban a *Fejedelem gyermekora (1676–1688)* című munkám. Ebben többről van szó, mint II. Rákóczi Ferenc gyermekkoráról, általában azt tárja az olvasók elé, hogy milyen volt abban a korban a gyermekvárás, a gyermekhalandóság, a szülés, hogyan gondozták a pólyásokat, tanították állni, járni, beszélni a kisgyerekeket. A régi hiedelem ellenében nagyon szerették őket, gonddal nevelték és készítették fel az életre. Többet játszottak, mint mostanában, úgy, hogy közben megtanulták, mi a felelősség, veszteni is lehet, de a legreménytelenebb helyzetből is van kiút. Szüleimnek rengeteget köszönhetek, az ő emléküknek ajánlottam ezt a kötetemet.

– *Ön értelemszerűen a múlttal, a történelemmel van elsősorban beszélő viszonyban, de nyilván van véleménye az aktuális nagy társadalmi kérdésekről is. Ezek közül most az európai uniós csatlakozás témaköre áll az érdeklődés homlokterében. Kíváncsi vagyok, hogy a történettudós, aki – fentebbi gondolataiból is kiderült – visszanézővé is sokat foglalkozott Magyarország és Európa viszonyával, hogyan ítéli meg uniós tagságunk esélyeit?*

– Meggyőződésem, hogy számunkra, hazánk számára egyszerűen nincs más lehetőség. De nagyon jól fel kell készülni erre a történelmi léptékű, és jelentőségű lépésre és annak várható hatásaira. Ennek érdekében a kultúrával sokkal többet kell törődni, nevezetesen azzal, hogy Európa jobban megismerje és elismerje értékeinket, a magunk lehető legteljesebb valóságában lásson és láttasson bennünket. Vonatkozik ez történelmünkre is, hiszen számomra komoly keserűséget jelent, hogy Európa történetében a miénk érdemeinél jóval kisebb mértékben, visszafogottabban, illetve jobbra sémaszerűen jelenik meg. Európa önazonosságának lényege a változatosság és az egység. Ezért nagy kihívás nemcsak az egyes országok, így Magyarország, de az egész Európai Unió számára a globalizáció. Miként tudja a 21. század színvonalán újrafogalmazni az egység és változatosság összetartozását és megtartani egyensúlyát. A rosszul, vagy az egyoldalúan felfogott egységesítés nemcsak a kis országok számára rejt veszélyeket, hanem kockára veti Európa önazonosságát is. Ha csak egy kicsit is figyelemmel kísérvük az Európai Unió belső szellemi mozgását, ez teljesen nyilvánvaló.

Sem politológus, sem közgazdász nem vagyok. Érdeklődésemet a kultúra kérdésein és szűkebb történettudományi szakmai kutatásokon kívül erősen leköti jelenünk és jövőnk generáció-történeti tudata. Ez az oka, hogy elég érzékenyen figyelem az Európai Unión belül a kultúra gondjaival és az önazonosság megőrzésével foglalkozó tendenciákat. Ennek nagyon fontos része, hogy unión belül komoly törekvések figyelhetők meg arra vonatkozóan, hogy az unió megőrizze Európa európaiságát. Ennek pedig egyik alapvető feltétele, hogy megőrizzék azt a kulturális változatosságot, ami- ben már Montesquieu Európa lényegét fedezte fel. Sőt, igyekeznek feltárni azt a közös kincset, amelyet történelme folyamán minden nemzet és nép maga „kulturális anyanyelvén” fogalmazott meg az évszázadok folyamán. Erre tett kísérletet a Sorbonne professzora, J. B. Duroselle az 1990-es években minden világnyelven megjelent könyvében, amit különben Habsburg Ottó látott el ajánlásával. Sajnos ebben a nagyon fontos kötetben Magyarország története kevésbé került még be, de jelezte, – amint azt egy, az akadémián tartott előadásomban hangsúlyoztam – hogy a magyar történettudomány előtt nagyon nagy feladatok állnak. Az én álmom azóta is csak álom, egy szép kötet világnyelveken arról, hogy mivel járult hozzá Magyarország, a magyar írók, művészek, tudósok, a magyar nép kultúrája, miként más népeké is, Európa európaiságának megtartásához.

— *A következő években kerek – háromszázadik – évfordulói lesznek a Rákóczi szabadságharc eseményeinek. Mint köztudott, ebben Nógrád megyei települések is érintettek. 1703-ban bontották ki a „Pro patria et libertate” zászlót, 1705. szeptember 12. és október 4-e között tartották a nevezetes szécsényi országgyűlést, 1710. január 22-én Romhány határában zajlott a kurucok vereségével végződött, a szatmári békéhez is hozzájáruló csata. Az ön egyik kedvenc kutatási témája ez a korszak...*

— Valóban így van, nagyon sok addig ismeretlen forrást tártam fel, úgy vélem sikerült nehéz körülmények között kiemelni a 19. századi kuruc és labanc sémákból és feltárni a valóság gazdag világát. Sokat írtam, rengeteg előadást tartottam róla. Most mégis úgy érzem, hogy nem eleget. II. Rákóczi Ferenc, a nagyformátumú államférfi a magyar alkotmányról, az ország, a nemzet jövőjéről mindig Európában gondolkozott. Kiváló munkatársai, Ráday Pál, Kajali Pál, Gerhard György és mások Nógrád szülöttei voltak, s ha a szécsényi országgyűlésre gondolunk, a vallásszabadság és a nemzetközi garanciával megkötendő békéről hozott törvényekre, méltán tekint- hetjük az új magyar állam bölcsőjének is Nógrád vármegyét. Meggyőződé- sem, hogy itt a kiváló kutatógárda jelentőségéhez méltóan és színvonalasan készül a tricentenárius megünneplésére. Hiszen évtizedes tapasztalatom, hogy a Nógrád megyei kollegák az elsők voltak például, akik felismerték és

fórumot is adtak Rákóczi államával kapcsolatos kutatási eredményeimnek. Ha ebben az évfordulós időszakban valamivel én is hozzájárulhatok annak tudatosításához a közfelfogásban, hogy a Rákóczi szabadságharcban európai nagyságrendű és történelmi korfordulóval átítatott eseményekről van szó, megtisztelő lesz számomra.

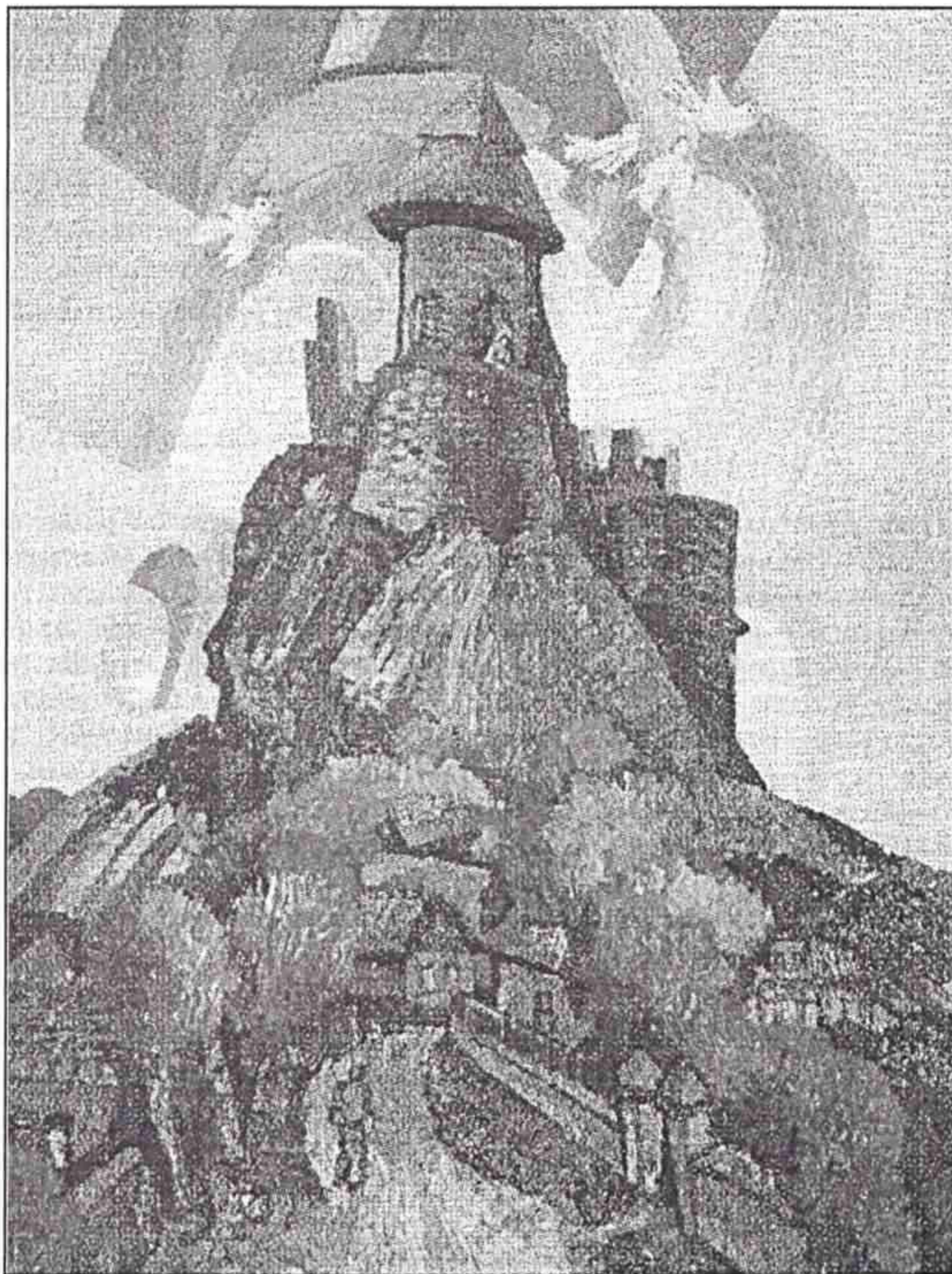
– *Életpályája mindig szervesen kötődött az oktatáshoz, a jövő nemzedék neveléséhez, az egyetemi katedrához is. Tanít még?*

– Hála Istennek igen és bízom tanítványaimban, hogy ők majd megváltoztatják azt a kedvezőtlen képet, amelyről az imént beszéltem a magyarság történetének európai jelenlétével kapcsolatosan. Emeritus professzor vagyok az Eötvös Loránd Tudományegyetem középkori és kora újkori magyar történelmi tanszéken, ami az arra érdemes nyugalmazott tanároknak kijáró cím. *A háborúk és bekötések 1526-tól 1711-ig* témakörben tartok előadásokat, s rendszeresen vezetek szemináriumokat is. Néhány doktorandusz felkészítésében is részt veszek.

– *Bár öt évvel ezelőtt is beszélgettünk március 15-e jelentőségéről, most – miután újra elérkeztünk legszentebb nemzeti ünnepünkhöz – ismételten megkérdezem, miként viszonyul március idusához?*

– Ez a kérdés személyesen is nagyon mélyen érint. A salgótarjáni iskolai ünnepek hangulata emlékeimben a hegyvidéki tavasz friss levegőjével van átítva. Nagyon szerettem zászlókat és címereket rajzolni, és ha visszagondolok, most is érzem a színes ceruzák illatát. Felnőttkoromban voltak szomorú ünnepek is. De az elmúlt évtized váratlan örömeket hozott. 2000-ben, az Országházban ezen a napon vehettem át a Széchenyi-díjat. Ez számomra nagyon nagy jelentőségű, mert azt bizonyította, hogy a történetíró munkájának értéke maradandó, akkor is, ha hosszú ideig félreértések, félremagyarázó támadások és sanda bírálatok is kísérték, és van értelme a valóság feltárásának, a nagy fáradtsággal végzett kutatásnak, amit nem egyedül, hanem több idősebb és fiatal kollegámmal együtt, sok, nagyon jó szakmai viták és egymás véleményét tisztelő közös gondolkozással végeztünk. Az pedig foglalkozási ártalom, hogy még ilyen ünnepi alkalom is a szakmai felismerések pillanata. Március 15-e egyet jelent Petőfivel és hányszor hallottuk, mondtuk a *Nemzeti dal* jól ismert sorát: „Itt az idő, most vagy soha!” S arra kellett gondolnom: Zrínyi Miklós, amikor megszervezte a török kiűzésére a nemzetközi koalíciót, 1663-ban a *Török Áfium ellen való orvosság* című röpiratában és leveleiben azt írta: „Most, vagy sohasem!” Számomra március 15-e jelentősége a döntő történelmi pillanat felismerésének tudásában, a mindenkori megújulási készségben rejlik, jelképe az emberi szabadsághoz, a békéhez való jogunknak.

- Ha megengedi, ezt az interjút az önt 75. születésnapját köszöntő ünnepségen elmondott zárógondolatával fejezem be. Akkor, ott Mocsáry Antal történetíró szavait idézve azt kívánta, hogy egyszer majd Európa is felfigyeljen Nógrád megyére. Köszönjük e reményteli biztatást, erőt adó jóvendölést.

Mustó János: A Somoskői vár II.

Tóth Gyula

MARKÓ ÁRPÁD ELŐADÁSA A ROMHÁNYI CSATÁRÓL*

*„Vadkert nevű helyben vagyon sok németség;
Az fejedelm mellé érkezett lengyelség,
Svécus is, vagyon mivéliünk sok nemesség,
Sok ember élete felől leszen kétség. (...)*

*Szálltok Romhány nevű faluhoz, fujérok
Az táborhelyjárni elébb lódultanok;
Gyalogregimentek utánok ballagnak,
Svékus és lengyelség lassan takarodnak.”
/fujérok = szállásmesterek/*

(Dálnoki Veres Gerzson: Kuruc krónika)

II. Rákóczi Ferenc fejedelem: „(...) A pestis miatt nem mertünk a falvakba szállni. Bár tél volt, a fagyos földön kellett hálunk, és meg kellett elégednünk a szélirányba emelt összetákoltt védőfalakkal. Ilyen kínos menetekkel érkeztiünk meg 1710. január vége felé Romhány faluhoz, amely az e helyen nem magas, nem is nehezen járható Mátra hegység átjárójánál fekszik. Az elég mély Lókos-patak, melynek ágya két széles gázlót kivéve járhatatlan, innen egy mérföldre ered, mint mondják, egyetlen forrásból. A dombok mentén folyik, és ahol beleütközik e dombok alkotta könyökbe, széles és igen iszapos mocsárrá terül. (...) a gyalogságot Bagossy ezredes vezérelte(...), de nem nagyon tanulta meg a mesterségét. Nagyon messziről tüzeltetett, és a gyalogság hátul maradt, miközben a svédek és rendezett lovasságom pedig kivont karddal kivetette állásukból az előtte levő ellenséges svadronokat, a lengyelek pedig benyomták az ellenség jobb oldalát és kifosztottak néhány szekere és Sickingen hintóját... Ez volt az oka, hogy nem tudtuk teljesen megverni az ellenséget, hanem sorsára hagytuk... Visszavonulást verettem tehát, és lassú menetben két mérföldnyire visszavonultunk... (Emlékiratai. Bp. 1978. 411–415. old.)

1938 augusztus végén Svájcban, Zürichben gyülekeztek 45 nemzet történészei a VIII. Nemzeti Történettudományos Kongresszus előadásaira, ahol abban a kitüntetésben részesültem, hogy előadást tarthattam egy magyar

* Markó Árpád: Svéd lovasok II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának utolsó csatájában Romhány mellett 1710. január 22-én. Az előadás ellenőrzött és hitelesített szövege. Az előadást 1940-ben tartotta a Magyar Svéd Társaság felkérésére Budapesten az Országos Kaszinó egyik estélyén.

hadtörténeti kérdésről. Mi, hadtörténészek, a kongresszus keretén belül egy külön albizottságot alakítottunk a „Comission d' Histoire Militaire Comparée” választmányi tagjainak sorába beválasztva, alkalmam volt igen sok külföldi katonatudóssal megismerkednem, s tanácskoznom. Itt találkoztam Normann Olle svéd királyi őrnaggyal, a svéd vezérkar hadtörténelmi osztályának tagjával, sőt a véletlen folytán én elnököltem azon az ülésen, amelyen ő rendkívül érdekes előadást tartott Gusztáv Adolf hadvezéri egyéniségéről. A szakelőadáson kívül délután és este mi hadtörténészek rendszerint együtt voltunk társaságban, teákon, vacsorákon. Beszélgetéseink során megfogadtuk, hogy tovább is fenntartjuk a tudományos kapcsolatot egymással, és hazánk hadtörténetéből kikutatjuk azokat a vonatkozásokat, amelyek más nemzeteket is érdekelnek, s azokat egymással közöljük. Normann svéd őrnaggyal és feleségével ily módon gyakran beszélgettem Magyarországról és megígértem, hogy hazám hadtörténetéből kikeresem azokat a jeleneteket és időszakokat, amelyekben Svédország kapcsolatba került Magyarországgal. Már akkor megemlítettem, hogy legelsősorban II. Rákóczi Ferenc felkelésének egy jelenetere gondolok, és ennek adatait fogom vele közölni, kérve azok kiegészítését a svéd levéltárakból.

De az idő kereke azóta nagyot fordult, a mai világégésben egyenlőre szünetel a más nemzetek tudományos köreivel való érintkezés. A Magyar-Svéd Társaság megtisztelő meghívása azonban mégis módot ad nekem arra, hogy II. Rákóczi Ferenc háborújának svéd vonatkozásairól beszélhetek, abban a reményben, hogy ez a szerény előadásom talán majd eljut valamikor Svédországba, és ott visszhangra találva, megkaphatom azokat a kiegészítő adatokat, amelyeket itthon erről a kérdésről találhattam.

Rákóczi Ferenc felkelése, mint ismeretes, 1703-ban kezdődött és 8 évi hősiesség után 1711-ben ért véget. Időrendben tehát egybeesett a spanyol örökösödési háború eseményeivel, később pedig a XII. Károly svéd király és Nagy Péter orosz cár között kitört északi háború időszakával. Mint ismeretes XIV. Lajos francia király segítségével vívta küzdelmét. Ma már az is világos, hogy a nemzeti felkelés nem csupán a magyar nemzet elszigetelt megmozdulása volt, hanem a spanyol örökösödési háború egyik szerves keleti függvénye. De a felkelés második időszakában Rákóczi Ferenc kénytelen volt belátni, hogy a francia politika más utakon jár, és érdekeik többé már nem azonosak. Mivel pedig azt is jól tudta, hogy maga erejéből sokáig nem lesz képes hadat viselni és a nemzeti szabadság eszméjét diadalra vinni, más szövetségest keresett. Európának északi részében ebben az időben I. Péter orosz cár és XII. Károly svéd király vetélkedése és a lengyel birodalom felett való uralom körül forgó harcok voltak a külpolitika előterében.

Nem tudhatjuk, hogy miként fordult volna a magyar nemzeti felkelés sorsa, ha XII. Károly elfogadja Rákóczi ajánlatait, és kiváló seregével a fejedelem támogatására harcba száll a Habsburg-ház ellen. Az azonban bizonyos, hogy ha ezt megteszi, Rákóczi hadserege óriási erőgyarapodással folytathatta volna küzdelmét a Habsburg-ház ellen. Másrészt viszont megértjük, hogy a svéd kiváló katonakirályát közelebbről nem érdekelhette a magyar kérdés, mikor a Habsburg-háznál jóval nagyobb és közelebbről fenyegető hatalmas ellenséggel, az oroszokkal való ádáz küzdelmet nem kerülhette ki.

Rákóczi felkelésének történetében azonban mégis találunk egy olyan hadműveleti időszakot, amelyben svéd katonák harcoltak Rákóczi zsoldjában a magyar nemzeti ügyért. A poltavai vereség után hazájukba visszavonuló svéd-lengyel csapatokat az oroszok keményen üldözték. Így történt, hogy egy, mintegy 3600 főből álló csapat (svédok, lengyelek, litvánok, tatárok vegyesen) visszavonulása közben XII. Károly főseregétől elszakadva, a magyar határig jutott. Ha nem akartak az oroszokkal újból harcba keveredni vagy magukat megadni, nem volt más útjuk, minthogy a magyar határra érkezve Rákóczi fejedelemtől engedélyt kérjenek arra, hogy Magyarországra bemehessenek. Rákóczi e kérést, melyet gróf Potoczki Mihály bécsi palatinus intézett hozzá, csak olyan feltétellel volt hajlandó teljesíteni, ha ez a csapat zsoldjába áll, és az ő hűségére felesküszik. A palatinus ezt a feltételt elfogadta, s a svéd-lengyel segédcsatapatok, úgy látszik, vegyes érzésekkel szegődtek Rákóczi zászlója alá. Koinovich ismert egykorú krónikájából tudjuk, hogy a lengyel palatinus csapatai és Züllich svéd ezredes dragonyosai kifakadtak Rákóczi előtt azért, hogy a császáriak ellen küldi őket harcba, holott nekik a Habsburg-házzal semmi elintézni valójuk nincsen. A fejedelem erre természetesen csak azt válaszolta, hogy ő ezeket a hadakat sem nem hívta, sem vissza nem tartja, hanem mintegy cserébe veszi a svéd királytól, aki három évvel ezelőtt a császáriakhoz átpártolt magyar dragonyos csapatokat saját ezredeibe beosztotta. A svédok és lengyelek ebbe a magyarázatba belenyugodtak. A Máramaros megyében gyülekező külföldi zsoldos csapat 1709 őszén Potoczki palatinus és Grudzsinszki lengyel tábornok vezetése alatt megindult nyugat felé, hogy Rákóczinak akkor a Felvidéken, Kassa-Miskolc környékén táborozó seregéhez csatlakozzék. Ez a csapat a kuruc hadrendi táblázatokban és levelezésekben ezután „auxiliáris hadak” néven szerepelt. Tagozódásáról annyit tudunk, hogy Grudzsinszki tábornok parancsára kb. 3000 főnyi lengyel, litván és tatár lovas hallgatott. A csapatban lévő svéd katonák három csoportba tagozódtak. Bielk ezredes ezrede 200 főből, Züllich ezredes ezrede 140 főből, végül egy dragonyos ezred, melynek parancsnokát nem ismerjük, 160 főből állott, összesen tehát

A lengyel királyválasztás felkavarta az ország békéjét. Péter cár hadaival elárastva Lengyelországot arra törekedett, hogy azt Oroszországba bekebelezze. XII. svéd király ellenben Leszcinszki Szaniszló lengyel királyt akarta trónján megerősíteni. Péter cár két ízben is felajánlotta Rákóczinak a lengyel királyi koronát, de ő ezt bölcs önmérséklettel visszautasította. Helyes diplomáciai érzéssel érezte a fejedelem, hogy ha a lengyel koronát a cár kezéből elfogadja, és ezzel mintegy az orosz cár hűbéresévé válik, ellenségévé teszi XII. Károlyt. Helyzeténél fogva azonban nem akarta svéd király jóindulatát eljátszani. Az volt a terve, és törekvése, hogy ezt a két hatalmas ellenséget egymással kibékíti, ezzel az északi háborút megszünteti. Ha azután sikerül neki XII. Károlyt rábírni arra, hogy a felszabadult seregével Bécs ellen vonuljon, akkor ezzel a magyar felkelés ügyének győzelmét is biztosíthatja.

Rákóczinak ez a terve 1707-ben irreális alapokon nyugodott, mert a magyar kérdés az északi hegemoniáért vetélkedő két nagyhatalom terveiben sokkal kisebb szerepet játszott, mint azt Rákóczi gondolta. Kedvenc terve volt az is, hogy XII. Károlytól kér 6000 zsoldos katonát, és ezek segítségével igyekezik a császári hadsereget legyőzni. Ha ez neki sikerül, akkor viszont ő lesz abban a helyzetben, hogy viszonzásképpen XII. Károlyt támogathatja Nagy Péter cár terjeszkedési tervei ellen. Azt ajánlotta a svéd királynak, hogy ebben az esetben seregének egy részével hajlandó Sziléziába betörni és egyesülni a svéd hadsereggel.

XII. Károly azonban nem akart kilépni zárkózottságából. A svédek akkor már Szászországot megszállták, és 50000 embernél népesebb haddal állottak Szilézia határán. Rákóczit aggasztotta ennek a hatalmas, kitűnően vezetett hadseregnek közelléte, annál inkább mert XII. Károly terveit nem tudta ki-
puhatolni, és támogatását, úgy látszik, nem sikerült megnyernie. Bizonytalan helyzetében Péter cárhoz fordult támogatásért, aki Rákóczit és követeit szívesen fogadta, és 1707 szeptemberében velük titkos szerződést kötött. Rákóczi ragaszkodott ahhoz, hogy ez a titkos szövetség, melynek lényege kölcsönös fegyveres támogatásban rejlett arra az esetre, ha XII. Károly valamelyik szerződő felet megtámadná, egyenlőre ne lásson napvilágot, nehogy elveszítse XII. Károly jóindulatát, vagy legalábbis semlegességét. Számításait azonban XII. Károly egy váratlan lépése keresztülhúzta. A svéd király kibékült a Habsburg-házzal, csapatait Szászországból kivonta és Lengyelországba vonult, hogy Péterrel leszámoljon. A magyar ügy és a Rákóczival való együttműködés külpolitikai terveiben most már quantité negligable-é vált, Rákóczi újabb puhatolózásaira érdemleges választ nem kapott, megkezdte hadjáratát az oroszok ellen, amely 1709. július 9-én a Poltava mellett elszenvedett vereségével végződött.

kb. 500 svéd lovas katona lépett Rákóczi zsoldjába és harcolt vitézül zászlója alatt.

Közelebbi adatokat róluk nem tudunk, a magyar ügyért harcoló svéd tisztek nevét sem ismerjük. Lehetséges, hogy az ezekben az ezredekben szolgáló tiszteken kívül még volt néhány svéd alattvaló Rákóczi szolgálataiban. Bercsényi Miklós főgenerális egyik levelében melegen ajánlja a fejedelem figyelmébe Repinder (valószínűleg Rebinder) svéd tisztet, „aki igen derék ember és jó katona”.

Az említett svéd-lengyel hadak a magyar felkelés hadműveleteiben két nagyobb harcban vettek részt. A felkelés legutolsó nagy csatájában 1710. január 22-én Romhánynál, és ugyanez év február közepén a Nyitraegerszeg mellett vívott lovas harcban.

Rákóczi felkelésén 1710. vége felé már a hanyatlás képét mutatta. A Felvidék és a Dunántúl elvesztése folytán a szabadságharc lassan, de feltartóztathatatlanul kezdett visszaszorulni oda, ahonnan 1703-ban kiindult, a Duna-Tisza közének felső sarkába. Rákóczi hadi helyzete ostromlott vár helyzetéhez hasonlított, amely körül a gyűrű mindig szűkebbre szorult. Külső segítséget sehonnan nem remélhetett, nem maradt más mentés, mint a császári vonalakat egy ponton áttörni és ezzel levegőt, tért nyerni nyugat felé. Ennek az áttörésnek színhelyéül igen helyes harcászati érzékel a császári arcvonal Nógrád megyei szakaszát választotta. Egyrészt azért, mert tudta, hogy Szécheny és Vadkert körül kevés császári csapat tanyázik, másrészt pedig, ha ott sikerült az ellenség vonalát áttörni, felmentheti az ostromlott Érsekújvár várát, amely az egész kuruc háború legjelentősebb erődítménye és hadműveleti támaszpontja volt.

A fejedelem erre a hadműveletre szánt kuruc seregét 1709 decemberében Eger–Miskolc–Kassa között való gyülekezésre utasította. Ő maga Kassa vidékéről 1710. január első napjaiban Szikszóra érkezett, amikor a Máramaros megyéből nyugat felé vonuló svéd-lengyel csapat már Eger felé menetelt. Január 12-én Darócra érkezett, Borsod és Heves megye határára és 15-én találkozott először az Ónod felől közeledő svéd hadakkal. Innen tovább haladva a Mátra hegység oltalma alatt 20-án érkezett Kálló községbe, ahol már összes odarendelt hada, 12000 főnyi sereg várta őt. Másnap, január 21-én indulás előtt csatasorba állította seregét, és tartotta ama nevezetes hadiszemléjét, amelyen a romhányi csata előtti napon szemtől-szembe állott egész hadinépével. Beniczky Gáspár, a fejedelem titkára feljegyezte azoknak a buzdító beszédeknek a tartalmát, amelyek a fejedelem seregének különféle csapataihoz intézett. Először a kurucokhoz beszélt és lelkes hangon figyelmeztette a haza iránti kötelességükre. Azután a fejedelem a svéd hadakhoz ment, és francia nyelven megdicsérte őket az orosz

hadszíntéren kimutatott vitézségükért. Nem kételkedik, hogy ugyanúgy fogják magukat viselni. Megígérte nekik, hogy ha valamelyikük fogságba esik, annak kiszabadításáért éppúgy mindent elkövet, mintha saját katonája lenne. A lengyel ezredekhez latinul beszélt és felszólította, hogy mutassák ők is meg vitézségüket. Egyébként, mind a svédeknek, mind a lengyeleknek megígérte, hogy ha dicsőségre vágyódnak, előttük van a cél. Ha zsákmány kell nekik, az sincs messze. A hadi szemle után csatarendben vonult a sereg a Nógrád megyei Bercel községig.

A Nógrád-Vadkert császári hadcsoport parancsnoka, báró Sickingen altábornagy kémei révén értesült ugyan Rákóczi közeledéséről, de tévesen, mert azt hitte, hogy a kuruc seregnek csak egy része érkezett Bercelre, és indul holnap Romhány felé, míg Rákóczi a fősereggel még távolabb van. Sickingen ezért csak mindössze 1500 lovassal indult el Vadkertről 22-én délben Romhány felé. Rákóczi erről nem értesült idejekorán, és azt hitte, hogy az éjszakát nyugodtan Romhány körül töltheti. Elővédje a déli órákban már átkelt a Lókus patak hídján, és elérte Romhánytól északra azt a legelőt, amelyet, a fejedelem táborhelyül kijelölt. Amikor azután Sickingen lovasságának közeledtéről értesült, gyorsan az elővéd után küldte seregének egy részét, még pedig a tiszántúli hadakat és a svéd-lengyel csapatot.

Amikor Sickingen meglátta a kuruc sereg kibontakozását, szintén csatarendbe állította csapatait. De arcvonala jóval rövidebb volt a kurucokénál. Csatarendjének első vonalában a közepén a svédek, balszárnyán a lengyelek, jobb szárnyán, a tiszántúli hajdú ezredek állottak. A kuruc huszárság és a Rákóczitól még utána küldött ezredek már a második vonalban állottak fel.

Az összecsapás délután 3 órakor kezdődött. Rákóczi először a lengyeleket indította átkaroló támadásra, Sickingen jobbszárnya ellen. Ez az első roham sikerült. Sickingen vértesei és huszársága összekavarodva szorult a Lókus patakot szegélyező mocsár felé.

Rövid idő múlva rákóczi a svéd csapatokat vetette harcba. Ezek szintén nagy erővel rontottak Sickingen harcrendjének közepére, és karddal kezükben heves kézitusában szorították Sickingen lovasait a mocsár felé. A válságos helyzetben Sickingen balszárnyát ellentámadásra indította a tiszántúli hajdúság ellen. Ez a hajdúság azonban csak helyből tüzelve tudta a támadást viszonzni, mert a patak, a mocsár és az azt szegélyező hegyvonulat közé szorítva ellentámadásra nem indulhatott. De erre már nem is volt szükség, mert a császári lovasság időközben a svédek és lengyelek mindig erősebb nyomása következtében a mocsárba szorult minden oldalról körülzárva letette a fegyvert. Maga Sickingen altábornagy is lovával együtt nyakig merült a mocsárba.

A győzelem ebben a percben már Rákóczi kezében volt. Ezt Sickingen is elismeri bécsbe küldött jelentésében. Ekkor azonban a kuruc csapatok rossz szokása és fegyelmezetlensége folytán kicsúszott kezükből eddigi vitéz támadásuk gyümölcse. A lengyelek győzelemittasan beszüntették a további harcot, és hozzáfogtak a zsákmányoláshoz. Példájukat hamar követte a sereg többi része is. A kurucok nem törődtek többet a megvertnek vélt ellenséggel. A császári lovasságnál azonban más volt a helyzet. Ott, ahol a kurucok támadásaikat beszüntették, a császári lovasok elővánszorogtak a mocsárból, és ismét sorakozni kezdtek. Rákóczi seregében csupán a svédek ismerték fel a helyzet veszélyességét, szintén gyülekezni kezdtek, hogy újból támadásba kezdjenek abban a hitben, hogy a velük együtt kezdetben előnyomuló tiszántúli hadak is követni fogják őket. Közöttük azonban egy kis dombhát emelkedett, a késő téli délután homályában, a sűrű puszkapor és ágyuk füstje miatt nem láthatták, hogy karddal kezükben már csak egyedül viaskodtak, a tiszántúli hadak lemaradtak. Ekkor fordult meg a hadiszerecse Rákóczi hátrányára.

A császári lovasság balszárnyának gróf Saint-Croix tábornok parancsolt. Észrevette ezt a hézagot a svédek és a kuruc seregek között, és a sebtiben összeszedett néhány száz lovassal vakmerően előre vágatott, és ezzel éket vert a svédek és a hajdúság közé. Vonalaikon áttörve azután balra kanyarodott, és váratlanul az egész kuruc sereg háta mögött tűnt fel. Ez a váratlan és erélyes támadás annyira megfélemlítette a zsákmányolásba merült kuruc ezredeket, hogy rendetlenül hátrálni kezdtek. A magukra maradt svédek erre szintén kénytelenek voltak visszavonulni. Közben Sickingen altábornagyot lovasai kimentették a mocsárból, mire ő újból csapatainak élére állott, és gyülekeztette őket a vadkert út mentén.

Amikor Rákóczi a felfordulást látta a bodonyi templomnál néző álláspontjáról, a küzdelem színhelyére vágatott, hogy feltartóztassa visszavonuló hadinépét. De ez már nem volt lehetséges. A csata kb. másfél óráig tartó nagyon heves küzdelem után véget ért. Rákóczi seregének vesztese összesen kb. 350 főre tehető. Valószínű, hogy ebben a számban benne foglaltatik az auxiliáris hadak vesztese is, amelyet Thuróczy László krónikájában 80 főben állapít meg (40 svéd és 40 lengyel). A császáriak vesztese lényegesen nagyobb volt. Ott veszett Sickingen csapatának majdnem a fele, 7-800 lovas.

Rákóczi felkelésének történetében a romhányi csatát hol, mint vereséget, hol, mint győzelmet emlegetik. Győzelemnek nem minősíthetjük. Mert végeredményben a harc a kuruc sereg indokolatlan felbomlásával és visszavonulásával végződött. Viszont azt sem mondhatjuk, hogy a császáriak győztek, mert egyrészt a seregüknek a fele ott veszett, másrészt pedig nem üldözték a visszavonuló kurucokat, hanem ők is sietve távoztak a

küzdelem színhelyéről. A harcászati siker kétségkívül Sickingeré, de a romhányi csata Rákóczinak mégis több eredményt hozott, mint a császáriaknak, mert Érsekújvár mégis egy időre felszabadult a császáriak szorongatásaitól, és az 1710. év első felében több olyan kuruc ütközetről olvashatunk, amelyek bizonyosságot tesznek vállalkozó szelleméről. A fejedelem szokott higgadt tárgyilagosságával jegyzi fel emlékirataiban, hogy a csata másképpen dőlt volna el, ha harcra készebb, tanultabb tisztikartól vezetett, fegyelmezett csapatok állottak volna a császáriakkal szemben. Igazolva látta azt a nézetét, hogy reguláris hadak nélkül nem boldogulhat. A svédek és lengyelek derekas viselkedése azt a reményt ébresztette fel benne, hogy talán ezek alkothatnák egy új, fegyelmezett kuruc sereg magját. A csata után Aszód vidékére visszavonulva minden igyekezete arra irányult, hogy ezt az auxiliáris hadat együtt tartsa, és harci kedvüket fokozza.

De mint életében igen sokszor ezúttal is nagy csalódás érte Érsekújvárból Eszterházy Antal tábornagy február 8-án 4200 emberrel és négy ágyúval indult el, hogy a tavarnoki várkastélyban beraktározott gazdag élelmiszerkészleteket a császári őrség birtokából kiragadja. A fejedelem erre a vállalkozásra a svéd-lengyel segélycsapatot is Eszterházy rendelkezésére bocsátotta. Eszterházy serege február 11-én megrohanta a tavarnoki kastélyt, a császári őrséget lefegyverezte, és kb. 500 szekerre való élelmiszerrel, fegyverrel, ruhával fordult vissza Érsekújvár felé. De a Tavarnok felé vonulásának hírére felriasztott környékbeli császári őrségek Hochberg tábornok vezetésével utánuk vágottak, és február 13-án hajnalban Nyitra-Egerszeg környékén feltartóztatták. A kuruc gyalogság a zsákmánnyal és az ágyúkkal Riviére francia kuruc ezredes ügyes vezetésével azonban egérutat nyert, és a zsákmány nagy részét Érsekújvárra bevitte, mialatt Egerszeg mellett három óra hosszat tartó heves harcban csapott össze Hochberg és Eszterházy lovasága. A romhányi csatában tanúsított vitézségük miatt Eszterházy a svédek és lengyeleket állította az első arcvonalba. A császári lovasok támadása a lengyeleket érte. Ezek azonban rövid küzdelem után megfutamodtak, magukkal rántották a svédek, és felborították Eszterházy lovasságának többi csatarendjét is. A császári sereg egy újabb oldaltámadására a kuruc lovasság kénytelen volt a csatatérről vágatva távozni.

Az auxiliáris hadak e viselkedése mélyen elszomorította Rákóczit, és szomorúsága még fokozódott, mikor ezekre az ezredekre is átterjedt a kuruc seregben akkor már általánosan lábra kapott és fokozódó fásultság, kedvetlenség. A lengyelek lázongani kezdtek. Kisebb-nagyobb csapatokra bomolva elhagyták az országot. Nemsokára a svédek is kérték Rákóczit, hogy bocsássa el őket szolgálatából. 1710. március havában ezek a csapatok is végleg elhagyták az ország területét.

A magyar hadtörténet szempontjából nagy kár, hogy Magyarország és Svédország olyan távol fekszik egymástól, és ezért nem nyílt alkalmuk arra, hogy közösen, egy táborban viseljenek hadat a közös ellenség ellen. Mind a két nemzet katonának született. Ismerjük a svéd hadsereg történetének sok dicsőséges jelenetét. Gusztáv Adolf és XII. Károly svéd katonái méltó és kitűnő bajtársai lehettek volna azoknak a magyar hős katonáknak, akiknek katonai hagyományai Mátyás király nemzeti hadseregéből táplálkoznak.

A romhányi csata színhelyén a hálás kegyelet és áldozatkészség 1932 októberében emlékművet állított fel. A szobor-bizottság felkérésére én jelöltem ki a szobor felállításának helyét azon a mezőn, ahol Rákóczi seregének elővédje lelkiismeretes megállapítások szerint a harcra gyülekezett. Az emlékoszlop egyik oldalán svéd feliratú bronz emléktábla örökíti meg azoknak a derék és bátor svéd katonáknak az emlékét, akik a magyar szabadságért küzdve áldozták fel életüket a becsület mezején.

Markó Árpád megjegyzése:

Amikor a Romhány melletti utolsó kuruc csatán dolgoztam, megkértem az ottani plébánost, Chobot Ferenc ismert nevű katolikus történetírót, engedje meg, hogy felkeressem, és erről vele beszélgessek, mert ő ezt a csatát, persze nem hadtörténeti hitelességre pályázva, hanem inkább helytörténeti szemszögből már leírta. Amikor beléptem szobájába, mielőtt még beszélgetni kezdtünk volna, karon fogott, s az ablakhoz vezetve ezt mondja: „Látja kedves Alezredes Uram azt a kerek lombú öreg mogyorófát a szemközi dombon? Ez az a fa, amelyet a hagyomány Rákóczi fájaként tisztel, mert hogy a fejedelem onnan vezette a csatát. Az én meggyőződésem pedig az, hogy ez nem igaz. Rákóczinak sem oka, sem ideje nem volt ahhoz, hogy ide, a csatatér mögötti távoli félreeső pontra menjen. És örülnék, ha Alezredes Úrnak szakvéleménye is ugyanezt eredményezné.” Megnyugtattam az öregurat. Nagyon örülök eme felvilágosításnak, mert a csatával foglalkozó irodalom és az egykorú harcjelentések alapján semmiképpen sem tudom ezt a fát az események központjába helyezni. Rákóczi, ez biztos, a csatát a szomszédos Bodonyi templomrom mellől, ami ma egy uradalmi magtár fala, nézte, s amikor a lábai alatt kavargó csata a kurucok hátrálásával végződött, levágtatott a küzdelem közepébe, hogy feltartóztassa megriadt hadinépét. Így most a Főtisztelendő Úr véleménye alapján többet nem kell töprengenem, hogy mit csináljak ezzel a fával.

Mint 1997. novemberében a nagy tiszteletre érdemes, akkori magyarországi svéd nagykövettől, Jan Lundviktól megtudtam, a csatát is feldolgozó Markó Árpád mű XII. Károly svéd király és Magyarország címen a Svéd Intézet kiadásában, az Acta Sueco-Hungarica sorozat harmadik füzeteként, dr. Mezey István szerkesztésében, 1970-ben jelent meg. Mezey szerkesztő írta Markóról a könyv utószavában: „1966. júniusában készült el a munka átdolgozásával és fiatalos lelkesedéssel nyújtotta át kéziratát Torsten Brandel akkori budapesti svéd nagykövetnek, ki maga is kiváló hadtörténész.” Jan Lundvik svéd diplomatáról, akivel személyesen is találkoztam, el kell mondanom, hogy hazatérte után egy svéd-orosz munkacsoportban Raoul Wallenberg felkutatásán munkálkodott. Engem örök hálára kötelezett, hogy az említett Markó-művet címemre elküldte.

NÉGY ÉVTIZED SZOLGÁLATBAN

Beszélgetés dr. Horváth Istvánnal

Nógrád megye története, Mezsgyén állva, Történelmi tükröcserepek, Forrongó XX. század Nógrádban – könyv, esszé és még több más – itt nem idézett – dolgozat címe jut eszembe, amikor a megbeszélte interjú elkészítésére dr. Horváth István lakása felé buszozok, át Salgótarjánon. Át a városon, amely sokszínű, s amelynek arca van, mint az ott élő embereknek. Ezt a szimbiózist – települést és lakóit – vizsgálja előszeretettel interjúalanyom általában is. Mint ahogy szerepel kutatásában a politikai konfliktushelyzetek sora, s benne maguk a szereplők, politikusok és közéleti személyiségek, kiknek pályaképet, életútját, karriertörténetét is igyekeznek megrajzolni. Ezeket sohasem statikusan, sokkal inkább a történelem folyamatában, tágabb környezetében, nagyobb összefüggésekben szemléli. Mindig a minőséget mérve, az értékeket keresve.

Dr. Horváth István – aki képzettségét tekintve magyar-történelem szakos tanár – tanulmányai befejezése után először tanított, aztán könyvtárosként, majd a kultúra különböző irányítóposztjain dolgozott, miközben mindvégig történészként is tette dolgát.

– Egy ember életútját, munkásságát – úgy gondolom – érdemes időrendben áttekinteni, talán úgy követhetőbb. Ezzel együtt azonban megadatik nekünk a csapongás szabadsága is. Mégis, most javasolom, kezdjük a gyermekkoroddal, a családdal, ezek meghatározóak az ember életében.

– Rendben, magam is így gondolom. Tehát: 1939-ben láttam meg a szép alföldi napvilágot, ugyanis Kocséron, egy kis faluban születtem, amely Nagykörös és Tiszakécske között helyezkedik el. Öten voltunk testvérek, én voltam a legkisebb, az utolsó a sorban. Édesapám – sőt apai nagyapám is – juhászember volt, édesanyám pedig otthon nevelt bennünket, szép dalokra tanított, emlékszem nagyon jó énekhangja volt. Apámat 1916-ban behívták katonának, később fogságba esett, és csak 1921-ben jött haza. A sok viszontagság mellett annyi haszna volt a fogságból, hogy jól megtanult oroszul, amit aztán – ilyen a sors – éppen a II. világháborúban tudott tolmácsként kamatoztatni.

– Milyen körülmények között éltetek?

– Szüleimtől tudom, hogy nem volt könnyű a mindennapi élet. Apám a háborús kötvényekbe fektetett örökségét elveszítette. Egyébként 15-en vol-

tak testvérek. Amikor hazajött a frontról, idénymunkából élt, majd 1931-ben a helyi általános iskolában sikerült elhelyezkednie takarítóként, illetve fűtőként, innen is ment nyugdíjba.

– *Milyen szellemi, erkölcsi értékeket kaptál a családi házban, illetve a szüleidtől?*

– Apámnak közvetlen élményei és benyomásai voltak a tanítókról. Úgy gondolta, belőlem is tanító legyen, de olyan tanítót álmodott meg, aki különb mint az ottaniak. Apám racionálisan gondolkodó ember volt, fejlett kritikai érzéssel megáldva. Szóval neki szíve-vágya volt, hogy tanító legyek, és nagyon boldog volt, amikor egyetemre kerültem. Apámtól tehát inspirációt kaptam, és talán örököltem is tőle – ha szabad ezt mondanom – józanságát, racionalitását, talán kritikai érzékét is.

Édesanyámtól különös – máig kézzelfogható – értékeket kaptam: könyveket. Igen, nagyon sok könyvet hozott nekem a falusi paptól és másoktól. Így aztán már általános iskolás koromban mindenfélét olvastam, azt is mondhatnám, hogy anyámtól a könyv szeretetét – ha közvetve is – örököltem. Amikor felvettek a gimnáziumba, még több olvasnivalót kaptam. Tehát röviden ez volt az én családi „örökségem”, és ami még ezektől is fontosabb: erkölcsi, magatartásbeli, felfogásbeli mintákat, kapcsolatrendszer kialakításával összefüggő értékeket.

– *Megosztanád velünk iskolai élményeidet, ott kapott szellemi „örökségedet”?*

– Mindegyik iskolámban nem csak épültem, de jól is éreztem magam, talán hoztam is magammal valamit! Általános iskolába – mi sem természetesebb! – Kocséron jártam. Nagyban elősegítette a tanulásomat, amit már említettem, hogy nagyon sokat olvastam. Az általános iskola után természetes volt, hogy a Nagykőrösi Arany János Gimnáziumban tanulok tovább. Voltak kedvenc tantárgyaim: a földrajz, a magyar, a történelem. Nem voltam kitűnő tanuló, de könnyen és jól ment a tanulás. A történelem volt egyébként az egyetlen tantárgy, amelyből mindig jeles volt a bizonyítványom.

– *Lehet, hogy nem is véletlenül lettél történész?*

– Elképzelhető. A gimnázium, ahová egyébként 1954–1958 közötti években jártam, a debreceni egyetemnek volt hajdan a filiáléja. Ez – jó értelemben – rányomta a bélyegét a gimnázium szellemiségére, hiszen Debrecen a magyar nyelv, a magyar hazafiság, a hazaszeretet őrzésének és ápolásának fontos bázisa volt. Ez is érződött a kőrösi gimnáziumban. Volt egy kitűnő tanárom – illetve több is, de mindet nem sorolhatom – Horváth Zoltánnak hívták, történelmet tanított, több könyve is megjelent, rendszeresen publikált. Ő döntő hatással volt rám! Nagykőrösről azt hoztam magammal, hogy magyarnak lenni, a magyar nyelvet ápolni, a magyarság gondolatába beazonosulni – az fantasztikus érzés, felemelő dolog.

Majd jelentkeztem a szegedi egyetemre. 1958–1963 között jártam oda, mondhattam magam egyetemi hallgatónak, ami nagyszerű érzés. Szeged nagyon jól fogadta be az egyetemistákat. Mi a kis létszámú évfolyamok közé tartoztunk, 1963-ban az összes szakot beszámítva 63-an végeztünk a bölcsész karon. Következésképpen ismertük egymást személyesen, egytől-egyig a tanárokat, professzorokat nemkülönben. Ez megint csak a közösségi érzés, tudat szempontjából fontos. Nagyszerű volt a légkör, hogy csak egy példát említsek, rendszeresen futballoztunk a tanárokkal. Szegedről a gondolat, a gondolkodás szabadságát, a liberalizmus eszméjét hoztam magammal, szó szerint is, ide Salgótarjánba. Hozzá teszem, hogy Salgótarjánban a sokféleség, a sokszínűség ragadott meg, a szocialisztikus gondolkodás történetileg is igazolható jelenléte. Gyakorlatilag ezek alakították ki egész felfogásomat, világnézetemet, a saját kis gondolati világot.

– *Mielőtt még elvégeznéd az egyetemet, az 1956-os élményeidről szeretnék megkérdezni, mert az „események” ugyan még Nagykörsön találtak meg, hatások bizonyára Szegeden is értek.*

– Egyetemistaként aztán nagyon sokat vitatkoztunk a történelem igazságosságáról, problémáiról, s próbáltuk elhelyezni a történelemben. Ez már az élmény feldolgozása körébe sorolható. Nagyon sok szimpatikus vonást találtunk egyetemistaként az eseményekben, de a terrorisztikus cselekményeket mi leendő történészek, már akkor helytelenítettük. Úgy gondoltam, hogy az történelmi tapasztalat sajnos, hogy aki a fennálló hatalommal szembe kerül, és nem elég erős, az a konfliktus vesztese lesz. A forradalom általában megeszi a gyerekeit, erről a korábbi magyar történelemben is van példa, de a francia forradalom is ezt jelzi.

Ma már én 1956-tal kapcsolatban Göncz Árpáddal értek egyet. Történelmileg is igazolható, hogy mindenkinek megvolt és megvan a saját '56-os története, élménye. Nem lehet az egyiket a másik elé tolni. A magyar fejlődés olyan volt 1953 után, hogy az értelmiségen belül a reformkommunisták voltak a meghatározóak, akik látták a rendszer összes hibáját, és érezték az emberek gondjait is, és ki is mondták azokat. A Petőfi-körös vitákkal kezdetét vette egy gondolkodási szellemű átalakulás.

A konkrét politikai események – elég csak a Rajk-temetésre utalnom – már kifejezték azt az érzelmi állapotot, hogy a tömegek azonosulnak a szükségszerű változásokkal. Ez például azt jelentette, hogy Rákosit el kellett távolítani a hatalomból. A dokumentumokból azért világosan kitűnik: azok a személyiségek, akik az '56-os forradalmi szervezetekben tevékenykedtek – nem szocialista, hanem Rákosi és szovjet ellenesek voltak. Egy olyan szocializmust akartak, amelyből az addigi főszereplőket, és a hozzájuk kötődő kört eltávolítják, másrészt a szovjet katonák jelenlétét megszüntetik.

Emellett azért természetesen Mindszenty József, vagy a független kisgazdapárt akkori vezetői másképpen gondolkodtak. Megint más gondolatok fogalmazódtak meg a „Pesti-srácok” esetében. Tehát a csoportosulások mindegyike különféle utat kívánt kijelölni és bejárni. Ma is úgy gondolom, hogy az akkori világtörténelmi szituációban az 1956-os forradalom és szabadságharc nagyon jelentős esemény volt, és igen komoly figyelmeztetés is egyben nyugatra és keletre egyaránt. A győzelmi esélyeket nem hiszem, hogy utólag mérlegelni kellene, éppen a világhatalmi pozíciók miatt. Azt meg lehet kérdeni, hogy miért nem segítettek. A válasz is adott: mert más volt az érdekük.

– *1963-ban átvette a magyar-történelem szakos diplomádat. Mi történt aztán?*

– Megkeresett a Nógrád Megyei Tanács VB. Művelődési Osztályáról Pál Károly, hogy kellene Salgótarjánba magyar-történelem szakos tanár, és miután világleletemben tanár akartam lenni, gyorsan megegyeztünk, és a feleségemmel együtt – én ugyanis időközben megnősültem –, aki szintén tanár volt, eljöttünk Tarjánba. Emlékszem, 1300 Ft volt a fizetésem. 1963 nyarán, talán augusztusban megérkeztünk, és a Furák Teréz nevű középiskolai kollégium betegszobájába kerültünk átmenetileg, majd albérletbe költöztünk.

– *Hát, ez nem volt egy zenés nyitány.*

– Nem volt az, de én tanítani akartam mindenáron. És azt mondom, hogy akármilyen munkaterületen dolgoztam is, én mindig úgy hittem, hogy ezeket a munkákat tanárként végzem. Akármilyen beszédet kellett mondani, előadást tartani, előterjesztést írni, tanárnak éreztem magam. Sőt, sokszor találkoztam azzal az élménnyel, hogy szorongtam, feszültség volt bennem, különösen, ha egy nagyobb közösséget kellett képviselnem, azt mondtam magamban, gondolj arra, hogy a gyerekek előtt állsz... és rögtön feloldódtam, legalábbis enyhült a feszültség.

– *Hogyan sikerült a beilleszkedés?*

– Engem Tarján az első pillanatban megragadott. Igazából az csak később derült ki, hogy szerencsém volt abban is, megvolt még a régi város küllemében is, a maga lelakottságában. Furcsa módon, érdekes, izgalmas városnak éreztem. Először egy nyugdíjas bányásszal volt szerencsém megismerkedni, aki eljárt énekelni a bányász-kórusba. Benne az öntudat, a valamihez, valakihez tartozás olyan nagyszerű példáját láttam, ami azonnal megragadott.

– *Meddig is tanítottál?*

– Elkezdtem tanítani 1963 szeptemberében a Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Iskolában, egy alapjában véve jó, de ellentmondásos testületben. Bajóczky János volt az igazgató, ott tanított például a Bozó Gyuszi is.

A tanév vége felé megkeresett Iványi Ödön, a megyei könyvtár igazgatója, és azt mondta, gyere el hozzám, könyvtárosnak. 1964 nyarán mód-szertanos lettem a könyvtárban. Aztán szép lassan haladtam a ranglétrán fölfelé. Időközben Kojnok Nándi lett az igazgató, én pedig a helyettese voltam, és 1969-ig dolgoztam a megyei könyvtárban.

– *Mit csináltál ez alatt az öt év alatt, azon kívül, hogy a könyvtárban bizonyára jól elváltál.*

– Azon kívül tehát, hogy ott dolgoztam, elvégeztem az ELTE-n a könyvtár szakot. Úgy gondoltuk az igazgatómmal, ha már eljöttünk a könyvtárba, akkor tudjuk már meg, hogy mi is az a könyvtárosi szakma. Beiratkoztunk az egyetemre, és el is végeztük, kaptunk egy újabb diplomát, én pedig 1965-ben le is doktoráltam.

– *Miből írtad a disszertációdát?*

– A Tanácsköztársaság történetéből.

– *Miben jeleskedtél még könyvtárosi éveid alatt?*

– 1966-ban kezdődött el a négykötetes Nógrád megyei monográfia írása, összeállítása. Talán a doktorimnak, illetve a témájának is köszönhetően bevettek a csapatba, és megkaptam Nógrád megye 1918–1919-es időszakára vonatkozó fejezet megírását. Ez nagyon komoly munka volt, jó szellemi torna, meg elfoglaltság. De más haszna is volt, jelesül az, hogy megismerkedtem a pesti történészi körrel, aminek aztán a későbbiekben – a kapcsolatok révén – élvezhettem a gyümölcseit. Közben pedig már beindult az 50 éves a város című, 1972-re tervezett jubileumi kötet írása, amiben szintén részt vállaltam, és hát meg is feleltem a várakozásoknak. Az előző monográfia, amiről beszéltem, 1969-ben jelent meg, ez utóbbi pedig a jubileumra.

– *Csak hogy te ekkor már régen nem a könyvtárban dolgoztál, hiszen, mint említetted, 1969-ig voltál ott. Hová léptél innen?*

– A könyvtárból átkerültem a városi pártbizottságra, ahol az agitációs és propaganda osztály vezetésével bíztak meg, amit csak úgy hívtak, hogy agit-prop osztály, később aztán a civilizáltabban hangzó propaganda és művelődési osztály nevet kapta meg.

Itt dolgoztam tehát 1969–1972 közötti időszakban. A város kulturális életének koordinálása, szervezése volt a feladatunk, szorosán együttműködve a városi tanáccsal. Ott akkor egy nagyon jól képzett gárda jött össze, Csík Pál volt a kulturális elnökhelyettes, Csongrády Béla a népművelődési előadó, és hát ott voltak a szervezőkészséggel megáldott intézményvezetők. Kojnokot már említettem könyvtárigazgatói minőségben, Kerekes László lett a Művelődési Központ igazgatója, úgy, hogy lehetett értelmesen dolgozni.

Ez időben megpezsdült a város művészeti élete, kulturális tevékenysége. Czinke Ferenc mellett Lóránt János, Mustó János, aztán Iványi Ödön – adódott egy olyan csoport, amely akart valamit, és úgy gondolta, ha összefogunk, akkor lehet is eredményeket produkálni.

– *Nem sok sőt ettél meg a városi pártbizottságon sem, hiszen 1972-ben a megyei tanács kulturális elnökhelyettese lettél.*

– Így igaz. 1972 januártól 1975 szeptemberéig voltam a megyei tanács kulturális elnökhelyettese, 1975-től múzeumigazgató voltam 1982-ig. Ekkor Devcsics Miklós visszahívott a megyei tanács művelődési osztály élére, ahol öt évet töltöttem el. 1987-től elvileg 2001-ig pedig újra múzeumigazgató voltam, innen mentem nyugdíjba. Mondjuk ez volt a pályaképem, ami nagyjából homogénnek tekinthető, hiszen erőteljes kulturális vonalat mutat, azt is mondhatnám, másfelé nem kószáltam el, mindig a kultúra környékén maradtam.

– *Ez rendben is van, de azért ha röviden is, beszéljünk még erről az ingajáratról. Tehát 1972-ben kerültél a megyei tanácsra, innen a pontosan 30 éves ismeretségünk, mert akkor már én egy éve ott dolgoztam. Így azt is tudom, hogy nem a legkedvezőbb légköri viszonyok uralkodtak akkoriban.*

– Sejttem, mire gondolsz. Bizonyára arra, hogy az 1968-ban beharangozott, nagy reményekre jogosító új gazdasági mechanizmus megbukott, a gazdaság súlyát vesztette, a politika pedig különböző áramlatokkal, irányzatokkal terheltté vált. Így volt ez Nógrád megyében is, még ha nem is nagyon szoktak erről beszélni. Az MSZMP szervezeteiben különböző felfogások álltak szemben egymással: a megújulási vágy, az ortodoxia, szélsőbalosság együttesen voltak jelen, s hamarosan kiderült, az utóbbiak bizonyultak erősebbnek.

– *De ott volt Illés Miklós, aki általános elnökhelyettesi rangra emelkedett, és ha néha ordibált is a „kisember”, vele lehetett dolgozni.*

– Én is benne találtam szövetségesre, akinek a racionalizmusa megnyerő volt. Ő mindig azt mondta, hogy mondd világosan, hogy én is értsem, hogy mire és miért kell a pénz? Ha ezt meg tudta magyarázni és indokolni az ember, akkor volt pénz, ha meg nem, akkor nem volt. A jelzett körülmények miatt nem volt könnyű dolgozni, de azért értünk el eredményeket a kulturális szférában is, és azt mondhatom, hogy nincs is nagyon rossz emlékem a tanácselnök-helyetességről.

– *1975-ben aztán múzeumigazgató lettél. Hogyan?*

– Fölkínálták, hogy menjek el a TIT-be, vagy a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem munkásmozgalmi tanszékvezetőjének, vagy legyek múzeumigazgató. Én a múzeumot választottam, és akkor kiröhögtek, mert akkor még nagyon rossz állapotban volt a múzeum, az egykori bányai kórházban.

Amikor odakerültem, nagy lendülettel és lelkesedéssel láttam a munkának, Domonkos Alajos volt az egyik remek segítők, akivel nekikezdünk felépíteni egy múzeumi rendszert. Megyében és munkamegosztásban gondolkodtunk, nemcsak Salgótarján fejlesztését akartuk elérni, hiszen például akkor volt a szécsényi múzeum megnyitása.

A lényeg az, hogy ezt én nagyon szép feladatnak tartottam, komolyan gondoltam, hogy lehet alkotni. S hogy valójában sikerült kialakítani a rendszert, abban persze elődömnök, Molnár Pálnak is nagy érdemei vannak. Ennek a legkiemelkedőbb eredménye az új múzeum megépítése, az új kiállítás megszervezése volt, hogy csak ezt a kettőt említsem. Azt is nagy eredménynek tartom, hogy sikerült egy remek szakemberekből álló gárdát is összehoznom. Szóval ez prosperáló időszak volt 1977-től 1990-ig.

– *Ha kérhetlek, ne ugorjunk megint ekkorát, hiszen 1982-ben, Devcsics Miklós – aki időközben, 1980-ban, ha jól emlékszem, a megyei tanács elnöke lett – hívó szavára a megyei művelődési osztály élére kerültél. Nem sajnáltad otthagyni a művedet, alkotásodat? Mi motivált, amikor igent mondtál?*

– Őszintén szólva persze, hogy sajnáltam. De úgy gondoltam, hogy a művelődési osztály éléről tudom segíteni a beindított folyamatokat, legalább úgy, mint a múzeum igazgatójaként. Másrészt, én már dolgoztam Devcsics Miklóssal együtt, tudtam, hogy jól ki fogunk jönni, és hát azt sem felejthettem, hogy az új múzeumi beruházáshoz komoly támogatást kaptam tőle.

– *A '80-as évek megyei közművelődési, kulturális élete hogyan volt megítélhető, vagy most visszagondolva, hogyan összegeznéd?*

– Én úgy emlékszem rá – remélem, nemcsak a távolság, az idő miatt érzem megszépítve az akkori helyzetet –, hogy a közművelődés szempontjából, itt Nógrád megyében prosperáló időszak volt, ahogy ezt pár mondattal korábban említettem a múzeum esetében. Egyrészt intézmények kerültek átadásra, másrészt meg új beruházásként is létesültek közművelődési intézmények.

Ezzel párhuzamosan népes, felkészült népművelő gárda látta el a feladatokat az egész megyében. Jelentős rendezvények kaptak lábra, ez időben teljesedett ki Hollókő, amely aztán ennek köszönhetően a világörökség része lett, de említhetem a bánki nemzetiségi napokat, amely rendezvény ekkor nyerte el, öltötte magára új arcukat, újra feléledtek a rárósi napok. Mindez ennek az időszaknak, illetve eredményes törekvéseinknek és munkánknak a gyümölcse.

– *Jött a rendszerváltás, új testületet választottak. Hogyan élted meg pályád utolsó állomását a '90-es években?*

– A megyei közgyűlés vezetése tragédiája volt a közigazgatásnak, a kultúrának meg pláne. A kezdeteket a létszámleépítések jelentették. Nem buktunk bele. Jelentősen csökkent a költségvetésünk, nem buktunk bele. A

rendszerátalakítás után rögtön a viták keresztüzébe kerültem. Fegyelmeztetéseket akartak adni, de semmiféle ürügyet nem tudtak kitalálni. Szóval ez így ment, a lényeg az számomra, hogy a közönség ebből nem vett észre semmit, mert a múzeum tudott működni.

– Ezek után azt is mondhatnám, hogy érthető, ami a nyugdíjazásod körül történt.

– Nézd, 60 éves koromban, saját jogon elmentem nyugdíjba, előtte megkaptam a címzetes igazgatói titulust.

– Aktív pályafutásod során kaptál te tucatnyi kitüntetést is. Melyikre vagy a legbüszkébb és melyik – mondjuk 3–4 áll szívedhez–lelkedhez a legközelebb?

– Valóban sok elismerést kaptam, megmondom, mindegyikre büszke vagyok. A legjobban esett, tehát szívemhez–lelkemhez – ahogy te fogalmaztad – a legközelebb áll a Nagy Iván-díj, amit múzeumi kollégáim – minden külső ráhatás nélkül – nekem szavaztak. Hasonló érzés töltött el, amikor 2004 tavaszán a Magyar Köztársasági Arany Érdem Kereszt kitüntetést vehettem át. De ilyen a Kiváló Népművelő cím és a Madách-díj is, az egyik egy országos, a másik egy megyei kitüntetés. Viszonylag fiatalon kaptam meg a Munkaérdemrend Arany fokozatát, 1983-ban egész addigi munkásságomért. Szorongásos örömet okozott, amikor megkaptam a Salgótarján Díszpolgára címet 2000-ben.

– Könnyen lehet összegezni történelmi pályafutásod: megjelent 12 könyved és több mint kétszáz publikációd: tanulmányok, cikkek, riportok, interjúk.

– Én az utóbbi 200 év történelmével foglalkozom, mert ezt tartom fontosnak. Legalább olyan jelentőségű az elmúlt két évszázad, mint az a korunk, amely a honfoglalással és az államalapítással kezdődött. Vagy legalább olyan fontos, mint amikor az állattenyésztésről áttértünk a földművelésre. Mindegyik óriási minőségi ugrás volt. Az utóbbi 200 évben az a folyamat zajlik, amikor a feudalizmusról áttérünk egy ipari jellegű tevékenységre és a földet is ipari módon kívánjuk megművelni, s ehhez kapcsolódóan egy sor más ipari jellegű tevékenység is kialakul. Úgy tartom, hogy ha az elmúlt 200 év története során akár egy települést, akár egy szervezetet vizsgálunk, annak igazi sajátja – arculata, karaktere stb. – csak akkor derül ki, ha összevetjük az ország más analóg organizmusáival. Történelmi tevékenységemnek mára négy sarkalatos pontja alakult ki (ebben van felfogás, technika, módszer is):

1. A politika történelmének, a politikai konfliktusoknak a vizsgálata.
2. A felvidéki városok, ezen belül is a bányavárosok fejlődéstörténetének vizsgálata.
3. A társadalmi szempontok vizsgálata.
4. Az új motívumok feltárása, szerepének kimutatása a település történetében és fejlődésében.

– *Manapság a polgár, polgárság, polgári társadalom szavak és kifejezések egyre inkább bekerülnek a köztudatba. Számodra mit jelent a polgár szó tartalma?*

– Először is a közösséghez tartozás fontosságát kell kiemelnünk: olyan szuverén személyiség felépítése szükséges, aki tisztában van szakmai kötődésével, településhez tartozásával, de képes népben, nemzetben is gondolkodni. A sokoldalú kötődésből következően képes az aktív szerepvállalásra. Meg tudja fogalmazni és indokolni a véleményét, képes érdekeinek felismerésére és védelmére, a nyíltság és a nyilvánosság vállalására. A polgár ismeri múltját, és tisztában van azzal, hogy közösséghez való tartozásában a máig érvényes szabadság, egyenlőség, testvériség eszmerendszerből származhatnak csak a viselkedési normái. Egyébként hosszasan lehetne még sorolni a tartalmi jegyeket, de már csak egyet említek, ami napjainkban talán a legfontosabb lenne: a polgár nem feledheti, hogy a közösség tagjaként, lehetőségeihez mérten – az adófizetésen túl – anyagilag is támogassa települését, s ez még akkor is igaz, ha erre ma még viszonylag kevesen képesek.

– *Mintegy nyolc éve, hogy kezdeményezésedre megalakult a Salgótarjáni Polgári Kör, amelynek elnöke, vezetője is vagy.*

– Az volt a célunk, hogy létrehozzunk egy olyan közösséget, amelynek a profilja és feladata értékek védelme és megőrzése (demokratikus közélet, szólás- és vélemény-nyilvánítás szabadsága), valamint a városunkat érintő fontos kérdésekben (kulturális, társadalmi, gazdasági) véleményünk ki nyilvánítása, az említett területeken az ügyek megismerése, megvalósításának segítése, ha kell kritikája, bírálata.

Mindent ki lehet jelenteni, mindent lehet mondani, ha megvan hozzá a kellő érvrendszer. Minden vélemény meghallgatására toleráns vagyok. Azzal együtt vagy éppen azért, mert negyven éve Salgótarjában élek, ez idő alatt kialakult Salgótarján-képem, amely többnyire visszavezet a történelembe, de nagyon konkrét tapasztalataim is vannak természetesen, ami miatt ez a külön-kép ki tudott alakulni, elsősorban a fejemben, a gondolkodásomban. Azt hiszem, teljesen jogos észrevenni és észrevételezni: Salgótarján pillanatnyilag abban a helyzetben van, hogy még nem látszódik pontosan, hogy milyen lesz az az irány, amely jellemezni fogja. Abban látom az első gondot, hogy nem pontosult, nem tisztult le a kép azokon a fórumokon, ahol döntenünk kellene. Itt még nagyon komoly cselekvésre, összefogásra van szükség. A Salgótarjában élő értelmiségnek is a cselekvésre kell figyelni, és nem a siránkozásra.

– *Az értelmiséggel mindig baj volt Tarjában. Most pedig az a probléma, hogy erőtlenség a hangja?*

– Van ebben igazság bizonyára. Volt és van ma is egy bizonyos tartózkodás az értelmiségiekkel szemben itt Nógrád megyében, és Salgótarjában is. Az

elmúlt kétszáz év történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy mindig többen mentek felsőfokú tanintézetekbe, és végeztek felsőfokon, mint amennyi fiatal a megye vissza tudott fogadni. Ennek következtében a helyi értelmiség kötődése nem racionalizálódott. A fiatalok többségének a szülő, a rokonság az intenzív szál, és nem a város, és főleg nem az értelmiségi számára vonzó feladatok megoldásának a szükségessége. Ez volt az egyik oka az értelmiség elvándorlásának is, ide értve most az egzisztenciális tényezőket is. Tehát sem a feladat, sem a kereset nem volt elég vonzó és talán még ma sem az.

Az is tény, hogy abban a történelmi időszakban, amikor fokozott igény jelentkezett az értelmiség irányába – gondolok itt az ipari forradalom korszakára, a bányászat, a kohászat dinamikus fejlődésére – az a fiatal vagy akár idősebb értelmiségi szakember, aki idejött, az tulajdonképpen feladatra érkezett. Amikor elvégezte szerződésben vállalt feladatát – ha most nagyon szeméremesen nézzük – fogta magát és továbbállt. Miért maradt volna? Senkihez, semmihez nem kötődött vállalt és elvégzett munkáján kívül. Ezzel csak azt akartam jelezni, hogy az értelmiségnek az a funkciója, ami a hagyományok átörökítésében, a mindennapok szokásainak értelmiségi szintű megélésében manifesztálódik – nem játszott szerepet.

– *Mit tartasz a város lényegének, erősségének és gyenge pontjainak?*

– Salgótarján lényeges jegyének tartom a sokféleséget. Azt gondolom, minél színesebb egy település, annál inkább életrevaló, persze, ha a sokféleséghez kellő kohézió is társul. Úgy látom, a történelmi tapasztalatok alapján, hogy minden valamirevaló település, város sok színnek ad lehetőséget, hogy éljen, megjelenjen, megmutassa magát. A mai Salgótarján erősségét abban látom, hogy a rendszerváltás után kialakult válsághelyzetben talpon maradt. A válság okai egyrészt és elsőként az országos gazdasági krízis következményeiben kereshetők, másrészt a rendszerváltás utáni első városvezetés bizonyos fajta koncepcióhiányában, tétovaságában, hezitálásában. Én úgy látom, hogy '94 után sikerült megállítani a válság elmélyülését. 1993-ban volt a krízis mélypontja, addig a városvezetés semmiféle érdemi kezdeményezést és intézkedést nem produkált, amire felfigyelt volna a városlakó, s érzékelte volna a hatást.

Tehát 1994-től tapasztalok valamiféle kedvező irányú elmozdulást. Ugyanakkor nem gondolom, hogy ebből meg lehet élni. Talán elindult a város egy bejárható fejlődési pályán, de tudni kell, ez nem megy majd automatikusan végbe, ezt senki ne várja. Alapvető, hogy az itt élő emberek nagy része még nem vagy csak alig érzi a változást, a fejlődést, ezért mérsekeltnek tartja a fejlődés ritmusát, hiányolja a nagyobb dinamizmust. Ezt tartom magam is a város gyengeségei közül a leglényegesebbnek. Én is úgy gondolom, hogy nagyobb és szakszerűbb lépésekre lenne szükség annak

érdekében, hogy a város hagyományaihoz méltóan tudja magát megmutatni. A kontúrok kialakultak, azt is mondhatnám, a dolog verbálisan rendben van, csak éppen a kinyilatkoztatásokat erőtlenség követi. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy nem a város önkormányzatától, testületeitől és vezetőitől kell várni minden elhatározást, intézkedést, hanem oda is el kellene jutni, hogy a civilszervezetek és a városlakók sokasága mondja azt, mi erre akarunk menni, ezt akarjuk tenni, így akarunk élni. Vagyis újra csak a közösségi összefogás szerepére apellálok.

– Végezetül kérdezhetnék-e mást, mint azt, hogy min dolgozol, milyen céljaid, terveid vannak a közelebbi és távolabbi időkben?

– Elég sok tervem van, nem tudom, mennyit tudok majd megvalósítani belőlük. Az első, hogy úgy '89 tájékán elkezdtem a saját életút összegzését, ezt fontosnak tartom.

– Önéletrajz-írásra gondolsz, vagy önéletrajzi ihletésűre?

– Nem, nem, inkább esszézerű írásra, amelynek a célja az, hogy elhelyezzem magamat, a családomat abban a világban, amelyben élünk és élünk. Ez azért is lehet érdekes, mert bizonyos fajta lenyomatát képezi annak az ötven, hatvan évnek, ami a hátam mögött van. Azért is fontos, mert megígértem Gábor fiainak, a feleségemnek, Magdusnak.

A másik tervem életút vizsgálat, aminek egy első része meg is jelent a *Palócföldben*, ezt be akarom fejezni, illetve újabb hasonlót akarok készíteni. Az *Eszmék* című kötetemben a politikusokat elemeztem, ebben néhány más személyiséget, érdekes embert. Azt is vizsgálnám, milyen lehetőségek voltak a fiatal nógrádi tehetségek előtt és mit választottak. Ezt próbálom majd összefoglalni.

Aztán van még egy-két gondolatom, tervem, de azok még elég homályosak. No, de hát tervekből nekem egyelőre ennyi elég.

Géczi János

RÓZSÁK ÉS VERSEK

ELŐSZÓ

Meg lehet-e írni egyetlen növény, a rózsza szempontjából azoknak az embereknek a történetét – illetve történeteit –, akiknek a civilizációja Európa, Ázsia és Észak-Afrika mediterráneumában született meg? Miként az étert keresztül-kasul szabdaló hullámok megszólalnak vagy mozgóképpé válnak, ha kinyitjuk azt a készüléket – a civilizációs javak közé tartozó eszközök egyikét –, amelyet rádiónak, televíziónak nevezünk, s amely – helyezzük bárhová is – képes hanggá vagy képpé alakítani a világot, úgy a rózsáról s a rózsza használójáról is ismeretek tömegéhez jutunk-e, ha egy rosoid masinát hozunk működésbe s kitartóan használjuk?

Ez a szöveg, amely *A rózsza kultúrtörténete* címet viseli, az i. sz. előtti 2. évezred és a 18–19. század közötti korszakok kultúráiban szerephez jutó rózsák s a hozzájuk hol erősen, hol lazábban fűződő botanikai alapú, vagy arról éppen merészen lemondó nézetek, önmagukban is érdekes rózsaképek történetét tekinti át és fejt ki. Ugyanakkor érinti a megelőző s az azt követő időszak rózsaképzeteit is: azonban előbb a forráshiány, utóbb a forrásbőség az, ami némileg elhomályosítja a virágra szegeződő tekintetet. E vizsgálódás szempontja kettős: botanika- és szimbólumtörténeti irányultságú, újdonsága, sajátossága talán éppen e kettőslátás, e perspektívakettőzés. E két, szüntelen összevillanó megközelítés összevetése és ötvözése újabb és újabb termékeny kérdéseket vetett fel, s ez az eddig kevésbé hasznosított aspektus ahhoz is elvezetett, hogy azt a tágabb, művelődéstörténeti közeget is megkeressük, amelyben kirajzolható a rózsának és képzeteinek civilizációs tartalma és hasznosulása.

Történeti áttekintésről van szó: amelyben sokkal érdekesebbek a nyílt és rejtett összefüggések, mint maga – az amúgy élvezetes – rózsajelkép-vadászat. Hogyan formázódik meg egy később folytatásra találó örökség? A hagyományból hogyan válnak ki a jelképek, s miként lesznek azokból úgy az újabbak, hogy közben a folyamat szerveződése is nyilvánvalóvá válik? A megszületett jelképeket s feltáruuló szerveződési elveket menten felülírja az ismét csak hagyománnyá jegecesedő eredmény – ennek a jelentésalakulási folyamatnak a megértéséhez pedig a filozófia, az esztétika, a

társadalom gondolkodás- és mentalitástörténete nyújt segítséget, illetve annak a praxisnak a vizsgálata, amelyet az élettudomány-történet foglal magába. Ez utóbbi valójában az ökológia-, az agronómia-, az orvoslás-, a táplálkozás- és a botanikatörténet tárgykörébe tartozik. Olyan történeti jegyeket mutató vizsgálatra törekedtünk, amelyben egy, az egyedül az emberre jellemző s társadalmi összjátékot igénylő jelenség – a szimbólumképzés – szüntelenül szembesül a társadalom tagjait alapvetően meghatározó, biológiai-ökológiai jellegű, ugyancsak összetett tevékenységgel. A rózsatörténet alakulása úgy fest, a köznapi tevékenységek mentén a legérthetőbben elmondható, s az ember *önfenntartása* és *fajfenntartása* az a két csomópont, amely körül a virághoz fűződő képzetek leginkább mintázatba rendeződnek. A felvázolt narratívához pedig az intézményes kultúrák közvetítés sajátosságainak vizsgálatával jutunk el, némelykor viszont éppen az intézményen kívüli ismeretátadás kevésbé kanonizált mechanizmusainak kimutatható, illetve lehetséges jelentőségére hivatkozunk.

A rózsáról és jelképeiről számos, általam is felhasznált áttekintés és jó néhány hasznosan forgatható, terjedelmes bibliográfia jelent már meg, botanikai és szemiotikai aspektusaikról érdekes tudományos közlemények születtek – amelyek sorát magam is gyarapítottam. Nélkülük meg sem lehetett volna kísérelni az összefoglalást, és arra sem nyílt volna lehetőség, hogy – néhány elv következetes bevezetése után – a rózsai eseménysor történetté rendeződjön. Nem jelentenek újdonságot azok a források, amelyekből a rózsahistória elbeszélése táplálkozik. Azok a mítoszszemek, legendák, sentenciák, bölcselkedő megállapítások, mesék, régészeti adatok, filozófiai, teológiai, pedagógiai és egyéb tudományos közlemények, amelyekből ez a történet kibontakozik, a szakemberek előtt egytől egyig mind ismertek. Legfeljebb nem az itt körvonalazott problémátörténeti szempontok szerint volt szokás a rózsahivatkozásokat kiemelni, hiszen a forrásokra támaszkodók komolyabb és nehezebb céljaik megvalósításakor nem ezt vállalták feladatul.

A rózsatörténet egészen másnak látszik, ha egy római vagy egy olvasni nem tudó barbár – gót, gall, frank vagy hun - figyeli, másként, ha moszlim vagy keresztény ügyel a kertészeti praxisra vagy a materializáló mondatokra, továbbá különbözik akkor is, ha azokba egy pápista avagy ortodox hívő, illetve római katolikus vagy a reformáció hitelveit követő pillant bele. S mindegyikük rózsáit másként érti az, aki a hajdani világképek rájuk vonatkozó, értelmet föltáró utasításait nem ismeri. Az *európainak nevezhető civilizáció kulturális megosztottságai szinte összeilleszthetetlen darabokra törnek e históriát, ha nem kínálná magát narrátorként a rózsá: a növény, amelyről oly sokféleképpen beszélnek, mindenkor állandó, ezért kitűnő viszonyítási pont. Négy kulturális hasadás az, amely leginkább tagolja virágunk történetét: mégis*

időben ezek azok az események, amelyek leginkább megmagyarázzák, miért és hogyan marad, így vagy úgy, jelen a rózsza.

A rózsza már jelen van az európai kultúrában, amikor a mediterrán medence leválik a keleti világról, s amikor a görögök a Perzsa Birodalomtól elhatárolódnak, majd magukévá hódítják: kétséget kizárva s minden ízében keleti származék, de a hellenizmus úgy ismer rá, mintha mindenkor a sajátja lett volna. Az oikumené, a „lakott terület” pompás, sok mindenre használható és fel is használt növénye, amelyre a világ többi részének nem igen mutatkozik igénye. A 7. század népeisége, amikor Dél és Kelet a mohamedán, Nyugat és Észak a keresztény fennhatóság alá kerül, egyazon gazdag rózszaörökséggel rendelkezik, amely aztán éppen a földrajzi-ökológiai bázison, de a világképek útmutatása szerint élesen különbözik. Ott a tudás, itt a hit vallásának a szimbólumnövénye lesz, s az önazonosságát kétféle, buzgón megválogatott és elsajátított múltkép formázza tovább. A keresztény világban, a 10–13. században véglegessé vált, latinok és bizánciak közötti skizma a rózsát a nyugatiaknak juttatja, holott, a Mária-tisztelet kialakítása okán a keletiek is jogot formázhattak volna rá. A mariológia erőteljesen formázza át a katolikus rózsát, s éppen a Szűz alakjának protestáns háttérbe vonása oldja fel a virág erőteljes kontúrjait a 16. század protestantizmust vállaló népeiségeiben.

A rózsza a magas- és a népi kultúra alakulataiban, hol szoros kapcsolatban, hol egymástól függetlenül él – akkor, amikor mindkettőből fennmaradtak s összevethetőek a források. A moszlim, az ortodox, a katolikus és a protestáns örökség keveredő részeként is formázódik a rózsahagyomány, amely az ázsiai kultúrák, majd a kezdeti globalizáció virághagyományai és -értelmezései előtt sem zárkozhat el.

Fernand Braudel beszél arról, hogy a növényi alapanyagú táplálkozás s az ezt kiszolgáló gazdálkodás jellemzi a korai és a kifejlett mediterrán társadalmat, s megemlíti, hogy a gabona, az olajfa és a szőlő ilyen rendeltetéshez jutó növény. A szaktekintély ezeket a térség alapvető civilizációs élőlényének tekinti. Az élelem megszerzésének stratégiája mentén tágítva a kört, láthatjuk, hogy abban a néhány száz élőlényfajt magába foglaló – általunk a civilizációs állatok és növények összességének nevezett – halmazban, amelynek elemei bármilyen, egyedüli vagy összetett szerephez jutottak az időszak népeisége életében, rózsánk is benne foglaltatott. Ámbár ez nem elégséges megokolás arra, hogy a kulturális szerephez jutó és azt teljesítő rózsza évezredekken keresztül meg is maradjon, hiszen számos élőlény használata nem élte túl a társadalmi alakulatok, illetve a művelődési korszakok váltakozásait.

A rózsza-növény kötődését az emberhez három használati mód elkülönülése és váltakozó mértékű együtt járása segítette, s ez önmagában is előmozdította – és

folytonosan lehetővé tette -, hogy a szimbólumképzés folyamatába kerülhessen. E három használati mód a *táplálkozási, a higiéniai-medicinális és a kultikus.* A *kultikus-vallási* praxis a rózsát nagyon korán bevonta a szimbolikus gondolkodás leghatékonyabb eszköztárába, itt nyert értelmei és az értelmezés módszerei pedig visszakerültek a *táplálkozási,* továbbá a *higiéniai-medicinális* használatba, s ezeket is átszínezték. A rózsa és a rózsajelképcsoport azon feltűnően kevés élőlény s jelalakzat egyike, amelyek az európai és testvér-kultúrák kezdetétől a mai napig jelen maradtak, annak ellenére, hogy vezető szerep nem tulajdonítható nekik. Ez a tény már önmagában is elegendő lenne egy rózsa-aspektusú civilizációtörténet megszületésére. Hiszen a rózsa, állandó háttérszereplőként, szüntelen kommentálja és referálja a fő történetet: az ember históriáját.

A botanikatörténészek szerint a kb. 120 rózsafaj közül négy-négy, egymástól különböző rózsafaj *civilizációs jelenléte* igazolható Európában, illetve Ázsiában. Az európainak mondott négy rózsafaj a korai és a kifejlett mediterrán civilizáció négy növénye – s valójában Kis-Ázsiából ismert. Az ázsiai kontinensről származó csoport európai megjelenése s kertészeti felhasználása csupán az újkorban következik be. A rózsahasználat a Földközi tenger keleti térségéből terjed át – a kulturális centrum nyugatabbra, majd északabbra kerülésével egyidejűleg – Európában, s majd onnan, a fehér ember inváziójával a többi földrészre. Miként valamennyi, az ember civilizációjába bekerülő élőlénynek, a négy kiválasztódott kisázsiai és európai rózsafajnak a használatba kerülését és abban megtartását is a táplálkozási, a medicinai-higiéniai és a kultikus-vallási gyakorlatok eredményezik és interpretálják.

A rózsa ökológiai, környezeti igényei, botanikai sajátosságai nemcsak eredeti termőhelyére utalnak, de mederben tartják legtöbbször a magáról a növényről szóló képzetek árját is. E fénykedvelő, késő tavaszban-kora nyárban virágzó, színes és illatos virágú, epidermisképleteivel szűrős élőlény karakteres növénye a mediterrán térségnek: nem csoda, ha *a Nap, a világosság, és a fertilitás szimbólumai* közé kerül. S ott, minden darabja jelentéssé alakul. S a kijelölt, *a hélioszi-apolloi fényre* – majd szellemre és tudásra – hivatkozó, valamint az *aphroditéi-venuszi termékenységre* rámutató két jelképfelépítési útvonal mindvégig használt marad, korokon és térségeken át vezet. Tehát a rózsanarratíva bonyolult szövevényéből, számos cselekményszála közül kettőt, *a fényjelkép útját és a termékenységjelkép útját* már itt, előre kiemelhetjük.

Ha egészen közel hajolunk virágunkhoz, akkor a rózsa, mint *forma* hihetetlenül sok, művelődési korszakoktól függő értelemmel is bír, s ezek vizsgálata – azon kívül, hogy töprengést igényel és szórakoztató – *lebilincselő, saját, belső olvasattal rendelkezik az emberi civilizációról.* S ugyan ez a belső olvasat

gyakran más-más szerzői hangot imitálva hangzik fel, s hol Homérosz, hol Caius Plinius Secundus, hol Sevillai Isidor, hol mások szavaival beszél a rózsza köznapi hasznáról és termesztéséről, a rózsaoajról, etimológiai rokoníthatóságáról, vagy éppen tüskéi, szíromszíne értelmeiről, *egyetlen enciklopédiájának mondatait dünnnyögve*, amelyhez bőséges, sokszor a végtelenségig elindázó, a múlt reprodukálását legtöbbször az innovációnál fontosabbnak sejtető kommentárok tartoznak. Ámbár szépséges növényünk máskor arról is képes szót ejteni, hogy a 'forma' fogalma alapvetően mást jelent az egyházatyák számára, mint a skolasztikusoknak vagy a humanistáknak. Így aztán olyan gondolkodástörténetileg magyarázatra szoruló jelenségekkel találkozunk, amelyekben a különböző művelődéstörténeti korszakból származó, egymással azonosnak talált textusok valójában eltérő jelentésű, megtévesztő szöveghomonimák.

A rózsza azon kevés élőlény egyike, amely, ha másként nem is, de korszaktól független, illetve korszakfüggő szimbólumaiban az európainak látott kultúrkörben, a korai kezdetektől napjainkig jelen maradt. Alig találunk hozzá hasonló folytonossággal megmutatkozó – alapjában nem táplálékforrásul szolgáló – növényt, olyat pedig semmi esetre sem, amely vele összevethető, gazdag jelképekké formálódott volna.

Umberto Eco különös regénye, a *Il nome della rosa* 1980-ban jelent meg. A szépíróként hirtelen híressé vált tudós szerző 1983 júniusában – bármiféle önmagyarázatot eleve elutasítva – az *Alfabeta* lapjain munkájáról széljegyzeteket tett közzé. A címadás okaként egyetlen ötletet nevez meg: „...mert a rózsának, mint szimbolikus képnek, annyi a jelentése, hogy már-már semmit sem jelent...”¹ Eco nagyszerű és példás dolgozata mellékesen sem vállalja, hogy magáról a rózsáról értekezzen, hanem – mint a szimbólumok kiterjedt családjába tartozó virág maga is a legtöbb beszédhelyzetében – egyetlen jelképét emeli fel. Ha a rózsza nem a maszkként elébe tolakodó jelkép mögül beszél, hanem tökéletesen azonosul a magára öltött szereppel, akkor legelőször vagy arról szól, hogyan is kerülhetett a képletességet rejtegető vagy hangsúlyozó helyzetbe, vagy azokról a folyamatokról, melyek révén, még mint élőlény, részesévé vált az emberi civilizációnak. *Vele és általa, végtére is, az ember mond el magáról egyet s mást.* Ha a rózsza évezredek át felszínen marad, s nem is mellékes figuraként, akkor a történelmi hasadások okai rá nem teljesen, vagy kevésbé érvényesek? Bár ezeknek rajta is megjelenő következményei lesznek: értékelésének alapvető indoka a kulturális terek öndefiniáló sajátosságaitól független. Olyan funkcióval rendelkezhet, amelynek teljesítésére bárhol képes, s oka az ember természetéhez való viszonyától függ.

A rózsza és szimbólumai sorsának párhuzamos tárgyalása, a metodológia termékeny kitágításán túl, amely az interdiszciplinárisághoz vezetett,

koncepcionális és részeredmények gazdagodását tette lehetővé. Érthetővé formázott olyan jelenségeket, amelyeket előzőleg figyelemre sem méltattak, illetve tétován kezeltek a kutatók. Elfogadható vagy mély értelmű magyarázat kínálkozik arra, hogy a minoszi kultúrából fennmaradt – egyébként első európai – rózsábrázolás miért olyasféle, amilyen. Megvilágosodik, hogy hogyan lehetséges, hogy az i. e. 2. évezred elején készült knosszoszi freskón oly virágos növények láthatók együtt egy kertben, amelyeknek a környezeti és ökológiai igénye, de még virágzásuk ideje sem azonos. Efféle talányos kérdésekre kaphatunk választ: mi az oka, hogy a kereszténység ereklyekultuszának egyik forrponjtján Nagy Károly holtában is tovább növekvő körme és haja az uralkodó szentségének bizonyítéka; mi az oka, hogy a kereszties hadjárat egyik lovagja, a flandriai Róbert gróf 1097-ben feleségének, Klemenciának a Szentföldről, egyebek mellett, Szűz Mária tisztelettel övezett hajának tincset küldi haza. S e hajfürt tisztelete miként függhet össze azzal, hogy V. Thibaut, Champagne grófja 1240-ben, kalandos úton, egyetlen, illatos virágot termő – utóbb Province nevet viselő – rózsatövet hoz magával? S mindehhez milyen háttéradatokkal szolgál Claivaux-i Szent Bernát krisztológiába beépített Mária-tisztelete és misztikája? Miként a halott némely testrésze, a jelképek egy ideig akkor is tovább nőnek, amikor elvesztették élő kapcsolatukat létrehozójukkal, máskor pedig már akkor körvonalazódnak, amikor a tárgy, amelyet testi és vagy szellemi értelemben ékíteni fognak, még teremtés előtti állapotban létezett. A provincei rózsából patikáriusok rózsája lesz, s a vallási szempontokkal mélyen átítatott orvoslás szerévé válik, s onnan nemcsak a népi gyógyászatba kerül, de a szakrális és profán ábrázolások erkölcsi értelemmel rendelkező, szívesen használt, egyre több jelentésű jelévé is formálódott. S ha utóbb e rózsakép-változattal találkozunk, akkor legyen annak bármilyen formája, továbbra is árasztja magából annak az univerzumképnek az ódon illatát, amely először fogadta magába. S vall arról, hogy e történelmi világképnek melyik részletében – a kozmológiájában, a teológiájában vagy az antropológiájában – látták oly fontosnak a rózsát.

Eco szimbolikus képekben megjelenő rózsái – vagy azért, mert kicsúszott mögülük az értelmezést segítő világkép, s az ahhoz való visszatalálás nehézségeibe ütközik, vagy mert összetorlódtak – már-már semmit sem jelentenek: „... misztikus rózsák, rózsának rózsáélete, a rózsák háborúja, a rózsák a rózsák a rózsák, a rózsakeresztesek, köszönet a pompás rózsákért, tündöklő tiszta rózsaszál”² – S ha már nem különböztethető meg a szúfik, a ferencesek, a domonkosok és a középkori német misztikusok rózsaképe, ne is folytassuk a sort a szimbólumszótárak minket érintő címszavainak fölsorolásaival.

Az *ecoi* magyarázat – a regény utolsó sorának hexameterére – megértése sem mindig elég a kulturális beavatottság híján lévő olvasónak. A *rózsa neve* utolsó sora Morlay-i Bernát 12. századi bencés szerzetes *De contempu mundi* – a világi javakról lemondást szorgalmazó s a skolasztika útmutatása szerint egyéni invenciótól mentes – verséből származik: *stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus*. A nominalista olvasat – ha valaki ennek ismeretével rendelkezik – egyjelentésűvé, de végtelen kommentárral kiegészítendővé teszi e sort. A *hajdani rózsa név csupán, puszta neveket markolunk*, így végződik a regény s egyben a vén elbeszélő utolsó mondata. S ha e rózsa szimbólumokként létezett, még inkább így van. Az universalé-vita két álláspontja értelmében *vagy* a teremtő szájából – természetesen – elhangzó ‘*rosa*’ szó létezik először, s belőle származnak – legyenek bár képi, fogalmi szimbólumok vagy legyenek a naturáé – a dologi rózsák, vagy a dolgok léteztek először, s belőlük képződnek a mindegyik esszenciáját tartalmazó ‘*rózsa*’ szó hierarchikus olvasatai. E teológiai problémára Abelárd *nulla rosa est*-je is utal. A kereszténységben a skolasztika előtt virágunk pusztán szimbolikus természetű, s más sem olvasható belőle – igaz, ez sokféle módon tehető – mint az ideákról adott fölvilágosítás.

Pierre Abelárd fényes dialektikájú, közvetítő fölfogása szerint is a rózsa csupán szó – nem valóságos lény –, de mégsem az egyedi rózsáktól függetlenül létező dolog. A rózsa szó megelőzte az egyedi rózsákat, hiszen megtervezett öntőminta, s még mint univerzálé bekerül az öntvényekbe, az egyedi rózsákba, s az elménkben rejtett ‘*rózsa*’ fogalmába is. Az egyházra a nominalizmus vagy a realizmus a veszedelmesebb? Érthető az *ecoi* könyvtárt őrző vak ember beteljesedett sorsa: kétséges, emlékszik-e a rózsára, s az is, hogy ismerheti-e, tudhatja-e annak a nevét.

Egy könyvtáros számára probléma, hogy joga van-e a nevek – a nevekkel jelölt művek – között válogatni. Meg kell-e minden nevet – névvel jelölt munkát – őrizni, vagy csak azt, amely a Teremtőtől származik. S hogy ez a gyűjtemények gondozóinak kérdéses, azt Morlay-i Bernát versének könyvészeti munkában való föltűnése bizonyítja. Ugyanaz a gondolat jelentkezik itt, mint a kétes hagyomány szerint az alexandriai könyvtár arab fölégetésekor: ha a gyűjtemény olyasmit tartalmazna, ami Alláhtól származna, elégethető, mert elpusztíthatatlan és később bármikor s bárhol föllelhető, ha pedig nem, akkor elégetendő, mert hiú, a teremtő értékét nem képviselő emberi termék, s nem a legfőbb lény akarátát közvetíti. Szabad-e hát tudni – hiszen mennyivel több, fontosabb kérdés létezik ennél –, mi a rózsa, s mindazt, amit a rózsa jelentett és jelent – kérdeztem egykor magamtól, s a válaszom e kötet.

S miként a bibliofil szerzetes könyvtárosnak, e könyv szerzőjének is el kellett afelett töprengenie, mely nyelvi, illetve képi rózsajelképet társít forrással

s tekint megjelenítettnek, s melyiket hagy a lelőhelyek félhomályában. Ekkor filológiai szempont vezérelte: ha szerencséje volt, s megtalálta az originális forrást, sosem tekintett el tőle, de ha nem, akkor a karakteres locusok között szabadabban, kifejtett okfejtése alapján válogatott.

Nemhogy a növényegyedek, de a fajváltozatok is mulandók. Ezek közül a már nem létező rózsák közül egy a *Codex vindobonensis*-ben látható, s nem létezik már Dioszkoridész gyógynövénye sem. A Giotto vagy a van Eyck-fivérek képeihez szolgáló modellek sem lelhetők már fel. A példák még bőven sorolhatók. Ábrázolatként maradtak meg, s többnyire – különös fejleményeként az emberi civilizációnak: művészettiszteletből s a jelképi tartalmuk miatt. Sokról csupán homályos sejtésünk lehet: milyen is lehetett a tüskétlen rózsza? Tán a pünkösdi rózsza (*Paeonia*), mint Dürernél, vagy a valódi tüskétlen faj, vagy az amerikai eredetű, Lucas Martini 1531-ben megjelent *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränztlein...* munkájában népszerűsített büdöske (*Tagetes*), amely sárga színe miatt lett az ellenreformáció erkölcsbotanikai rózsája – vagy a tüskétlen rózsza csupán a szimbolikus gondolkodás egyik terméke? Krisztus és a pápaság értékelője, az arany rózsza egy logikai művelet végeredménye-e? Logikai művelet eredménye-e ez a különös lény, amelyet aztán boldogan azonosítottak a reneszánsz herbaristák által az Andalúzián és Konstantinápolyon át Európába kerülő arab sárga rózsával, olyannyira, hogy a magánájtatosság segédeszközébe, az olvasóba is bekerült, vagy annak a bizonyítéka, hogy, bár a szakemberek forrás híján nem tudnak róla, de mégis létezett sárga szirmú rózsza az arab világgal kapcsolatot tartó keresztény területen is? S milyen a Mária barokk környezetében ábrázolt kék rózsák botanikai előképe? A rózsza szimbólumtörténete megválaszolható kérdéseket ébreszt más diszciplínák művelői számára is.

Tekintsük tehát könyvkiadói gondoskodásnak azt, hogy a regényhez fűzött ecoi széljegyzetet a legtöbb európai kiadásban a *Rózsza neve* után csatolják: a középkor monostori világában játszódó história annyira tükrözi a monasztriális gondolkodást s annak rejtett és lassú belső átrendeződését, hogy egy másik kor gyors tekintetű olvasójának tájékozódáshoz szükség mutatkozik segítségre, ha a mű szellemében akarná a könyvet olvasni.

Mivel az a másik szerző, aki itt rója a sorokat, rendkívül sokat köszönhet Eco olvasásának, biológus, művelődéstörténész s író, rengeteg dolgot nem tud, s nagyon sokról szót sem ejt. A rózsza kultúrtörténetének íróját a lassú újramondás és a körültekintő kommentálás elve vezérelti, s számára a legnagyobb gondot az jelentette, hogy a bőséggel feltáruló források közül melyekről szabad nem beszélnie s melyeket kell az említés fényébe emelnie. Kérdéses ugyanis, hogy amikor a virág az ókori illetve a középkori orvosbotanikusok medicinális okfejtéseinek, enciklopédikus munkák labirintusainak felkutatandó

tárgya, amikor a középkori esztétikai diskurzusban fénytani, szintani értelmezések mellékesen odavetett jegye, amikor a romanikából gótikába áthajló képzőművészetben az ornamentalitás átértelmeződésének segítő-társa, a naturalizmusban testbe öltözött forma, vagy amikor a romantikában a rózsza allegóriaként illetve szimbólumként való viselkedése elkülönül, akkor hogyan beszéljen illően mégiscsak a virágok virágáról – s az abba befoglalt utasításokról? Nem is szólva arról, ha tekintetbe kell vennie a botanika megveszekedett purizmusát. Ezért azt az utat választotta, hogy addig, amíg az adott korszak adott diszciplínájának rózsaképe nem dereng fel, vállalja, hogy átböngészi a kép értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges mentális közeget, s áttekinti – például a koszorú- vagy az illathaszna-
lát okát, a Paradicsomról való elképzelést – azt, ami utóbb magába foglalja a virágot.

A rózsza, amelyről minduntalan kiderül, hogy mégsem annyira kitüntetett élőlény és jelkép, hogy kizárólag róla essék szó, saját történetéhez csak úgy juthat, ha a korszakok fő kérdésfölvetéseivel párhuzamos, a velük kapcsolatot tartó mellékszálak összeköthetősége világossá válik. Mégis, amikor kiderül, hogy a hol aggályosan tekintélytisztelő s a rózsahagyomány felülírásától elrettenő növény- és jelképhasználók képzeteit s a képzetek kognitív meghatározóit ugyanúgy egy vagy több (de mindenkor kevés) szálba össze lehet szőnini, miképpen a rózsza egyéni újraértelmezéseit, akkor bizonyosságot nyer, hogy a civilizáció történetébe beágyazódott rózsatörténet feltárásra és összeolvasásra érdemes, izgalmas örökség. A gondolkodás története nyújtotta a legtöbb szempontot a história szakaszolásaihoz, s kérdéseket is feltett, többnyire a kozmológia, az élettudományok, s a parxis hangján, amelyek megválaszolása elől nem lehetett kitérni. Melyek azok az egészen egyszerű alakzatok, amelyek leginkább szolgálják a hagyomány életben tartását, s melyek eredményezik a megváltozást, illetve az eltüntetését?

Miként segíti elő egy nyelv – s erre kitűnő példa az oly hosszan használatban maradt görög és latin –, hogy kényszerpályán maradjon az érzék-szervileg megragadható s annak a fogalma, hogyan segíti elő a patrisztika és a skolasztika kedvelt eljárását, az etimológiai kontúr meghúzását, miként tartja foglyaként a szóképeket s miként a képi szimbólumokat? Ha a latin *rosa*, amely Krisztus vérének jelenti, ezen az úton társítható a harmattal (*ros*), s összefüggésbe hozható Hóseás próféta könyvének kijelentésével: „*Harmat leszek Izráelnek / virágzik mint a liliom*” (Hós 14. 6–7), az nemcsak azt jelenti, hogy utóbb, a vulgáris nyelvekre lefordítva a liliomot örömmel cserélik át a rózsára, hanem azt is, hogy visszasejlik az antik pogány hagyomány: miként a hajnali harmat termékenyíti meg a különös becsűnek látott rózsát, a krisztusi vér az Egyházat. Idősebb Jan Brueghel (1568–1625) és

Pieter Pauwel Rubens (1577–1640) *A látás allegóriája* (1618, Prado, Madrid) című közösen készített festményén, mivel az érzet latinul nőnemű, ezért ruhából kibontott keblű nő emeli szeméhez, hogy figyelhesse, a fehér virág-szálat. Ugyancsak meztelen nő szippantja a rózsá illatát id. Jan Brueghel *Öt érzék* c. sorozatának szaglássallegóriáján (1618, Prado, Madrid).

Mikor és kik számára akadály a szimbólumok több s kevesebb megmagyarázottsága, s melyek azok a kerülők, amelyek mégiscsak visszaadják – ha megváltozott tartalommal is – a jelkép használatát, illetve érthetőségét? Csupán szimbólumtörténeti vétség-e az, hogy Szent Ferenc a sebei vérével áztatott tövisbokrot, amely a Santa Maria Portiuncula-templom mellett nő, s amely rózsává változván a szentség csodájának bizonyítéka lesz, letépi s az oltárra helyezi? Ezáltal csupán ugyanazt a véleményt képviselte, mint tudósabb kortársai: a rózsá sem más, mint egy test ruhájába öltözött, megértésre váró fogalom. Vagy mégsem? Hogyan segíti egymást a *tipológia* és az *esztétika*; egyáltalán, a reneszánsz utáni esztétikai értékelésnek föltétele-e az alkotások tipológiai rendezettségének mély ismerete? Rilke rózsája kizárólag e kérdés létezésére utal, mások – Alekszandr Blok, Saint-Exupéry, Borges – egyéni jelképeihez pedig e két, akár egymással kapcsolatba se hozandó módon is hozzáférhetünk. Megtalálhatóak-e mindenkor azok az értelmezési sarokpontok, amelyek segítségével egyidejűleg több kérdés is megnyugtatóan megválaszolható?

A rózsá, amely az egyed- és a fajfenntartás szimbólumai között *az öröm kifejezője*, magán és közösségi szimbólum. *A szerető és a szeretett virága*, s találkozásuk megtisztelője. *A vendéglátás* kelléke: legyen az a földön vagy égen, asztalnál vagy ágyban. De mikor és mi számít valódi, netán szent megvendégelésnek? – erre korszakonként, térségenként mindig más lesz a válasz.

Az utolsó görög egyházatyának tekintett, X. Leó pápa által 1890-ben tanítónak avatott, azaz a nyugati kereszténységben is tisztelt, buzgó Damaszkuszi Szent János (676 k.–753) olyan szír keresztény, aki a damaszkuszi kalifátusban, Adb el Malek kalifa udvarában tevékenykedett, s édesapja nyomán – aki hite ellenére, a moszlim tolerancia jegyében, magas állami hivatalba töltött be – öröklő a kincstárnoki állást. János, ugyan keresztény szemszögből, de beavatottként tájékozódik a latinitástól elhatárolódott, a bizánciak által tartalmában és nyelvvel fenntartott görög kultúrában, miként annak alakítóit is alaposan tanulmányozza. Továbbá kortársaihoz képest kiugró mértékben járatosa a muszlim mindennapoknak, miként részese a nyugati keresztény ismertek javából is. Imponáló polikulturalitásának nyomai abban a kéziratban is megmutatkoznak, amelynek a felirata így hangzik: *Ájtatos Atyánk, János, a damaszkuszi Manszúr, beszéde Úrnőnk, az*

*Istenszülő és mindenkor Szűz Mária szent és szerfölött dicsőséges elszenderedéséről és átviteléről.*³ A templomban elmondott szöveg annak a nyugatinál keleten hamarabb jelentkező Istenanya-kultusznak csodálatos megnyilvánulása, amely ünnepnapokat rendel Mária tiszteletéhez. A 3. századtól kezdődő, a 431-i Efezusi Zsinatra megszilárduló Theotokosz-dogma, a népvallásosság betetőződéseként, a Krisztus-ünnepekhez illeszti Mária alakját. Damaszkuszi Szent János beszéde az augusztus 25-re eső, Jeruzsálemben a 4. század végén is megült, nyugaton majd a 7. században elterjedt ünnepélyre készült. E textus rózsaképét az iszlám és mindkét kereszténység-változat együttese formázza, ámbar kétségtelen alapszövegének alapvetően keresztény a jellege.

„Nincs ember, aki az Istenanya evilágból való szent eltávozását érdemben dicsérni tudná...” – veszi kezdetét a homília, s folytatódik a kéréssel: „Legyetek ti is elnézők ... a beszéd gyöngesége iránt.”⁴ S tovább: „Olyan ez, mint amikor valaki az Isten részéről adott kormányzást a császárra és a vele azonos fajtájúra rábízná, és az örökös tulajdonosnak töltené meg az asztalt mindenféle finomságokkal dúsan, sokféle bódító fűszerrel hintve meg a királyi ingyencségeket, de nem kellő időben hozná az ibolyát és a rózsát, amely a bíborral azonos színű, és a tövis legillatosabb sarjadéka, még zöldék lennének a bimbói, noha ezekből bukkan elő mindkét szín, és éri el szép pirosságát fokozatosan, és ősszel adja méznél édesebben illatozó termését, így nem az ajándék teljes mivoltában, mégis felajánlja a vendégnek, és megcsodálja a liliumok feltűnően legszebbjét, mivel igen jól tudja, hogy a földműves is leginkább a kedveskedő ajándékoknak örül.” A szöveg ornamentális alakítása a görög, a hellenisztikus s az azokra egyként támaszkodó bizánci és arab érzékenységet tükrözi: szépséges retorikai fogás olyan vendéglátásról beszélni, amely pompája ellenére mégiscsak tökéletlen – hiszen nem az Isten, hanem a neki alárendelt: akár a császár, akár a vele azonos fajtájú, szentbeszédet mondó szerzetes szerző – a vendéglátó. Így, ez a trakta csupán arra szolgál, hogy rámutasson, milyen lesz majd a tökéletes együttlét: az, amikor valóban az Isten asztalához telepedhet le a hívő.

A keleties bőség ellenére mégiscsak alacsonyrendű lakoma (még ha szellemi is) része a gazdagon megterített asztal, a kábító fűszerek, de a (megkésve hozott) koszorúzásra szolgáló növényzet is. S a profán fölhasználástól ellendül a szöveg: a rózsaszirmok színe pirosból sötétedő bíbor, de még a bimbók zöld csészeleveleik takarják. A színek mellett a virág illata, továbbá az ősze megérő, mézédés csipkebogyó is jelen vannak. Damaszkuszi Szent János korában egyedülálló módon kultikus, táplálkozási s medicinális használatúnak állítja a rózsát, még ha allegorikus keretbe helyezve is, s az idejében bekövetkező vendéglátás jegyeit sorolja. Arról se

feledkezzünk el, hogy e színeknek, illatnak, rejtett évszakiságnak ismert a humoralpatológiai értelme is – ezek komplexitásáról a latinitás éppen ebben a tájban kezd elfeledkezni. S ne feledjük azt sem, hogy a zöld szín az arab világ számára mennyei jel. És azt sem, hogy mind az erős-csípős fűszereknek, mind az illóolaj tartalmú növényeknek a szerepe azonos: a test felszínének közvetett illetve közvetlen hűtése, a komfortérzet emelése.

A megkésetten érkező, lakomai virágok, sejthetjük, arra utalnak, hogy a vendégség résztvevői nem készültek még fel méltóképpen az ünneplésre: ők maguk azok a bomlófélben lévő violák és rózsák, akik ugyan Istentől erednek, de éretlenek arra, hogy a vendégajándékot a megjelentek Istennek máris visszanyújtsák. S tovább: maga a földi vendéglátó, sőt a vendégségről beszámoló beszéd írója sem kész arra, hogy méltóan fogadja a koszorúzás aktusát. (Az egyetlen jegy ajándékozási láncolatban való vándorlását a Gábrieltől származó *Ave Maria* hívők általi mondogatásában, a rózsafüzér pergetésében épp úgy, mint Shakespeare *Szentivánéji álom* színpadi munkájának szövegében illetve Saint-Exupery *Citadellájában* megtaláljuk...)

Az érzéki gazdagságtól a 8. század latinitása egyelőre irtózik, de a bizánci világ sem kedveli különösebben. Annál inkább a reneszánsza elején álló arabság világa – hiszen azt testies allegóriának tekinti.⁵ A rózsá ennyi-féleképpen árnyalt s mégis egységben maradó, profán és szakrális összekötéssel bíró megjelenítése azokat jellemzi, akik a növényt botanikai valóságában is ismerik, s naturális fölhasználásától nem idegenkednek. S akik számára a földi jelenségek nem taszítóak.

Európa kulturális széttörésének eredménye, hogy az eltérően fejlődő terfelek rózsatoposzaiból számtalan egyéni rózsajelkép is kibontakozik. S nem csak akkor, amikor nem zárkóznak el egymás hatásának befogadásától, mint a középkori moszlim reneszánsz és a fejlődő keresztény skolasztika andalúziai, szicíliai, bizánci találkozásában. A huszadik század két, rózsamisztikába belebonyolódó irodalmára, Antoine Saint-Exupéry, illetve Jorge Luis Borges számára termékeny lehetőséget jelent a moszlim és keresztény hagyomány együttes alkalmazása.

Saint-Exupery valamennyi regényének kertelképzelése oly annyira az arab hortusokban való jártasságát tanúsítja, hogy a rózsái is ezt követik, ámbár a legfőbb rózsá – *A kis herceg* B-12-es bolygón élő, anyaként és uralkodónőként viselkedő virága – Mária növényi hasonmása. S ezt követi a Kis herceg habitusa is: maga is az alázatoság-Máriája képek kék külsejű, piros belsejű köpenyét, attribútum rózsáját idéző köpenytűjét viseli, s úgy ápolgatja virága vonzó emlékét, ahogy a rózsát a bele oly sok mindent látó hívők. Borges a racionális és az intuitív módszerek összekapcsolhatóságát implikáló szúfik és a keresztény szegényrendek elképzelését vegyíti: a

szellem bíbor-fehér-sárga színeivel rendelkező virágról fontos megjegyzései vannak, s ezek egyetlen történeté olvashatóak.

A kulturális hasadások térfeleinek eltérő mentalitását egyidejűleg követők munkásságának áttekintése különösen eredményes. A barokk udvari költő, a magyar Gyöngyösi István élete első szakaszát protestánsként, végét katolikus hívőként élte. Mindez, éppen a rózsajelképekhez való karakteristikusan más volta miatt, reprezentációs hosszúverseiben is tetten érhető. Sőt, a *Rózsakoszorúban*, az első fejezet még a humanista hagyományokra támaszkodó protestáns értelmet követi, de a többi három már a katolikust.

Igyekeztünk minél több rózsáról referáló locust egybegyűjteni s megkeresni azokat a diskurzusokat, amelyek együtt vagy külön hozzájuttatnak e pontok összeolvasható jelentéséhez. Ehhez némelykor elég volt egy-egy szerző fennmaradt, jellemző életművének, illetve művének a föltárása, máskor éppen a filológiai kapcsolatrendszer feltérképezése volt a gyümölcsözőbb. Ilyen szempontból heterogén e beszámoló. De abból a szempontból is, hogy igen változatosak – ámbar korszakfüggők – az elemzéshez segítségül hívott diszciplínák és elméletek. A szépségről utasítással rendelkező teológia, filozófia, máskor az esztétika, vagy éppen a könyvtártudomány ígéri a ráláthatást.

JEGYZETEK

1. ECO, Umberto (1988) *A rózsza neve*. Széljegyzetek a *Rózsza nevéhez*. Árkádia. Bp. 589. ford. Barna I.
2. Ua.
3. *Homilia in Dormitionem 2.*, Die Schriften des Johannes von Damaskos V., ed. B. Kotter. Patristische Texte und Studies 29, De Gruyter, Berlin, 1988. 516–540. magy. *Damaszkuszi Szent János Beszéd Szűz Mária elszenderedéséről és átviteléről*. In: *Az egyházatyák beszédei Mária ünnepekre*. Ókeresztény örökségünk. Jel Kiadó, Bp. 2002. 164 – 190. ford. Vanyó L.
4. *Homilia in Dormitionem 2.1.* ford Vanyó L.
5. vö. GÉCZI J. (2002) *A muszlim kertek*. Terebess. Bp. valamint Kéri K. (2003) *Holdarcú, karcsú ciprusok. Nők a középkori iszlámban*. Terebess. Bp.

EGY MÁSIK HÁRSFÁRÓL

A fa úgy világított mint a ha
a mondat elején Belsejéből süttött
és szaladt sugarasan szerte a nemesfém
fény s a levelek e mélyhűtött mézben
megdermedt kezek Október vége van
s holnap a hó jön, ő pedig elmegy
Felnőttben tiblából így a gyermek
és kinéz – a hegyekig lát – szemén
hiszen e látvány személyes
öntörvényű és a sziklák peremétől véres
A fa a szirten
miként a gyermek e havazás-előttben

INTARZIA

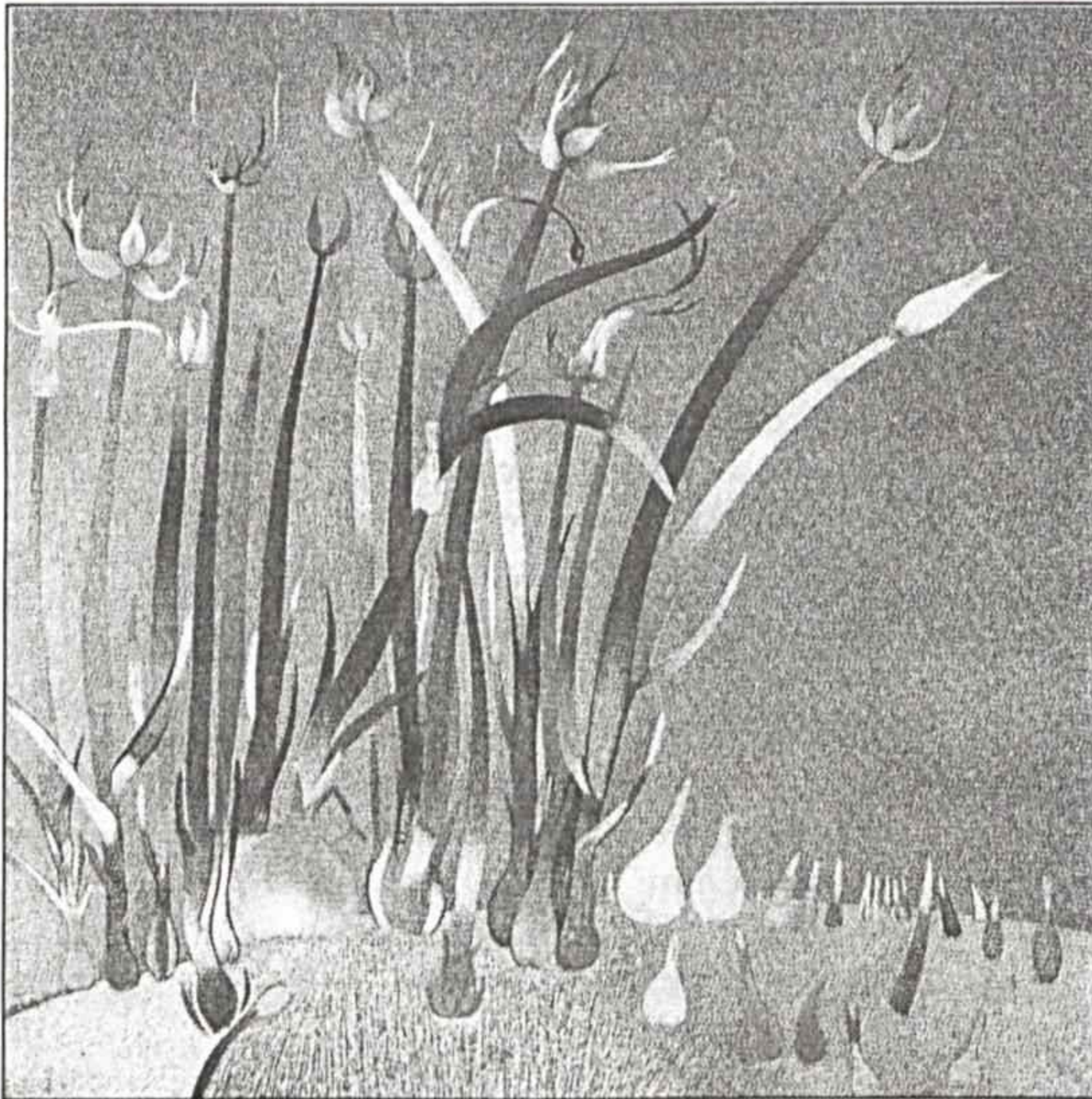
Hogy is lehetne papírból képet
a szavaidból téged kivágni
és összerakni mint még egészet
az olló a szétszelt szeletet Így

kívánlak teljesnek tudni Akarok
még hozzád a teljes eget
ha válladhoz ér a vállam
fölöttünk legyenek fellegek

vagy legalább némi tér s levegő
Aztán semmi többet A nyál
a számban összefut s csomókba
áll össze a krómfehér nyár

HALLGATOM

Hallgatom a falat
Mennyi elnyelt
szó van benne ami néma lett s nyomtalan
s hány hindu hold vajszínét fogadta magába
hogy e cementtől kemény legyen
Nézem mint cikkelyekkel tömött enciklopédiát
amelyet olvasni nem tudok: ismeretlen
nyelven írták és írják tovább
amíg sok lapja be nem telik Egyetlen repedés
– így fut lábon az ér – kék hálózata
jelzi, e könyv sem lesz örök

Földi Péter: Fölmagzott hagymák (1983)
Fotó: Szerényi László

Kerényi Ferenc

BAJZA JÓZSEF ÉS A SZÍNHÁZ

(Elmélet és gyakorlat)

„...a színügy nekem ifjúkorom óta kedvenc tárgyam és tanulmányom volt...” – tette meg vallomását Bajza József „polgártárs” 1848. június 2-án, befejezve másodszori igazgatását a Nemzeti Színház élén. Igazat mondott: az Aurora körében, majd a romantikus triáson belül ő volt az, aki nemcsak a dráma, hanem a színészet problémáival is foglalkozott, elméletben és gyakorlati útmutatásban egyaránt – holott személyesen a romantikus önmegvalósítás színészi formáját sohasem próbálta ki.

Miközben a pozsonyi német színház nézőterén az 1820-as években a bécsi Burgtheater legjobb színészeit láthatta, egyre világosabb lett számára az a valós ellentmondás, hogy az erős dramaturgiai irodalom hozadékát a Goethe-Schiller nemzedéket követő német színpadi szerzők nem tudták gyakorlatra váltani. A tanulmányozott művek listája adott: Lessing *Hamburgi dramaturgiája* (1767-1768), August Wilhelm Schlegel bécsi előadásainak kiadása, a *Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur* (1809–1811), Ludwig Tiecktól a *Dramaturgische Blätter* (1826). Hogy közülük Gotthold Ephraim Lessing lett a meghatározó egész életére kiható élménye, azt több ok motiválta. Nemcsak a felismerés, hogy az intézményesülő magyar vándorszínészet hasonló problémákkal küszködik (köztük a teóriátlansággal), mint amilyenekkel két emberöltővel korábban a hamburgi városi színház dramaturgja kényszerült szembenézni, hanem magánérzelmei is: a német szerzőket kezéhez küldő Toldy-Schedel Ferencsel való barátsága Lessing és Mendelssohn kapcsolatát idézte, és – ami a legfontosabb – hasonló személyiségvonásokat fedezett fel Lessingben és önmagában. A pályáját költőként kezdett és az Aurora-körben lírikusi sikereket is aratott, ám nehezen író Bajza 1830-ban már megvonta rövid Lessing-életrajzában a párhuzamot: „...ő műphilosophus nagyobb volt mint művész.” Ezzel összefüggésben találta meg a megoldást a másik dilemmára is, amely éppen a Lessing óta eltelt időszakban vált fontossá, ti. „hogy a kritikus a geniust eltörpíti”.

(A Magyar Tudományos Akadémián, a Bajza-emlékülésen, 2004. március 22-én elhangzott előadás megírt változata.)

Bajza romantikus válasza, szintén a Lessing-életrajzban: „Kritikának kelle előlépnie s a pályatért az utánazás kórságaitól megtisztogatnia, hogy ott *eredetiség és sajátosság* foghassanak helyt.” (Kiemelés tőlünk. – K.F.)

Ugyanezek voltak a színészet romantikus stílusforradalmának kulcsfogalmi, amelyek e művészeti ágban a fizikai adottságok megszabta szerepkör kizárólagosságának megszűnését, az „átlényegülő színész” eszményét, a játszott figura egyénítésének új eszköztárát jelentették. Ez a magyar gyakorlatban egybeesett a hivatásos színészek második és harmadik nemzedékének váltásával és a Nemzeti Színháznak, mint közintézménynek létrehozásával. Bajza már 1826-ban olyan kérdésekről vitatkozott Toldyval leveleiben, mint a nem-szövegkísérő, indulatkifejtő gesztusok használatának mértéke és módja. Ami mögött világosan felismerhetők ugyan a *Hamburgi dramaturgia* 3. és 4. számának megállapításai, de amelyeknek most alkotó újraértelmezésére kényszerült. De nemcsak a részletekben volt így, hanem az alapelvekben is. Lessing az arisztotelészi homoión-elvet (hogy ti. erős érzelmeket csak a hozzánk hasonló emberek sorsa vált ki belőlünk) még a polgári szomorújáték létének esztétikai indoklására használta fel – Bajza ezzel indokolta a hazai nevekre és környezetre átplántált fordítás, az ún. magyarítás gyakorlatát, amelyet egy korai és rövid pályaszakaszában maga is alkalmazott, amikor átültette August Kotzebue *A meghalt unoka* c. egyfelvonásosát és Ludwig Friedrich Schröder színész-író *A gyűrű* c. vígjátékát. A drámák költői és színpadi hatásának megkülönböztetése Schlegel bécsi előadásainak egyik tétele – a kettő párhuzamos érvényesítése és lehetséges egysége a hazai liberális színházprogram műsorpolitikájának egyik alapelve lesz, aminek érdekében Bajza 1830-ban megindította a *Külföldi Játékszínt*, „Előbeszéd”-ében hitet téve a másik pólus szövegbázisának megteremtése érdekében: „A művek választásában fő figyelem a theátrumra lesz függesztve, s olly darabok, mellyeknek kevés játékszíni hatások van, ha egyébiránt classicus művek is, éppen nem, vagy csak felette ritkán fognak a jelen gyűjteménybe fölvetetni...” Esztendővel előbb, mint hogy a Tudós Társaság a lefordítandó világszínpadi klasszikus kánont meghatározta volna. (Az egyetlennek megmaradt, I. kötetben Kazinczy Ferenc Lessing-fordítása, az *Emilia Galotti* és saját Schröder-magyarítása jelent meg, a szerzők életrajzával.)

A színikritika sajátos és nehéz műfaj, mivel csak időlegesen tárgyiasuló műalkotást vizsgál, elemez és értékeli, amelyet a bírálat olvasójának már nincs alkalmja és lehetősége magával a műalkotással, a színelőadással szembesíteni. Szakszerűségének kérdése akkor vetődött fel igazán (az 1830-as évek elején), amikor az anyanyelvi mozgalom mellékhadszíntereként működő

színészet (Solt Andor szavával: a „hazafias-morális színház”) számára is a megvalósult nyelvi program célból eszközzé minősült vissza, és új, a polgári nemzetformálás társadalmi elképzeléseinek egészéhez kötődő színházpolitikai elképzelések jelentkeztek; az addigi, buzdító-adatrögzítő tudósítások helyére pedig a teoretikus alapokon nyugvó, következetes recenzióknak kellett lépniük a társadalmi nyilvánosság megszaporodott fórumain, elsősorban az országos előfizetésű divatlapok rendszeresedő színházi rovatában. Az előadásokat mindehhez a budai Várszínházban 1833-tól játszó, legjobb magyar társulat szolgáltatta, amelyben éppen zajlott a régi és az új színészeti iskola említett nemzedékváltása, és amely utóbb a Nemzeti Színház első gárdáját képezte. Ezek a sorjázó okok készítették Bajzát arra, hogy 1836-ban kirobantsa a színikritika-vitát, azt lefolytassa a Rajzolatok, a Honművész és a kassai Szemlélő ítései és szerkesztői ellenében, és ennek keretében az általa szerkesztett Kritikai Lapok 1836. június 30-án megjelent, VII. füzetében *Dramaturgiai és logikai leczkék, magyar színbirálók számára* c. terjedelmes tanulmányában rendszeralkotással is kísérletezzen anélkül, hogy korábban akár egyetlen színikritikát is írt volna. (Felhasználhatta viszont azt a tekintélyt, amelyet a magyar polgári irodalmi normák kiküzdésében, az ún. „pörök” során szerzett.)

Rögtön szögezzük le: a tollcsata nem a régi és az új színészeti iskola hívei között zajlott. Sőt, éppen a vita készítette mindkét felet, hogy Bajza s a szemben álló Garay János szinte szó szerint azonosan írja le a régi, Bajza által „síró-énekítő iskolá”-nak nevezett stílus modorosságait: „Énekelni kétképen szoktak; vagy úgy hogy minden egyes vers elő fele (hemistichiuma) magasabb, a másik fele pedig mélyebb hangon mondatik és viszont, vagy pedig a versek páronként vétetnek s az első emelkedett, a második súlyedő hangon, nem declamáltatik, hanem danoltatik előnkbe.” És rögtön szembe is állította vele a nyelv természetes időmértékét kizengető, romantikus előadásmódot: „A verseket interpunctiókra kell felmondani s a beszéddel nem ott állani-meg, hol a vers végződik...” Azonosak voltak a vitatkozók eszmei forrásai is; az eddig, címről említett művek Johann Jakob Engel könyvével (*Ideen zu einer Mimik*, 1785–1786), Goethe idevonható helyeivel és Gustav Seckendorf előadásaival (*Vorlesungen über Mimik*, 1815) egészültek ki. Bajza célja a vitában a romantikus színművészet elismertetése volt a Nemzeti Színház építésének periódusában. Egyszerre kívánt hatni a színészek fejlődésére, a közönség ízlésére és fellépni az eddig irodalmi indíttatású (a darabokat ismertető) vagy működéstani szempontú (társulatszervezési és igazgatási kérdésekkel foglalkozó) kritikai gyakorlat ellen.

A *Dramaturgiai és logikai leczkék...* metódusa – induktív, vita közbeni rendszeralkotás – Lessingtől való; a cím Schlegelé (*Vorlesungen – leczkék*); a

rendszer alapja pedig Goethe *Regeln für Schauspieler* (1803/1824) c. műve lett. E 91 §-ból álló gyűjtemény 35. tételét eredetiben idézte Bajza: az eszményített természetábrázolás, mint színészi feladat (kombinálva a romantikus zseni előképének tekintett Shakespeare tükör-metaforájával) a magyar színpadi romantika esztétikai alapelve lett. Goethétől származtak az egyes alfejezetek is, mint a „szóejtés”, a „felmondás (recitatio)” a „szavalás (declamatio)”, a „testtartás”, a „kézbeszéd (chironomia)”, az „arcbeszéd (mimica)”, a „charakter felfogás és kifejezés”. E címszavak alá rendelte a Rajzolatok X. et Comp. álnevű kritikusától, Hazucha Ferenctől vett 25 idézetet, amellyel vitázva fejtette ki saját álláspontját. Ami a szerepfelfogást illeti, a *Hamburgi dramaturgia* „Meghirdetés”-e nyomán Bajza elsőként írta le magyarul, hogy a színészi hibát a dramaturgiáitól a kritikusnak meg kell tudnia különböztetnie, és hogy a mesterfokra fejlődött játzó a megszemélyesített jellem írói hibáit korigálhatja is.

A romantikus triász tudatosan készült a Pesti Magyar (1840-től Nemzeti) Színház megnyitására: Vörösmarty Mihály a dramaturgiára szakosodott, 1837 nyarán publikálta az Athenaeumban az *Elméleti töredékeket* és megírta *Árpád ébredése* c. prológusában a liberális színházprogram költői változatát; néhány írása alapján Toldy mintha az operakritika felé vett volna irányt; Bajza Józsefet pedig Pest vármegye színészeti választmánya 1837. július 26-án meghívta a színház igazgatójának. (a javaslattevő Fáy András volt.) „Én ennek a színháznak pénztárnoka, gazdája, rendezője, cancellistája, tisztartója, díszítője, ruhagondviselője, egyszóval sclávja vagyok” – írta Csató Pálnak, akit dramaturgnak szeretett volna (sikertelenül) szerződtetni. Nem túlzott: az építésre koncentráló vármegyének sem ereje, sem felkészültsége nem volt a színházat, mint szakosodott kulturális üzemet megszervezni, a felsorolt funkciókat már a működtetés közben kellett elkülöníteni. A részvénytársaság kiküldötte igazgató-választmány sem a fegyelmi, sem a művészeti, sem a gazdasági jogkört nem adta át a direktornak; a színészi szerződtetésekre és elbocsátásokra, a havi műsorra, az új játékdarabokra, a vendégművészek meghívására csak javaslattevői joga volt. A pénztárból 50 pengőforint erejéig utalványozhatott – miközben Henriette Carl vendégénekesnő ajándék karperece 207 pengőforintnál is többbe került; Schodelnéval, a világklasszis magyar énekesnővel pedig nem is tárgyalhatott, hiszen a díva 80-100 pengőforintot kért esténként. Azonnali döntéseit a ritkán és kelletlenül üléselő választmány tette lehetetlenné, amely „csupa becsületből és szíveségből” dolgozott és egy morális osztalékra dolgozó, azaz anyagilag nem érdekelt részvénytársaságot képviselt; a hazafias áldozatvállalás e ponton fonákjára fordult, a szakszerű művészeti tevékenység gátjává lett: „A választmány tagjai pedig – kiké a hatalom és dicsőség – azalatt, míg a talán

buzgó igazgató izzad, fárad, éjt nappallá teszen, igen kényelmesen érzik magokat. (...) Egy tárgy van, mellynél igen érdekeltnek látszanak; midőn két színésznőnek egymással vagy színésznőnek színésszel van pöre. Ilyenkor az igazgató urak nagy szenvedéllyel szólnak, néha közel vannak az összekapáshoz, s a dolog végre az, hogy a színész és színésznő közti pörben mindig a színésznő, a két színésznő közöttiben pedig mindig a szebbik nyertes." Pedig Bajza megalkotta a színház törvénykönyvét, amellyel a tegnapi vándorszínészekből, akiknek mindegyike közönségkedvenc volt a maga társulatában, együttest szándékozott formálni. Kialakította Pest-Buda egyetlen magyar játéknyelvű teátrumának óhatatlanul széleskörű, mert minden közönségréteg igényére tekintő műsorát, biztosította annak repertoár-jellegét. Megkezdte Erkel Ferenc személye körül az operarészleg szervezését, hogy versenyre kelhessen a német színházzal az arisztokrata és a polgári közönség megnyerésére. Tíz hónap utáni lemondásának (1838. június 6-án) oka mégis itt, a műsorarányok kérdésében kirobbant vitában, az ún. operaháborúban rejlett. A nemzet színházának liberális nevelőprogramja, amelyet Bajza fogalmazott meg az iskola–templom–színház intézményhármaságának keretében, az eredeti magyar dráma bizonyító erejére épült volna. A Várszínházból áthozottakon túl 29 bemutató tartott, ebből 8 magyar dráma volt; Vörösmarty, Fáy, Jósika Miklós, Csató Pál, Szigligeti Ede művei. Schodelné ideszerződése, európai viszonylatban elfogadható, itthon azonban a prózai színészek arculcsapásának számító magas gázsija és főként a színházi törvényeken felülhelyezése láttán azonban az opera–dráma ellentétet megoldhatatlannak vélte. Tapasztalatait a színház ügyében határozó, 1839/1840. évi országgyűlés számára készített röpiratában (*Szózat a pesti magyar színház ügyében*, 1839) foglalta össze. Ebben hitet tett az országos pártolás és a szakosodott, csak az országgyűlésnek felelős igazgatás mellett. Művét az emeli ki a Nemzeti Színház körüli, tekintélyes mennyiségű röpirat-irodalomból, hogy elsőként láttatta a gondokat „belülről”, színházigazgatási ismerettel. Hatása a követekre, persze, nem mérhető, de érvrendszerre kétségkívül hozzájárult, hogy a rendi országgyűlés – Európában egyedülálló módon – a Pesti Magyar Színházat az 1840. XLIV. tc-vel országos kezelésbe vegye.

A színigazgatástól megválás felszabadította Bajzát a kritikusi tevékenységre; most a gyakorlatban érvényesíthette az Athenaeum Magyar játékszíni krónikája számára írott száznál több bírálatában a *Dramaturgiai és logikai leczkék* előlegezett megállapításait. A munkamegosztás megmaradt: míg Vörösmarty jobbára dramaturgiai kérdésekkel foglalkozott, Bajza a repertoár-kritikát művelte. Így figyelemmel kísérhette a vándorszínészetből hozott modoroságok (pontos szövegtudás helyett „stilizálás”, tájnyelvi maradványok,

beidegződött, textustól független gesztusok) lassú kiavulását, a szerepátvételek és –vetélkedések hasznát, a szerepköri problémákat (a vándorszíneszet primadonnái, Déryné, Kántorné nem akartak anyaszerepet vállalni) és az ebből fakadó szereposztási kényszermegoldásokat. Kiemelt figyelmet fordított a szerepek árnyalatainak megkülönböztetésére, ami a síró-éneklő iskola egy vonással vázolt figuráival szemben a színészi egyénítés előfeltétele volt: Lorányiné (Kisfaludy Károly *Három egyszerre* c. vígjátékában) nem „ó divatú korcsmárosné”, hanem „óságot affectáló, öreg nemes matróna”; Schodelné mint Adina Donizetti *Szerelmi bájital* c. vígoperájában kacér volt, pedig csak „dévaj”-nak kellett volna lenni; még vígjátékban sem mindegy, hogy az egyik szerepet ún. „kedélyes apa” (Szentpétery Zsigmond) vagy komikus (Megyeri Károly) játssza stb. Elfogadva a színi hatás fontosságát, az első s a második előadás közönségreakcióiból vezette le Munkácsy János *Tündér Ilona* c. tündérbohózatának kudarcát, és rámutatott, hogy Lendvay Márton is kisebb tetszést aratott Schiller *Fiescoj*ának címszerepében, amikor az állatok országáról szóló példabeszédet a fellázadt genovaiak küldöttségének háttal, széken ülve mondta el és csak kérdésekkel fordult feléjük.

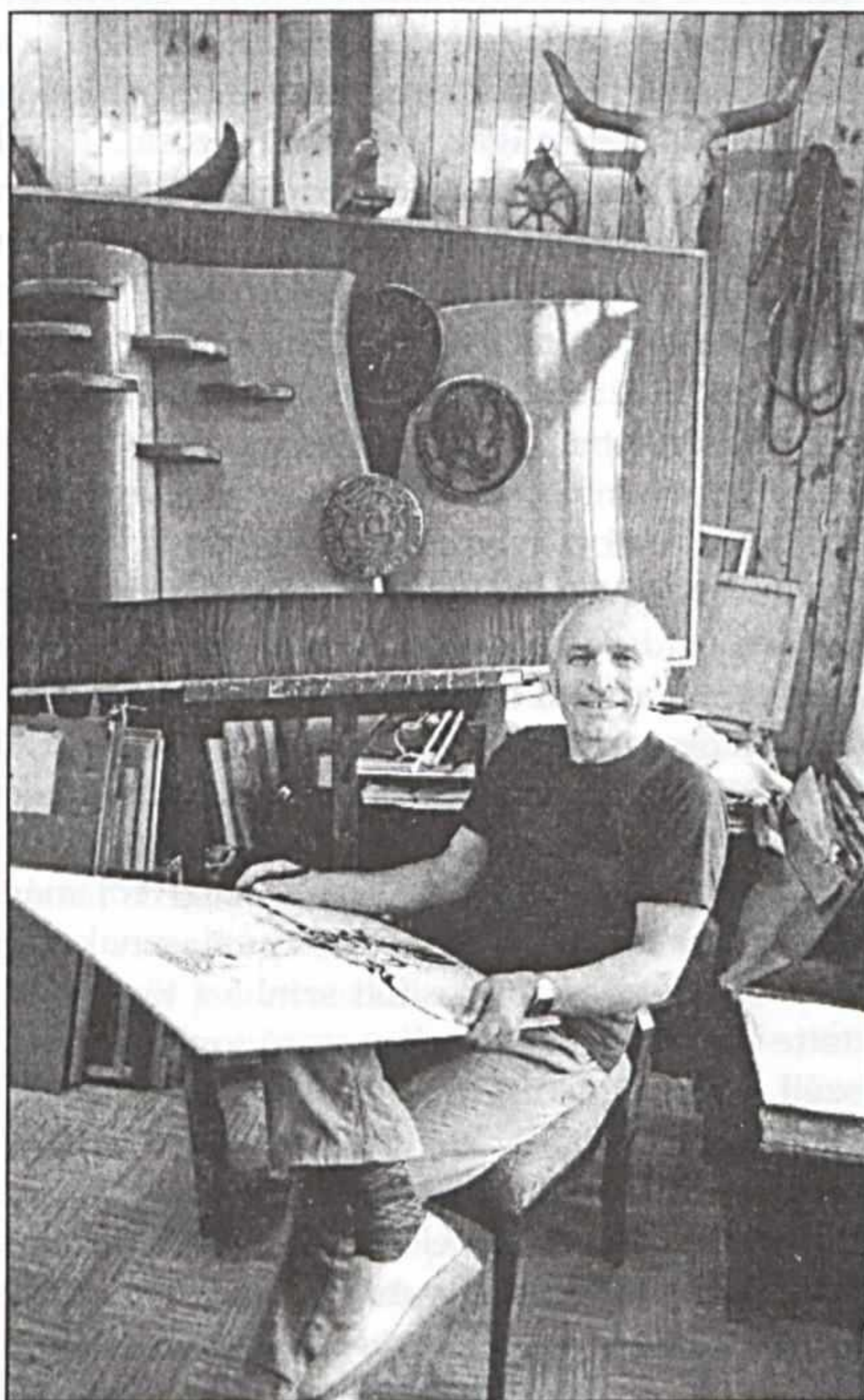
Bajza színházigazgatói törekvéseit most kritikusként is folytatta. A közvélekedéssel ellentétben gyakran dicsért: kiemelte Szilágyi Pál jól megoldott epizódszerepeinek fontosságát és a színész megbízhatóságát; dicsérte Lendvayné érzelmi skálájának gazdagságát, Lendvay eszményítését hősi szerepeiben, Egressy Gábor jó versmondását Vörösmarty *Az áldozat* c. drámájában és átlényegülését egy Kotzebue-vígjáték különc teológusának szerepében: „Járás, mozgás, beszéd a legfinomabb vonásokig bélyegző, és a színész egyedisége annyira megtagadva, még hangja is annyira idegenszerűvé téve, hogy aki hallá el nem hihette a görbe, sovány alakot Egressy Gábornak...” De éles vitát is folytattak egymással, amikor Bajza (a *Hamburgi dramaturgia* 4. számának kiterjesztett értelmezésével) elítélte a romantikus színész kísérleteit szélsőségesebb egyénítő gesztusok alkalmazására, akár az íróilag tisztázatlan jellem értelmezésére (Teleki László: *Kegyenc*), akár egy helyzet lélektani magyarázatára (Bouchardy: *Lázár pásztor*) vagy akár egy klasszikus radikális újraértelmezésére, amint az a képességei ellenére hazája számára értéktelen patrícusnak ábrázolt, Bajza szerint „kisvárosi” Coriolanus esetében történt. (Megjegyezzük, hogy hasonló figyelhető meg a színházigazgatóként alternatíva hűján preferált francia repertoár vonatkozásában, amely 1837 és 1896, a Vígszínház megnyitása között a Nemzeti műsorrendjének gerincét képezte, és amelynek elméletivé tett indoklása – Arisztotelész tragédiaelméletének lessingi kiterjesztett értelmezésével, a cselekmény primátusa révén – a Bajza–Henszlmann vita forrása lett. Ennek akár futólagos elemzése alól azonban itt és most felment a kritikátörténet vonatkozó kötete,

amelyben Korompay H. János részletesen és minden szempontra kiterjedően vizsgálta a tollcsatát: *A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp. 1998. 112-142.

Mindazonáltal Bajza a *Tisztújítás* és *A szökött katona* bemutatásának évében) elégedetten zárhatta le az Athenaeum játékszíni krónikáját 1843 végén. Kritikát ezután nem írt, ám folyamatosan dolgozott a színház drámabíráló választmányában. Személye akkor került újra előtérbe, amikor gr. Ráday Gedeon országos főigazgató, egyszersmind a reformellenzék egyik vezető személyisége a pozsonyi országgyűlésre készült. Az ún. Czakó-ügy már 1847 tavaszán (amikor a drámaíró a karszemélyzet sérelmeit tárta nyilvánosság elé, és az ellenzék 45 tagja – köztük Bajza – írt alá ellennyilatkozatot, hogy megelőzzék a Helytartótanács beavatkozását) szükségessé tette egy állandóan jelenlévő művészeti aligazgató alkalmazását. A választás a külföldön megjelentetett ellenzéki almanach, az *Ellenőr* szerkesztőjére, Bajza Józsefre esett, aki 1847. október 1-jétől 1848. június 1-jéig látta el a feladatkört. Megszüntette az igazgatósági ügyvivő funkcióját, megkezdte az igazgatói jogkör kiterjesztését, magához vonva a szereposztás jogát és nagyobb teret nyerve a játékrend kialakításában. A szakosodott színházi üzem érdekében elkülönítette a rendezői és az ügyelői munkakört; ami pedig a Czakó-ügy kiobbantó okát illeti, a színház fegyelmi testületébe a karszemélyzet is választhatott ezentúl bírakat, de az igazgató által jelölt keretből. Megkezdte a Nemzeti Színház nyugdíjintézetének tervezését is. A történelem viszont neki adta meg a lehetőséget, hogy engedélyezhette 1848. március 15-én a *Bánk bán* aznapi műsorra tűzését. Ugyanakkor egyre nehezebben tűrte a rendezők és a színészek szokott civódásait (búcsúlevelében is említette „a személyekkel igen terhes és folytonos értekeződés”-t), és hogy a rangok-címek eltörlése után is megmaradt az arisztokrata főigazgató ellenőrző gyámkodása és értetlenkedése, amelyről már január 15-én panaszkodott Kossuthnak. Erre adott szakmai válasznak tekinthető, hogy az 1848. április 1-jétől érvényes, módosított színházi törvénykönyvben Bajza nem különböztette meg a fő- és az aligazgató jogkörét, hanem általában igazgatóról beszélt. Amikor pedig 1849 tavaszán a kormányzó elnök megkérdezte hírlapjának szerkesztőjét, hogy milyen állást választana magának, Bajza első helyen a Nemzeti Múzeum vezetését, második helyen pedig a Nemzeti Színház főigazgatói állását jelölte meg 1849. május 29-i levelében. Aligazgatást Ráday gróf mellett ekkor már semmiképp nem akart vállalni. Mindez persze a szabadságharc bukásával csak terv maradt.

Országgyűlési röpiratában, 1839-ben Bajza József pontosan körülírta, milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie a Nemzeti Színház igazgatójának. Tíz év alatt, többféle módon és többször kísérletezett ennek valóra

váltásával. Aligha kaphatott szebb visszajelzést, mint Jókai Mór glosszáját az Életképek 1848. július 16-i tárcarovatában, pedig a szerkesztő éppenséggel nem szokott a szomszédba menni egy kis malíciáért. Most azonban komolyan írt Bajza kétszeri igazgatásáról: „Becsületes és műértő, szilárdelvű férfiú, hideg, mint a kőfal és részrehajlatlan, mint Salamon. De hiába, félév alatt fából vaskarikát ő sem tudott csinálni. Aminek egyébiránt nem ő az oka.” Részletgazdagabb képet az utókor talán igen, szebbet azonban nem tud mondani róla most, 200. születésnapján sem.

Ács Irén: Czinke Ferenc (1980-as évek)

Lászlóffy Csaba

HŐSÜNK, UJJÁN OLDHATATLAN TINTAFOLTOKKAL

*„Ne akarjon senki történelmet tanulni az Erdély aranykorából...
őstörténetet az óceániából... Ezeknél sokkal közelebb jár az
igazsághoz A jövő század regénye.”*

(Benedek Marcell)

„Magyarságbetegségben szenvednék? Utálok a politikát!” – zsörtölődött magában Jókai.

Amint fátyokos tekintettel felpillantott a rozoga karosszékből, alig látzott rajta az ötven év; izmai rugalmasak, agysejtjeinek hangyaraja szorgalmas, engedelmes. S mégis: matuzsálemnek képzelte magát.

„Örültség, amit velem műveltek, magyar polgártársaim az Úrban, akarom mondani: a kaszinóztatásban, az intrikában, a kivagyságban vagy az unalomban.” A nagy ovális tükör előtt elhaladtában megigazította babos nyakravalóját, mintha népes közönségnek készülne előadni mondandóját. – Hogy nem látjátok az idegen veszélyt! Annyira el vagytok telve magatokkal?! – Téli bágyadtságotokban ejsze csak Nyugat felé pislantgattok, s nem halljátok, miként csikorog a százados fagyba merevült Kelet...”

Bosszúsan tolta félre maga elől, mint megkozmaált ételt, a *Borsszem Jankó* legfrissebb számát; szeme azonban akaratlanul is megakadt egy nem mindennapi közleményen: Nyecsajevék újabb röplapot adtak ki, a *Forradalmi katekizmus* tökéletesített változatát, amelyben írva vagyon, hogy Isten, haza, ember-társ, család, szerető – mind semmi! Nem puhány baráti jobbra van szükség mostan, hanem orgyilkosokra, méregre, gyújtószállra, hogy a nihilista mozgalom megvalósíthassa célját!... Fogadni merne rá, hogy a hírhedt Bakunyin szőrös üstöke is benne van ebben a világot felforgatni akaró luciferkedésben. Ezek szerint minden korábbi harsogó szereplése kétszínűsködés volt, tíz esztendővel ezelőtt is csak népszerűségét kívánta növelni az európai értelmiség szemében, amikor Herzennel, magyar emigránsok társaságában, egy angol gőzösön elindult segítséget nyújtani a lengyel forradalmároknak. (Persze, a lengyel partok helyett Malmöbe vetődtek.) A kényszerű svédországi partraszállás óta a „szabadelvű Oroszország” képviselői, lám, mivé váltak! *Torzonborz hetmanná!* – az anarchista Bakunyin legalábbis.

„A jövő század a nihil országa lesz?!“ Az író előbb iszonyodva nézett farkasszemet a hajlék egyedüli eleven halandójával (nyilván megint csak a tükörben), aztán csettintett egyet nyelvével, s arcát, melyről a felelős polgár póza pillanatok alatt lehervadt, valamilyen földöntúli vigyor öntötte el. Az idült köhécselést kámforos szesszel csillapított hőkebelben egyre gyűlt a filiszteri izgatottságot ismeretekkel felpörgető szenvedély: „Amott nihil, itthon pedig halogatás és közöny – a nyájas-nyálás bárgyúság ikertestvére, gyermetegecskéim! – Megkísérelte hosszabb ideig visszatartani lélegzetét, mint tette volt legénykedő korában a zsögödi (vagy bálványosi?) vacogtató borvízferedőben; mire nyakán túlságosan kidagadtak az erek. – Mi az, ami még nem történt meg velünk... – Még egy utolsó erőfeszítés; sikerült kifújnia tüdejéből a fáradt, széndioxidos levegőt. – Egy élénkítő históriát!” Nem turbékolásra ingerlőt, langyosat vagy derűset, tette hozzá gondolatban; s mint a jégkorszakból feltámasztott ősgyík kiadós farkát, már markában is érezte a történet veszélyesebb végét.

„A jövővel fogunk hát megküzdeni. Nihil-országgal... az elkerülhető pokollal!”

A többit – semmiképpen sem a könnyebbek felét – a fantáziáiára bízta.

*

– A vérszegénység meg az álmatlan éjszakák növelik a képzelőerőt.

Ezt a lidérctörténeteket kieszelő, köpcös palóc firkász mondta neki, aki negyven fokos lázban találta volt mesterét. Akinek bizonyára a nyála is kicsorgott a párnára; de azóta már ... lábadozott.

– Miket zagyválhattam össze előttetek, öcsém? – faggatózott most óvatosan. – Az, gondolom, eddig sem volt titok, hogy ki nem álhatom a boszorkánylevest, amiben tősgyökeres ostobaságaink főnek.

– Á, ilyesmiről szó se volt... – füllentette Mikszáth.

– Hát akkor...?

– Csak néhány poétikusabb kiszólásra emlékszem – közelítette meg a magas betegágyat ravasz, mosollyal az ifjú kolléga. – Az *Eppur si muove* befejezése után talán nem ártott volna megszusszanni egy kicsit. Ám a Jókai Móric képzelete minden eddigi teljesítményét felülmúló sebességre váltott. Ezt, persze, nem az orvos urak mondják. – Mikszáth Kálmán itt szemérmesen lehajtotta fejét. – Ámde hogyan is lehetnének ők illetékesek egy zseni agyműködésének megítélésére.

– Miért? – hörögte Jókai. – Ők, mégis, miként vélekednének? – Sokáig csend következett, az állott hálókamrában még egy fia szú sem kaparászott.

– Hát... – kezdte kivörösödve a beretvált képű íróárs. – Képesek volnának azt mondani, hogy miként a csapkodó szárnyú villanyrepülőgépet feltaláló Tatrangi Mózesnek... – A magyarázkodás itt elakadt.

– Vagyishát a lipótmezei tébolydában a helyem nekem is! – rikkantotta el magát, hosszú hónapok után először, a hiúságára oly sokat adó, népszerű író. Eme „különös bók” elhangzásától számítva gyógyultnak érezte magát. – Te beleolvastál az irományaimba(?) – tűnt elő joviális vigyorú ábrázata a lábadozó homályból. Mikszáth megadóan bólintott. Az írotársadalommal ezzel szent volt a béke. Jókainak most már csak meghasonlott önmagával kellett szembenéznie, meg a romlásnak indult, ha nem egyenesen a jövő katasztrófákkal kacérkodó világgal.

*

Képzelete *légjáróján* minden nehézség nélkül emelkedett a Kárpátok bércvilága fölé. Le-lepillantván még látta, amint a román lapályt sűrű köd fekszi meg. Ezúttal nem holmi könnyű nosztalgia-tünetek vékony füstcsikját hagyta maga mögött, amint a végigvidéken, valahol a határszélien – ha létezik egyáltalán ilyen a magasban? – rá kellett ébrednie újra a publikációkban eléggé nem méltányolt igazságra: arra, hogy nem az állam (legyen az nemzetföltő, vagy monarchia) szorul megoltalmazásra ezután, hanem az egyén.

„Az utódom – ha lesz ilyen –, talán így fog könyörögni: »Félek az írástól!« Bennem egyelőre még a hagyományos lelkiismeret dobog: a nemírástól félek!... Miként, ha földrengések rendítenék meg hitemet. Talán a nihilisták »páholyába« készülök magam is?! Oda, hol miniszterek, fegyencek, költők, örömeányok mind megférnek együtt, hol a sivárságban már csak a bűn és az erőszak számíthat figyelemre és részesül a tömegőrületben kitüntetésben. A romlásvágy szadistákat szül, meg haramiákat. Irts ki magadból minden érzést, gyűlölj egyformán mindent és mindenkit, ami, vagy aki régi! – olvashatjátok a forradalmi eszmét terrorra aljasítók katekizmusában. A világforradalmat meghirdető Bakunyin s társai a civilizált államok romjain építenék föl egyenarcú robotokkal a nagy szláv impérium kaszárnya-kommunizmus át. S a *Budapesti Hírlap* közleménye, lám, mégis, a Föld közelébe kerülő üstököstől várja a világvégét!”

Kedvszegetten vizsgálgatja eres, fáradt kezét. Tintafoltos ujjakkal fogja a nagyító lencsét, azzal szelídíti kék szeméhez az ócska, megsárgult könyv-lapok betűinvázióját. Közben érzi, amint egy évszázadnyi időt öregedik.

„Mikor még verbunkost jártam a Nemzeti Szalon frakkos művészei előtt, Kacsóh Pongrác füttyszóval kísérte dobbantásaimat, a választékos Feszty Árpád pedig magáról megfélekezve lelkesen tapsolt nekem, mint egy gyermek.”

Megáll az alattomos léghuzatban. Az emberiségre szomorú, hűvös éjszaka vár. Testileg-lelkileg elsatnyulva hasztalan áhítozunk az örök békére.

Közben ezek az alattomos rengések a föld (vagy a lélek) mélyében. A Gyilkos-tó is így keletkezhetett: két összedöntött sziklaorom betemetett egy völgyoszt, amelyen keresztül egy patak folyt alá.

Elhagyatottnak érzi magát, de csak egy percig. Valósággal futva éri el az íróasztalt, kiteríti rá Csíkszék sok hajtogatástól szakadozott térképét, s precízen szemügyre vesz rajta minden jelet és beírást. Természetes titkok süllyesztői nyílnak meg előtte, és ő, mint valami eszelős már nem is kalamárisba mártja pennáját. A *dágvány* pöffed szeme előtt, gőzt fuvallva a mélyben kifejlő gázaktól. A távolban kékesen párálló, kopár hegyoldalak. Vulkáni tünemények lepik el az írópult nagyságú teret; a képzelgés képtelen erejű és hatalmú lényeket szabadít rá a világra, amiként a füstfúvó likak álomra eresztik föld alatti szörnyeiket.

Már nem szédítik újszocialista eszmék, akár a vidéki plébános poétát, Tompa Mihályt. A nagy látomás leírása előtt még eszébe villan, hogy nemrégiben egy miniszteri tanácsos panaszkodott, miszerint a gyergyószentmiklósi kamarai uradalom Gyilkos-völgyi bérletét senki sem igényli, mivel az erdők kipusztulása folytán lehetetlenné vált a hamuzsírégetés... Vagy ez is csak a százév-múlva-világba való beleszédüléstől van?... Gázvulkán – te repülő madarak temetője!

Jókai elméje tombolva felfakadó vulkanikus forrás; az utókor talán majd igazi székely flegmával összeszedi a kihányt sziklatöredékeket, és szekérszámra hordja vissza a pokolsár üregébe.

„Képtelen rögeszméket kergetek?”

Világokat készül teremteni és elsüllyeszteni; nem bánja, gúnyolódjanak vele – mint legutóbb a *Borsszem Jankó* bécsi tudósítója, aki szerint Jókai ágyúí, szárnyas puskái, ugráló pisztolyai s egyéb elmés találmányai hallatán még a császárvárosi arzenál főírnoka is szeppenten haptákba vágta magát... (Miközben az ő bizakodása mélységes kétségbeesést takar. A legboldogabbnak hitt békeévek dilettáns öndícséretei és kurucosan kihegyezett danolásai közepette megsejteni a nagyhatalmi harc elfajulásának végzetesen fenyegető jeleit! Ehhez csak kell egy kis rafinéria. Vagy az egész jövő századi csatározás aberráció volna?...)

Belealszik rémületszülte álmába. Előtte azonban még kitágult pupillával látja, amint a Gyilkos-tó partjáról fölszáll az első repülőgép. Az ég felé tart. És alant a Föld most nem sötét, nem is zavaros-kék, amilyenek az emberek, hanem aminőnek a szomszéd csillagok lakói látják: fehér, ragyogó. Belát-hatatlan hótenger, kristálygótikával, gyémántkupolákkal. Vakító tájkép, melynek árnyéka is világosság.

Most találnák őt lázasnak igazán az aggódó barátok, ismerősök, és sietnének rávenni, hogy feküdjék vissza az ágyába. Elnehezült szempillákkal

pislákol, miként a kandalló kialudni akaró tüze. De megbékélten mosolyog. Mint aki új földrészt fedezett föl, s már csak az éhség zátonyán veszteglő millió emberi lény fókahúsát kell megkeresni.

Alvadt árnyak. Köztük egy: a virradattal imbolygó, gömböcskét hordozó. A pocakos Mikszáth. Bajsza sem szerzetes-szagot áraszt, hanem pálinkáét. Tél van bent is, nincs mit tenni; a lába is befagyott a csizmába. De kacagásának nyersen fortyogó anyagát nem tudta kikezdeni. Amitől, lám, a Mester szemének kékje is kienged.

„Hiába: bölcs ő – gondolja a vendég barátságos képet vágva. – Akit bár hiszékeny bámulattal követünk, kétkedő bizonytalanságban tévelyeg. Nemhiába.”

Ács Irén: Kislány palóc népviseletben (1980)

Prohászka László

MŰVÉSZETI ÉRTÉKEK ÉS ÉRDEKESSÉGEK HORPÁCSON

A horpácsi Mikszáth Kálmán Emlékmúzeum épületéhez hosszú sétány vezet a község főutcájáról nyíló bejárat felől. Az egykori kúria homlokzatán, az oszlopos timpanon alatt, bronzból öntött dombormű látható. „Bizonyára a nagy magyar író arcképe” – gondolhatja az arra járó. S nem is téved nagyot. A bronz portré valóban a magyar irodalom egyik legnagyobb íróját ábrázolja. Csak éppen nem Mikszáth Kálmánt, hanem – Jókai Mórt.

De miért éppen Jókait? Hogyan és mikor került ide a dombormű? Ki készítette az alkotást? Megannyi érdekes kérdés, amelyekre – szerencsére – pontos válaszok adhatók.

Amikor 1904-ben Jókai meghalt, Mikszáth őszinte fájdalommal gyászolta barátját és írói példaképét. „Jókai mezsgye a magyar irodalomban. Jókai előtt és Jókai után – így lesz jelölve a széppróza” – méltatta munkásságát,¹ és ő készítette a nekrológot a *Vasárnapi Újság* számára. Eleinte nehezen ment az írás, majd úgy belejött, hogy – amint azt Révai Mórnak mesélte – szinte sajnálta abbahagyni. Révai kapott az ötleten. Azonnal megrendelte Jókai életrajzát Mikszáthtól, aki egy évig dolgozott a könyvön. A *Jókai Mór élete és kora* az erkölcsi elismerés mellett, anyagilag is jelentős bevételt jelentett az írónak.

A pénz ekkor különösen jókor jött Mikszáthnak, aki még 1904 novemberében megvette Szontagh Pál horpácsi birtokát.² „Ezek voltakép a földdé vált könyveim” – írta Mikszáth a *Vasárnapi Újság* 1910. május 15-i számában birtokairól³ (amelyek valójában csak a Szontaghéktól megvett földterületek voltak). Mivel a Szontagh-kúria szűknek bizonyult a család számára, Mikszáth elhatározta, hogy a Jókai-életrajz honoráriumából új kúriát építtet magának. A terveket az író huszonegy éves Kálmán fia készítette, s 1906-ban megkezdődött az építkezés.⁴ „A korinthuszi oszlopokon nyugvó előcsarnok falába az uram beépíttette Jókai mellszobrát, örök emlékül, hogy e házat az életrajz honoráriumából építtette” – írta visszaemlékezésében Mikszáth Kálmánné.⁵

A Jókait ábrázoló alkotás – amely Mikszáthné feljegyzéseivel ellentétben, nem mellszobor, hanem dombormű – a XX. század első felének egyik legnevesebb szobrása, Ligeti Miklós műve. A pesti Városligetben található

híres Anonymus-szobor szerzője 1904 körül készített plakettet Jókairól és Petőfiről. Jókai fehér márvány domborművét a Múcsarnok 1904/05. évi téli tárlatán mutatták be.⁶ Az alkotáson az író balra tekintő mellképe látható, a plasztikusan kiemelkedő váll-rész baloldalán Jókai aláírásával. Jobbra, a nyak mögött a LIGETI felirat utal a szerzőre. A mellkép az egyik legjobb portré, mely Jókairól készült. Nem véletlen, hogy az 1910-ben kiadott Jókai Album fedőlapjára is Ligeti művének kicsinyített, aranyozott dombornyomásos változata került.⁷

A bronzból és terrakottából öntött alkotásokat eleve sokszorosításra szánták. Így juthatott Mikszáth – vásárlás vagy ajándék révén – egy bronzból öntött példányhoz, amelyet beépített a horpácsi kúria főhomlokzatába. A Jókai-portré ma is az épület falán hirdeti a pályatárs Mikszáth Kálmán emlékező tisztelgését. (A teljesség kedvéért érdemes megemlíteni, hogy a Jókai-dombormű egy-egy példányát a Petőfi Irodalmi Múzeum illetve a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.)⁸

Az épületben berendezett emlékmúzeum egyik szobájában érdekes, kisméretű bronz szoborcsoporttal találkozhat a látogató. Mikszáth negyven éves írói jubileumáról Magyarország méltó módon kívánt megemlékezni. Az évforduló ünneplését a Kisfaludy Társaság 1909. február 21-i ülésén határozták el. A rendezvények több mint egy évig tartottak Budapesten, több vidéki városban és természetesen a nagy palóc szülőföldjén. A balassagyarmati megyegyűlés 1909. október 16-án tartott ülésén szintén komoly előkészületeket tett a nagy a nagy palóc jubileumára emlékezve.⁹

„1910-ben vármegyénk az elismerés sokféle és megkülönböztetett jelével adózott az ünnepeltnek... A műveiben szereplő ismertebb alakokból nagyméretű szoborcsoportozatot készített az író részére” – olvasható Borovszky Samunak a *Magyarország vármegyei és városai* című sorozat Nógrád megye történetéről szóló kötetében.¹⁰ Az alkotásról később Mikszáth özvegye is megemlékezett. „Kiszaladtam Horpácsra intézkedéseket tenni, hogy a követválasztás után a Nógrád vármegyei küldöttséget illően fogadhasuk. Kálmán igen nagy örömmel, szinte boldogan gondolt erre a napra. Az volt ugyanis tervbe véve, hogy *A jó palócok* egy jelenetét ábrázoló hatalmas szoborcsoportozatot – melyet a jó nógrádi közönség Murányi szobrászművész által készítettett – küldöttségileg Horpácsra hozzák” – írta visszaemlékezéseiben.¹¹

A fenti két idézetben említett ajándék Murányi Gyula fehérmárvány talpazaton álló ötalakos bronz szoborcsoportja. A posztamens közepén, az író balra néző mellképét ábrázoló, 130 milliméter átmérőjű, felirat nélküli bronzérem. Az érmet föntről kétoldalt lenyúló bronzkoszorú övezi.

A talapzaton szecessziós stílusú, aranyozott betűkkel felvésett szöveg látható. Baloldalt a

NÓGRÁDVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE
= MIKSZÁTH KÁLMÁNNAK =

jobbra a

= SEM IDŐ, SEM FELEDÉS =
HÍRNEVÉT EL NEM ENYÉSZTI

felirat olvasható. Középen, az érem fölött, az 1869 és az 1909 évszám utal a jubileumra.

A jubileumot köszöntő szoborcsoport – amelyet az író hirtelen halála miatt már nem tudtak átadni – a Mikszáthnak országos hírnevet hozó *A jó palócok* című kötet nevezetes alakjait ábrázolja. Középen, a főbíró személyében Mikszáth arcvonásaira lehet ismerni. Mellette olyan elhíresült személyek állnak, mint *A néhai bárány* főszereplője, Sós Pál uram, vagy Bede Erzszi a *Bede Anna tartozása* és a *Szűcs Pali szerencséje* című novellából. Mikszáth bizonyára örült volna Murányi művészi beleéléssel készített kisplasztikájának. Kár, hogy a szép ajándékot személyesen már nem vehette át. (Az emlékmúzeum 1997-ben újrarendezett állandó kiállításán látható alkotás a Palóc Múzeum tulajdona.)¹²

A szoborcsoport talapzatán látható 130 milliméter átmérőjű éremből 1910-ben Murányi kicsinyített változatot készített, amelyet eleve sokszorosításra szántak. Az emlékérem-változat megtalálható a hazai numizmatikában alapműnek számító, 1932-ben megjelent Huszár – Procopius katalógusban, amely a fényképét is közli.¹³ A 41 milliméter átmérőjű, bronzból illetve ezüstből vert, egyoldalú érmen¹⁴ a balra tekintő portré plasztikai megjelenése megegyezik a szoborcsoport talapzatán lévő alkotással. A 41 milliméteres változaton viszont felirat is látható. A körirat szövege: MIKSZÁTH KÁLMÁN – 1910. Középen jobbra, a nyak mögött, apró betűkkel a MURÁNYI / 1910 felirat utal a szerzőre és a kisméretű érem készítésének évére.

Murányi műve az egyik legsikerültebb numizmatikai ábrázolás a nagy palócról. A franciásan elnagyolt zakó mögötti álló inggallér egyrészt zártabbá teszi a kompozíciót, másrészt, igazi művészi tapintattal, diszkréten elrejtje az író kövérkés tokáját. Mikszáth feje igazi remeklés. Karakteres portré, amelyből a kis méret ellenére is sugárzik a műveltség és az értelem. Arcán ugyanakkor jól érzékelhető a súlyos betegség okozta fáradtság és enyhe apátia. A hamarosan elhíresült alkotás fényképét a Lyka Károly szerkesztette Művészet is közölte 1911. évi 1. számában.¹⁵

A Huszár – Procopius katalógus szerint, az érem 200 milliméteres nagymintáját is bronzba öntötték.¹⁶ Ennek további sorsáról nincs adat. A 41

milliméteres változat több tárlaton, például a Magyar Nemzeti Galériában az 1959-es nagy érem-seregszemlén¹⁷ és a Telcs Ede és tanítványai munkásságát bemutató kiállításon¹⁸ szerepelt. Időszaki tárlaton 2003-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban rendezett *Érem és irodalom* című kiállításon volt látható.¹⁹ A Nemzeti Múzeum Magyarország történetéről szóló állandó kiállításán a Mikszáth-érem egyik ezüst változatát lehet megtekinteni, míg a múzeum éremtára egy bronzból és egy ólomból készült érmet őriz.²⁰ Az alkotásból néhány példány magángyűjteményekben található.

Ott volt az érem az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában, 1985-ben tartott numizmatikai bemutatón is. A díszdoktori címet kapott személyek emlékét idéző vitrinben²¹ kapott helyet, mivel Mikszáthot 1910-ben a neves tudományegyetem díszdoktorává avatták. („Szegény atyám mindig emlegette: Szerezd meg azt a diplomát! Milyen jó, hogy meg nem szereztem. Azóta már nem is örülnék neki. Így pedig büszkeséggel fogom őrizni” – köszönte meg az író a kitüntető címet a tiszteletére a Vigadóban rendezett díszünnepségen.)²²

A Ligeti Miklós mintázta Jókai-portré, valamint Murányi Gyula ötalakos szoborcsoportja és Mikszáth-érme több mint irodalomtörténeti érdekesség: a hazai művészet fontos és figyelemre méltó alkotásai.

JEGYZETEK

1. MIKSZÁTH Kálmán: Az én jeles mondatom. (Aforizmák, bölcsességek, gondolatok. Szerk. Praznovszky Mihály.) Mikszáth Kiadó, Horpács – Salgótarján. é. n. [1999.] 114. o.
2. Mikszáth és Horpács kapcsolatáról lásd PRAZNOVSZKY Mihály: Horpács. Száz magyar falu könyvkiadó Kft., Bp., é. n. [2000.] 112-130. o.
3. KRIZSÁN László: Adatok a Mikszáth-birtok történetéhez. Palócföld, 1972/1. 12. o.
4. H. SZABÓ Ágnes: Horpács, Mikszáth Kálmán Emlékmúzeum. TKM 176. füzet, Bp., 1984. [2. o.]
5. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Mikszáth Kiadó, Horpács, é. n. [2002.] 262. o.
6. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet adattára.
7. Jókai Album. Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből. Pesti Napló, Bp., é. n. [1910.].
8. PIM Ltsz. 58.473.1.; MNG Ltsz. 56.423-N.
9. PRAZNOVSZKY Mihály: Hogyan lett Szklabonyából Mikszáthfalva? Palócföld, 1997/2. 255. o.
10. BOROVSZKY Samu: Nógrád vármegye. Országos Monografia Társaság, Bp., 1911. 566. o.
11. Mikszáth Kálmánné: i. m. 291. o.

12. PM Ltsz. 54. 52. (Fotóját közli: Mikszáth Kálmán Összes Művei 32. kötet. Akadémiai, Bp., 1968. VIII. kép.)
13. Lajos HUSZÁR – Béla v. Procopius: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Éremkedvelők Egyesülete, Bp., 1932. 3693. sz. és XLI. képtábla.
14. MNG Ltsz. 55.745-P. és 56.453-P., ill. 56.1558-P.
15. Művészet, 1911/1. 22. o.
16. HUSZÁR – Procopius: i. m. 3694. sz.
17. Magyar éremművészet a XIX. és XX. században. Kiállítási katalógus. (Szerk. Csengeryné Nagy Zsuzsa.) Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1959. 37. o.
18. Telcs Ede és tanítványai. Kiállítási katalógus. (Szerk. Csengeryné Nagy Zsuzsa.) Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1974. 38. o.
19. PIM Ltsz. 57.242.1.
20. MNM Ltsz. É.N.89.A./1910.2.; 162.A./915.3. és 14/951-74.
21. Kiállítás a 350 éves Eötvös Loránd Tudományegyetem érmeiről. Kiállítási katalógus. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp., 1985. 12. o.
22. Idézi Mikszáth Kálmánné: i. m. 289. o.

Ács Irén: Őszel

Solymár József

BOSZORKÁNYMESTERSÉG

(Második beszélgetés egy bronzszoborral)

Rövidesen bemutatja a Duna Televízió a Boszorkányok Palócföldön című 50 perces dokumentumfilmét. A horpácsi Mikszáth szoborral folytatott képzeletbeli beszélgetés szolgáltatja ehhez a keretjátékot. Ennek első vázlatát ismerheti meg az olvasó.

– Hasztalan próbálsz elbújni! Látlak. Ide jöhetsze. Nem cibálom meg a szakálladat.

– *Tudja Kálmán bátyám...*

– Ne dadogj. Tudom.

– *Én igazából...*

– Lassan két éve lesz, hogy megígérted, hogy újra eljössz hozzám. Kétszer jártál azóta Horpácson! Mit hozol fel mentségedre?

– *Én mindkétszer Kálmán bátyám hírnevét igyekeztem öregbíteni...*

– Vagy a magadét! Én tudtommal nem szorulok a te segedelmedre.

– *Haragszik, Kálmán bátyám?*

– Haragszik a nyavalya! No, hogy az íz egyen meg, ülj már ide szépen. Letanyázgathatnánk itt egy ideig.

– *Úgy hallottam, hogy Kálmán bátyám már nem sokáig üldögél itt békésen...*

– Csak nem telt ki a becsületed az olvasóim előtt?

– *Erről nincs szó. De eljött az idő, hogy nyeregbe szálljon. Lóra pattanjon.*

– Elkéstem én már arról, öcsém. Nekem csak egynémely regényhősöm ülte meg hetykén a lovat. Magam lemaradtam róla. Már bocsánat a durvább szóért, de ifjú éveimben a kényelmetlen szerkesztőségi székeken növesztettem a valagamat. Aztán írószobámban, a parlament folyosóján, meg a kaszinó kártyaszobájában is, de egyik sem nyújtott megfelelő edzésfeltételeket... Mire földesúr lettem, már örültem, ha a hintóba fel tudtam kapaszkodni...

– *Már pedig nyeregbe kell pattannia, ha tetszik, ha nem. Egy vezér lovasszobrot érdemel!*

– Megbolondultál, te fiú? Vagy napszúrást kaptál? Honnan szeded ezt a pokoli ötletet?

– *Megkérem, Kálmán bátyám, hallgasson meg a történetemmel. Nem tudom, észrevette-e, hogy a honfoglalás után betelepített népeknél a népcsoportot és a területet*

ugyanazzal a szóval illetik. A Kunság, a Hanság, a Hajdúság egyszerre jelent területet és embercsoportot is. Furcsa módon a székelyeknél és a palócoknál ez nem így van. Itt külön Székelyföldet vagy Palócföldet kell mondani.

– Esetleg Háromszéket.

– A székelyeknél így van. De nálunk ez a közös területmeghatározás már sok éve újabb idők terméke.

– De mi köze ennek az én lóra ültetésemhez? Már előre sajog a feltört combom, és attól tartok, hogy végleg megzápul a monyom – ugye, te érted, hogy miről van szó?

– A székely testvériség érzetét nagyban növeli, hogy együtt várják Csaba királyfit, aki visszatér majd hozzájuk a Csillag ösvényen... A mi kultikus vezériünkön Kálmán bátyám, de lovas szobor nélkül nincs igazi fejedelem!

– Alkalmasabb személyt nem sikerült találnotok?

– Bevallom, az elmúlt két esztendőben Nógrádban, Hevesben, Észak-Borsodban, határon innen és túl, mindenütt kerestem a fő palócot, hogy miként próféta Dávidot, felkenjem őt a dicső feladatra. De aki a palóc nép ismerete, szeretete alapján alkalmas lett volna, annak kellő tekintélye, hatalma nem volt, akinek meg az Isten hivatalát adott...

– Ne is folytasd, öcsém. Inkább arra válaszolj: te magad mit tettél a palóc nép boldogulásáért?

– Gyűjtök, gyűjtögetek. Megjelent a palóc szakácskönyvem, összeszedtem a még élő boszorkány emlékeket, és próbáltam megfejteni a sajátos palóc humor mibenlétét is.

– Gratulálok, barátocskám! Csakhogy a legutóbbi beszélgetésünkön sötét képet festettél a Palócföldön uralkodó gazdasági helyzetről. A bezárt bányákról és gyárakról, a parlagon hagyott földekről, a falvak fogyatkozó népéről. Nem ezekről a gondokról, bajokról illenék-e mindenekelőtt számot adni?

– Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy mindenki tudja, mekkora a baj, az orvosság receptjét viszont senki nem ismeri.

– És akkor jössz te a boszorkányokkal...

– A hagyományokban nagy erő rejlik!

– A boszorkányok majd rendet csinálnak?

– Talán jobban ránk figyelnek. Tudja, Kálmán bátyám, a csak író író napjainkban szinte teljesen kiment a divatból. A médiasztárok írják helyettük. Az író pedig regény, novella, szociográfia helyett meg kell tanuljon pályázatokat írni. Kálmán bátyám hányszor pályázott?

– Engem öcsém, felkértek!

– De a boszorkányokkal azért jó viszonyt ápolt. Fekete karos, fekete hintó. Pravnovszky Mihály, Kálmán bátyám életének és munkásságának jeles kutatója majd a fejére olvassa.

– Hát jó. Azért szeretek veled beszélgetni, mert szertelen vagy. Nem bánom, számolj be arról, hogy mit találtál.

– Az az igazság, hogy a boszorkányosdi már nagyrészt elkorcsosult. Ha a Gellért-hegy tetejéről netán lenéz az ördög, nem sok örömét leli a városi megélhetési boszorkányokban. Bizony, ez már csak paródiája annak, ami volt.

– Messzire kell-e néznünk, ha igazi boszorkányokról, babonákról akarunk hallani?

– Bizony messzire! Innen legalább száz méterre. Mert itt, Horpácson is él még a hagyomány. A kilencvenegy éves öregek, a szomszédasszony, meg a nagymama elmondására szerencsére ráfigyel az unoka. A legnagyobbat azon derültem, amikor kiderült a „megöntésnél”, hogy az egyik kisbabát a keresztelő pap rontotta meg szemmel.

– Hallod-e öcsém, valóban felkeltetted az érdeklődésemet. De azért ne bízd el magad. Lássuk hát a következő állomást!

– Akkor átmegyünk az Ipoly túlsó partjára, Szlovákiába.

– Remélem, hogy nem valami várépítési legendával akarsz untatni, mert azok igen egyformák.

– A várak nekem már túlságosan magasan vannak... Én a parasztházakban gyűjtöttem a történeteimet. Lakota Mária különben régi ismerőse lehet Kálmán bátyámnak is. Ő mesélte el, hogyan pattant a boszorkány az apja hátára, a két nővér történetét pedig akár meg is írhatná Kálmán bátyám.

– Én a történeteimet nagobbára a Parlament folyosóján gyűjtöttem...

– Hát manapság már sokáig kellene üldögeálnie a bordó plüssdíványon, amíg valami hasonlót hallana. De nincs is ilyen igény. Hiszen nincs is író a mai honatyák között.

– Érthető, hogy az asszonyi fecsegések nem hallatszanak be a törvény Duna-parti palotájába...

– Úgy véli Kálmán bátyám, hogy a boszorkányhit már az asszonyokra maradt?

– Régen is így volt...

– Hát akkor meghívom Vizslásra, ahol Matyi, az én öreg barátom olyan történeteket is tud, amelyekben férfiember volt a boszorkány. Az egyik tetőfedő mesterként tótágast állt a templom keresztjén, a másik meg nem találkozott olyan bonyolult ajtó- vagy ládazárral, amelyet egy pillanat alatt ki ne nyitott volna. Ráadásul a ravasz vizslási maga is megpróbálta, milyen kísértetként működni.

– Féltetek, öcsém. Ha így folytatod, előbb-utóbb te magad is boszorkánymester hírébe keveredhetsz...

– Pedig a java még hátra van! Lehet, hogy megsértődik Kálmán bátyám, de a Mátraalji palóc gazdagabb örökséget őriz a nógrádiaknál. Ha eljön velem a falumba, ott aztán tobzódhatnánk az efféle élményekben. Baka Mari és Kulák Anna naponta csatáznak a gonosz lelkekkel, Albertus Dezsőnek meg a lovát bolondították meg egykor. Oláh Annuska pedig, bár maga nem hisz, a családi tradícióikat azért hűségesen megőrzi. Ráadásul ad arra, hogy a boszorkányhírbe keveredett asszonnyal együtt jöjjön le a templomlépcsőn. Mert a tanácsadóim összeszámolták, hogy manapság is öt egészen biztos boszorkány él az én falumban.

- Nem lehet kellemes ilyen teherrel élni...
- *Ha szerencsénk van, akkor egyszer majd ezt is elmondják.*
- Szerinted szóba állnak majd veled?
- *Bevallom, még ma is azon kínlódom, hogyan köszönjek be hozzájuk. Elhiszik-e vajon, hogy a szeretet és a jó szándék vezérel?*
- Igaz lelkedre mondd meg: csakugyan az vezérel?
- *Lám, már megint itt vagyunk a régi témánknál: mire van jogosultsága egy írónak?*
- Ne rémüldözz, fiú. Ha félsz, szívesen elkísérlek. Nekem nem kell attól tartani, hogy a falud kutyái a bokámba harapnak. Kíváncsi vagyok arra falura, hiszen a múltkor onnan hoztad azt a közmondást, hogy „a palócnak huncutul van megkenve a púpja”... Most nem szedtél össze valami hasonlót?
- *Mindig a legbutább paraszt földjén terem a legnagyobb krumpli.*
- Ezzel talán a saját szerencsédet magyarázod?
- *Ezt a fiamtól hallottam. Ez a közmondás a pesti aszfalton termett.*
- Lám, nem vészett el ifjúságunk humora! Csak figyelni kell rájuk.
- *Megpróbálom, Kálmán bátyám.*
- A krumpliterméshez pedig gratulálok...

Ács Irén: Tanulóvezető

ALKONYUL

Volt egykor, volt,
s elhullámlik,
bújdokol a hímes rét,
mint a törvény szó fonákján,
s a puszta sík,
ha látni még
édenkerti fáinkat, s hogy
kiveti a völgytorok
a hold hegyein csontfehéren
botladozó hű vakot,
teste ahogy hantba némul,
s mellére ha torz fejét
történelme, ribanc hittet,
lehajtja, és fönn az ég
a látomásba beledermed,
s madarak,
a madarak
föllobogó égre tárják
iszapba-vert szárnyukat,
s csupa vér a szárnyak töve,
csupa vér a tiszta rög,
angyaluk a ketrecekben
havat zabál, hódögöt,
fal és fal,
és nem szűnik,
ha akarná, se szabadul - -

Minden partja másik part, de
ködön túl is alkonyul.

HARMADNAPRA

„Sors, akarat oly ellensarki vég”
(Shakespeare: Hamlet, III.2.)

Atlantisz ez? Mélybe forgó
diólevél, hitvány rög?
Vacogtat, hogy benne ébred,
ami holnap földre dönt.

Hisz megérintve minden arcot
olyan szélcsönd omlik ránk,
a hegyen mintha föl, csak föl még,
mintha jövőnket hallanánk;

szót, ami a fában alszik,
s kölykök szemén fénybogár,
s ég kútjából, mint a madár,
a boldogokhoz visszaszáll.

Mert nem elég a pusztulást itt
tagadni, ha visszaránt,
s belénk mar a csikasz-éhség,
az ordas árvaság,

s harmadnapra, tors a vízből,
kiütkezünk, s úgy lehet,
lesz oly ok, hogy újra kezdjük
a kizsigerelt életet,

végül szinte elfeledve,
utószor is, azt a kort,
isten verse hol egy álom
hűdött beszéde volt,

hol hétköznapi poklainkban
minden társunk ott kereng,
ki velünk volt, s ki elzuhant már - -
A többi néma csend.

(2004. július)

A VÉGSŐ PERCBEN

Dulcia luquimus arva.
(Vergilius, Eclog. 1,3)

Menj el, fiam, menj el,
szólítsd meg hazádat,
földbe-némult testét
apádnak, anyádnak,
s kérdezd meg ott tőlük,
mivé lett az ország,
szodomai mocsukuk
hogyha ide hordják
azok, akik üdvünk
hazugságba vesztik,
s édenünket mégis
újra elrekesztik.

*

Menj el, fiam, menj el,
s feledd, hogy az álom
elenged, ha botlasz
hamis vigaszágon,
esők fátylán túlra
fuss, ahol még látod
önmagától menekülni
csonka ifjúságod,
ahogy várja már a révész,
ahogy indul, mintha nyárba,
születése előtt tán egy
teljesebb hazába.

(2004. június)

PÉK PÁL: SZODOMA

Jó négy esztendővel ezelőtt arról írhattam, hogy tragikus szemléletmód szövi át Pék Pál *A Bárány kiűzése* című verseskötetének világát, meg arról, hogy emberi sorsunk mélyei és magasai is fölcsillannak nála. Pék Pál jól tudja ugyanakkor, hogy a „kiűzés” ellenére mégiscsak van esélyünk a talpon maradásra.

Alapjaiban most, új kötetének, a *Szodomának* elolvasása után sem mondhat mást a recenzens. Az életmű tovább épül, s közben fölerősödnek azok a vonások, amelyek az emberi közösség kóros tüneteit jelzik. S ami korábban a talpon maradással volt kapcsolatos, az is fölerősödött. Ezt talán a leghitelesebben *A hegyre nézz* című versben láthatjuk. „De futástoknak félbetört ívén / fürdethet egyszer tán a könnyű fény, / s ki üres táblára löttél vak nyilat, / ma tovább élve mégis azért vagy, / hogy tapinthatd, mint vázaképet, földed, / ha vízen jársz, / s a hegyre nézni könnyebb.” Értjük a hegy kiemelt szerepét, tudjuk, hogy az a hely elmélkedésre, kivonulásra, fölülelemelkedésre alkalmas, ott mindent tisztábban láthat az ember. Persze azt is tudjuk, hogy mindezek mellett hegy a Golgota is, s éppen ez a vonatkozás is nagyon fontos Pék Pál legújabb lírájában. Főleg azért, mert egyre karakterisztikusabb világkép jellemzi, s valóban a Biblia sugallta szellemiség a kulcs számára a nagy kérdések megoldásában.

Fölvillan ugyanakkor a Nyugat nagy alakjainak útjelző szerepe is, mint ahogy korábban is fölfedezhettük az ő hatásukat. Akár egy Babits-mottóban („nem annak kell az imádság, / ki az Istent megtalálta már”, a *Supremum vale* című költemény élén), akár egy Kosztolányit idéző fogalomban, a *Hajnali részegsége* utaló vendéglét fölbukkanásában ugyaninnen: „ki vendég / volt e földön...” A biblikus világ mellett komoly szerep jut a legújabb kori magyar történelem sugallta elemeknek is. Mondhatjuk így is: Pék Pál magyarságélménye is egyre láthatóbban realizálódik műveiben. Gondoljunk csak az *Október árnya* (A hamis ünneplőknek) vagy az *Árnyját fogyva* című versekre. A „kokárdával” és „hószírommal” jelzett év hitványodásáról van itt, ez utóbbi műben szó, minek utána a kifakadás így fogalmazódik meg: „Füstbe megy a hú idő, a / harminc ezüst meg vacog - - / Elárultan árultatom / mindazt, aki nem vagyok...” S innen már csak egyetlen lépés a halál elfogadása. Igen, változatlanul tragikus ez a versvilág, de azt is mondhatjuk, hogy a kínok kimondásával föloldást fölvillantó.

Igaza van a kiadó és fülszöveget író Szirtes Gábornak: „Gazdag képtelentő fantáziával, kiérlelt motívumkincs birtokában – kortárs költészetünk legjobbjainak színvonalán – fogalmazza meg a reményvesztettséget, a világból való „kizuhanás” létállapotát, miközben mindezt ellenpontozza is a kor bűneinek kimondásával, az Istenhez fordulás értelmével...” Pontos megfogalmazás, aligha mondhatunk többet. Csak megerősíthetjük, és hozzátehetjük, hogy mindehhez valódi telitalálat a címbe emelt bibliai város és annak bűnössége, illetve az ószövetségi borzalmak fölidézése. S mintha a korábbi kötet cím (*Arccal a semminek*) iránya is ezt készítette volna már elő. Természetesen a Szentírás mai érvényessége meg az időszerűsítést is sugallja. De hát van-e azóta új a Nap alatt, tudunk-e még mást mondani? Hiszen a Könyvek Könyvében meg van írva minden, az utókor mindmáig abból él. Persze úgy, hogy csak a modell a régi, a körülmények, az öröknek hitt értékek tartalma azért sokat változott.

S ha a bibliai időkben a züllött város pusztulása nagy felkiáltójel lehetett, akkor mai létünk „szodomái” is rá kell, hogy irányítsák figyelmünket a sorsrontásra. A költő legszélesebb érvényű szándéka nem is lehet más, mint ennek kimondása. Tehetné/teszi ezt persze más is, kisebb tehetséggel, alacsonyabb művészi hatásokkal. Ám Pék Pál új kötete arról is tanúskodik, hogy ezeket a gyötrő kérdéseket is csak művesen, a forma bűvöletében érdemes világgá tárni. A kulturált verselés és az elvont, intellektuális gondolkodás közös eszköztárával. Úgy, hogy a bonyolult összefüggések kibontása a hagyományosnak is nevezhető szépség bűvöletében valósul meg. Hiszen a *Szodoma* igazán bővelkedik ilyen elemekben, a költő verselési technikájának bravúros megnyilvánulásaiban.

S végül arról, hogy a fent hangoztatottakat remekül egészítik ki Buhály József képei, amelyek ugyancsak a megbomlott világról tudósítanak a képzőművészet eszköztárával.

(*Pannónia Könyvek*, 2004)

Rideg Gábor

BESZÉLGETÉS FÁBIÁN GYÖNGYVÉR MŰTERMÉBEN

Egy nemrég befejeződött kiállítás visszaérkezett képei között beszélgetünk Fábián Gyöngyvérrel, műtermében. Szerencsés a helyszín, és szerencsés a pillanat, hiszen ez a kiállítás retrospektív jellegű volt, így a bennünket körülvevő képek bepillantást engednek – ha még oly vázlatosak is – a művésznő eddigi munkásságába.

– Megpróbáltam összeszedni innen is, onnan is néhány régebbi képet: kölcsönkérve a magángyűjtőktől, múzeumoktól, hogy a szülővárosomban, Salgótarjánban rendezett gyűjteményes kiállításomon a lehető leggazdagabb képet nyújtsak magamról a látogatóknak.

– *Ha már a szülővárosát említette, kezdjük ez a beszélgetést is az indítással! Nagyon sok művész úgy nyilatkozik, hogy már kora gyermekésként tudatosan készült a művészpályára, mintha a „született poétaságnak” megkülönböztetett rangja lenne, szemben a „tanult poétasággal” – bár nem hiszem, hogy a tehetség e két megnyilvánulási formáját szembe lehetne egymással állítani. A művésznőnek azonban, látva egyik gyerekkori festményét, el is hinném mindezt.*

– Kétéves korom óta rajzolgattam, először másokat megkérve, hogy rajzoljanak valamit, de magam is állandóan firkáltam. Aztán ebből adódott, hogy a jól rajzoló gyerek járjon szakkörre, már iskolás koromtól.

Meg kell mondanom, hogy eleinte nem volt nagy sikerem a rajzolási tudományommal, mert az a bácsi, aki mellettünk lévő úttörőházban a szakkört vezette minduntalan le akart beszélni, hogy odajárjak, mert állandóan kimentem a vonalból.

– *Gondolom, hogy festés közben a kontúrokat nem tisztelte.*

– Igen. Aztán egyszer ez a bácsi megbetegedett, és akkor jött Iványi Ödön, aki már neves festő volt a városban. Úgy látszik valami tehetséget fedezett fel bennem, mert elkezdett biztatni. De el is kellett a biztatása, mert a szakkörbe járást, meg a rajzolást eléggé hanyagoltam. Én nem képzőművésznek, hanem orvosnak készültem.

– *Erre készült, vagy egy kis családi ráhatással erre a hivatásra készítették fel?*

– Nem, ez volt az érdeklődési területem. Négyéves koromban már békát boncoltam, és azért mentem a gimnáziumba is, hogy latint tanulhassak. Plasztikai sebész szerettem volna lenni, pedig ez akkoriban még nem is volt divat-szakma.

– *Nem akarom belemagyarázni, de az az érzésem, hogy ebbe a választásba tudat alatt már az esztétikum iránt érzett vonzalma is belejátszott.*

– Lehet. Egész kis korom óta mindig megfigyeltem az embereket, ki szép, ki nem szép, ki tetszik nekem. Végig, egész gyerekkoromban rajzoltam a család tagjait, az ismerősöket.

– *Az a gyerekkori képe, amelyet említettem, engem azzal lepett meg – tizenévesen az öccsét festette meg rajta – hogy azon nemcsak egy kisfiú arcvonásait sikerült rögzítenie, hanem a habitusát is. És ez egy felnőtt portréfestőnek is dicséretére válik. Mint, ahogy Fábián Gyöngyvért dicséri az is, hogy modelljei személyiségükkel, nemcsak karakteres vonásaikkal vannak jelen a vásznon.*

– Elég gyorsan készül egy-egy portré, a modellek nem nagyon unhatják el magukat, mégis, ahogy leülnek, kis idő múltán elkezdenek beszélni magukról – még a gyerekek is. Szerencsés esetben ez a kitárulkozás is rákerülhet a képre.

– *Visszatérve a kronológiához, a gyermek Fábián Gyöngyvér rajztudása az első mester, Iványi Ödön keze alatt lassan bontakozni kezdett, és megérték az első jelentősebb sikerek is.*

– Tizenhat éves koromban az akkori SZOT székházban volt egy amatőr országos kiállítás, amelyen egy portrémmal díjat nyertem.

– *Gyerekrajz kiállításokon nem vett részt?*

– Oh, dehogynem. Volt egy kosárra való érmem is.

– *Ezek után sem módosította a pályaválasztását?*

– Nem, a gimnáziumban is végig az orvosi pályára készültem, pedig akkor már ketten akartak „jobb belátásra” bírni. Iványi mellett *Czinke Ferenc* is, aki akkor középiskolai rajzfelügyelő volt. Emlékszem, az utolsó pillanatban, amikor már beadtam a jelentkezésemet az orvosira, eljöttek mindketten hozzánk, és ott verték az asztalt, hogy én nem odavaló vagyok. Végül, bevallom, dacból jelentkeztem a Képzőművészeti Főiskolára. Iványi Dönci bácsi, talán mert felfedezte a karakter ábrázoló készségemet, sokat rajzoltatott velem fejeket. Ez jól jött a felvételin is, de még sohasem rajzoltam addig aktot. Pánikszerűen elkezdtem rajzolni az egyik barátnőmet. A felvételi vizsgán emlékszem egy sorban így ültünk egymás mellett: *Ferdinánd Judit, Galántai, Fábián*. Elhülve láttam, hogy amazok ketten mennyire tudnak rajzolni. Nekem sietnem is kellett, mert az orvosi egyetemen a felvételi két napig tartott így hát a főiskolai felvételi első napján gyorsan csináltam vagy nyolc akt kroit szénnel, és azt adtam be.

– *A gyorsaság azóta is jellemzi a művésznő alkotói metódusát. „A lá prima” festőként egyszerre, egy lendületből születik meg a keze alatt a kép.*

– Valóban, ha abbahagyok egy képet, legközelebb nem tudom folytatni, legfeljebb javítgatok rajta, de nem tudom továbbépíteni, inkább festek helyette egy másikat. Természetesen azért előtte a fejemben mindig megvan, hogy mit

akarak. A portré esetében azonban ez más dolog, mert ha ránézek a modellre, vagy rögtön tudom a jellemét, és ki is tudom fejezni a jellegét, vagy nem.

– *Gondolom portréfestéskor sem veszi túl sok ideig igénybe a modelljeit.*

– Nem. Azok a kollégák, vagy ismert kortársaim, akiket megfestettem, rendszerint különben is nagyon sietnek. Egyébként abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy elhatároztam, portrét nem festek pénzért. Ez az én hobbym, hogy megfestem a nekem valamilyen oknál fogva szimpatikus embereket, családtagjaimat, barátaimat, ismerőseimet. Festés közben nem szoktam megmutatni senkinek a képet, különben is mindegyik egy „ülésre” készült. Néha jót mulatok, hogy amikor bemegyek utána a fürdőszobába, hogy kezet mossak, egy tükörben látom az első reakálásukat. Gyurkovics Tibor például fel-alá szaladgált az állvány előtt, elég nehezen barátkozott meg a portréjával.

– *Közben talán ugyanaz a mimika jelent meg az arcán, amellyel a vászonról szembenézett önmagával.*

– Tulajdonképpen a kép első nyilvános szereplésén fogadta el, és azt hiszem kezdett büszke lenni rá.

– *Térjünk még vissza egy rövid időre a felvételi vizsgákra! Mind a két egyetemen sikerrel vette az akadályokat.*

– Felvettek az orvosira és a Főiskola előkészítőjére, ami azt jelentette, hogy egy éves előkészítés után kezdhettem meg a főiskolai tanulmányaimat. Az édesapám azt szerette volna, hogy addig végezzek el legalább egy évet az orvosin, de akkor már én véglegesen a festészet mellett döntöttem.

– *Az édesapja említésével jut eszembe, hogy gyermekkorra egyik meghatározó vizuális élménye az üveghuták világa lehetett, hiszen édesapja a salgótarjáni öblös-üvegyár főmérnöke volt abban az időben.*

– A mai napig itt van az emlékeimben ez az élmény. Festettem is néhány képet az üvegfúvókról, aztán ez a tematika kihűlt bennem, de az anyag szeretete megmaradt. Annak élménye, hogy formálódik a forró folyékony üveg, hogyan szilárdul formává. A másik jelentős gyerekkori vizuális élményem, hogy minden évben másfél hónapot Kiskunmajsán, keresztapáméknál, egy nagyszerű magángyűjtemény képei között tölthettem. Egy nagy könyvtárunk is volt, ott olvasgathattam.

A keresztapám néha rá-rákérdezett egy általam addig még ismeretlen képre, vagy művészre, egyszóval ezek voltak az én képzőművészeti szabadegyetemi éveim.

– *Ebben a gyűjteményben Rippl Rónai műveitől kezdve Vaszaryn keresztül Aba Novák képekig a huszadik századi magyar festészet remekei megtalálhatóak voltak. Gondolom, a közöttük eltöltött évek főiskolai tanulmányai szempontjából is hasznosak voltak.*

– Feltétlenül.

– *A Főiskolán Kádár György lett a mestere. Úgy tudom, hogy abban az időben a mesterek választottak növendékeket?*

– Mindjárt az első évben Kádár mester kiválasztott néhányunkat növendékének. Az első két év nagyon nehéz volt a számomra. Az előkészítő évfolyamon Fónyi Géza és Blaski János, akik foglalkoztak velünk annyira dicsérték a rajztudásomat, hogy kissé „elszálltam”. Kádár mester aztán visszarángatott a földre. Emlékszem, az összes nagy szénrajzomra azt mondta, hogy szénpor, majd összeestem rémületemben.

– *A Főiskola utáni legkorábbi munkái érdekes módon inkább Domanovszky Endre és nem Kádár György hatásáról tanúskodnak, holott Kádár mester hajlamos volt arra, hogy a saját stílusát plántálja a növendékeibe.*

– Kádár mester abban az időben, amikor mi első évesek lettünk, tett egy nagy fordulatot. Korábban én is úgy hallottam, hogy csak azt tűrte meg az osztályában, aki az ő szellemében dolgozott. Akkortájt volt egy kiállításuk a feleségével, Tury Máriával Olaszországban. Sokkal oldottabban, és főleg toleránsabban tért vissza onnan. Egyébként mindig nagyon sokat megtett a növendékeiért. Mi voltunk az elsők, akik a negyedik év után tanári diplomát kaptunk, és utána kellett egy külön bemutatón megpályázni a művészképzés további évfolyamait. Én az ötödik, hatodik évet jártam még ki, aztán pályakezdőként hároméves Derkovits ösztöndíjat kaptam. Ez az időszak, ez az öt év volt életem legboldogabb időszaka, amikor csak a festészetnek élhettem.

– *Hogy érzi, a Főiskola után mikor kezdett kialakulni az a formanyelv, az a stílus, amelyiket már teljesen a sajátjának mondhat?*

– 1978-ban következett be egy olyan fordulat, amely az önálló kifejezés kialakulásához vezetett. Párizsban láttam egy katalán festő, Clave kiállítását. Ennek hatására kezdtem többek között azokat a kollázs képeket, mint amilyenek az *Alvók*, vagy a *Párkák* címűek.

– *Ez a mostani, technikailag a pasztellre építő stílusa hogyan alakult, ki, amelyik ma jellemző a munkáira?*

– A nyolcvanas évek közepén úgy éreztem, hogy a kollázsban olyan ügyes lettem, hogy az már maníros. Az eredeti kifejező eszköz kiüresedett, rutinná vált. Akkor tértem vissza a rajzosabb kifejezéshez. Felfedeztem, hogy a pasztell, amelytől korábban idegenkedtem, kitűnő eszköz ahhoz az a lá prima festészeti módszerhez, amelyik úgy gondolom alkatilag a legközelebb áll hozzám.

– *Ezzel a festészeti technikával feltűnően sok bibliai témájú képet festett az utóbbi években. Van ennek valami különösebb oka?*

– Egy kiállítás apropójából festettem először bibliai témát, helyesebben egy kiállítás rendezőjének a felkérésére. Úgy gondolom, hogy például a

tékozló fiú történetének üzenete ma is ugyanaz, mint a biblikus időkben. Nagyon sok Piétát is rajzoltam-festettem. Izgat az anya-fiú kapcsolat. Nincs, nem lehet tragikusabb érzés, mint egy gyermek elvesztése.

– *Nem arról van-e szó, hogy a bibliát egyfajta gondolati kapaszkodónak is felhasználja, hiszen a szentírás a zsidó-keresztény európai kultúrkör olyan alapja, amelynek a történeteikhez közmegegyezéssel jelentés tapad, és ez mindenképpen alkalmas szimbolikus kifejezésre is?*

– De igen. Gyerekkoromban vallásos nevelésben részesültem, de most újraolvastatva a bibliát, felfedezem az egyes történetek, tanítások aktuális jelentését. Még egy meghatározó élményről nem beszéltünk, és ez az utazás élménye. Amikor utazom, közvetlenül nem csinállok vázlatokat, de magammal hozom minden meglátogatott vidék élményét, hangulatát. Különös hatással volt rám például Egyiptom. A biblikus témájú képeken, amelyek zöme vegyestechnikával készült, vissza-visszatér az egyiptomi táj, a sivatag élménye. Sajnos, az eredeti helyszínen, Izraelben még soha nem jártam. A vegyestechnikával készített képekkel párhuzamosan most is festek olajjal. Minden portréfestményem olajkép. Pasztellel például egyetlen egyet sem készítettem. Amikor beleunok a vegyestechnikába, illetve úgy érzem, hogy kezd fáradni bennem az, amit szeretnék kifejezni, felfrissülésképpen portrét festek. Ez az a terület, ahol igazán biztonságban érzem magamat. Nekem egyébként az alkotáshoz kell valami külső inspiráció is, például egy kiállításra való felkészülés, lehetőleg szorító határidőkkel. Másként dolgoztam, amikor zománcokat csináltam. Ott elengedhetetlen a szisztemematikus munka.

– *Valóban, nem lenne teljes ez a beszélgetés, ha nem ejtenénk szót a művésznő zománcairól. Talán abban, hogy zománcképeket készített, a gyerekkori üvegyári élményeknek is szerepe lehet, hiszen végső soron a zománc alapanyaga is szilikát.*

– A Főiskola után egy évig a Szilikátipari Kutató Intézetben is dolgoztam, de magán a Főiskolán is választani kellett egy murális műfajt. Én úgy gondoltam, hogy sem a pannó, sem a secco vagy a fresco nem nekem való, ezért választottam a zománcozott. Z. Gács mester, aki a zománcozottat tanította nekünk, maga is üveges volt.

– *Ez az időszak a modern magyar zománcművészet szempontjából nagyon fontos volt. Ekkor, 1969-ben Czinke Ferenc szervezett alkotótelepet, a Zománccipari Művek támogatásával, éppen Salgótarjában, amelyhez biennálé is kapcsolódott, 1970-ben pedig megkezdte a működését Kátay Mihály vezetésével a kecskeméti nemzetközi zománcművészeti alkotótelep. Kecskemét bizonyult versenyképesebbnek, nem utolsó sorban, mert itt – szemben Salgótarjával és a még nem említett bonyhádi próbálkozással, ahol főleg úgynevezett edény-zománccal dolgoztak a művészek – réz alapon a látványosabb, nemesebb transzparens zománcozottat használták.*

– Én is Kecskeméten ismerkedtem meg alaposabban a transzparens zománccal, 1975-ben, amikor részt vettem a telep munkájában, illetve már

előtte, 1969-ben, a Szilikátipari Kutató Intézetben kísérletezhettem ezzel az anyaggal. Emlékszem, az első salgótarjáni zománc biennáléra alig mertem beadni, aztán minden munkámat kiállították, és első díjat nyertem egy szárnyasoltárommal. Utána a következőn is nyertem valamilyen díjat, és akkor a bécsi Schauer-cégtől kaptam egy ösztöndíjat, Petrilla Istvánval. Ott volt időm, hogy megtanulja a munkaigényes rekesz-zománc technikát is.

– *Tudom, hogy a transzparens zománc anyaga egészségkárosító, több művész abba is hagyta a zománcozást, ha jól hallottam, maga Kátay Mihály és Petrilla István is. Mégis, ha ilyen sikerei voltak ezzel a műfajjal, nem gondolt arra, hogy az itthoni kemencében újra készítsen zománc munkákat?*

– Magam is allergiát kaptam a zománc anyagától, de két évvel ezelőtt még égettem zománcot, sőt előzőleg, amikor a Debreceni Alkotó Műhely tagja voltam, nyertem egy murális pályázatot. Egy japán cég nádudvari székházába kellett készíteni négy nagyméretű zománcképet az évszakok témájára. Én egy kicsit „japános” megoldást választottam, egy faágot, a négy évszak változásai-val. A háttér transzparens zománc, ami nagyon sokat emelt a látványon. Tavalyelőtt pedig készítettem egy nagyobb kompozíciót, ez a TIGÁZ hajdúszoboszlói székházába került. A Főiskolán, amikor végeztünk, nem kellett diplomamunkát készíteni, de hatodév végén mindegyikünket felkérték egy-egy murális munkára. Szokk Iván, emlékszem, szőnyeget készített, Szentgyörgy József (József) üvegablakot, én pedig maradtam a zománccnál, mert úgy gondoltam, hogy ez nekem testre szabott műfaj. Sok kicsit össze lehet hozni egy nagyobb kompozícióba. Ez a munkám a Tűzoltó utcai gyerekklinikába került. Nem tudom miért, de a témája ennek is a négy évszak.

– *Végezetül beszéljünk még arról a műfajról, amelyről ugyan érintőlegesen már szó esett, de úgy érzem, annyira kitiintetett helyet foglal el a munkásságában, hogy feltétlenül vissza kell térnünk rá! Ez a műfaj a portréfestészet. Két évvel ezelőtt volt egy kiállítás, és ezen egy bővebb válogatást mutatott be neves kortársainak portréiból.*

– Előtte való évben, 1993-ban egy sokkal nagyobb anyag szerepelt a Duna Galériában, azt hiszem 32 vagy 33 portré. Nemcsak neves kortársaim arcképét testem meg, hanem az ismerőseimét, barátaimét is, felnőttet-gyereket egyaránt.

– *Végtére is nemcsak a neves emberek a kortársak.*

– Pontosan. A kiállításra készülve – elég nagy hajtás volt, mert kevés idő volt a felkészülésre – végül mégis úgy gondoltam, hogy talán a szakmának és a közönségnek egyaránt érdekesebb, ha ismert embereket festek, akiknek a karakterességét jobban le tudják mérni a képen. Akkor minden nap festettem egy portrét, úgy látszik, jó passzban voltam, de utána mindig nagyon kimerültem.

– *Egy-két órába, néha még rövidebb időbe összesűrítve a koncentrált figyelmet, hallatlanul sok energiába kerülhet.*

– Pedig közben beszélgetni szoktunk a modellel. Érdekes, aki leül ide, ebbe a székbe, egy idő után beszédes lesz, vallani kezd magáról.

– *Molnár Zsolt, kritikus kollégám írta le a szécsényi kastélygalériában rendezett kiállítása kapcsán a portréiról, hogy azokban „infravörös tekintettel” vizsgálódik. Folytatja-e ennek a magán arcképgalériának a gyarapítását?*

– Igen, most is van három-négy ígéretem, hogy modellt ülnek. Ismert és kevésbé ismert emberektől.

– *Ez az a szék, vagy ehhez hasonló, amelyben most a művésznő ül, ahol a modellek vallani szoktak?*

– Igen, egy ehhez hasonló székbe szoktam a modelljeimet leültetni. De miért kérdezi?

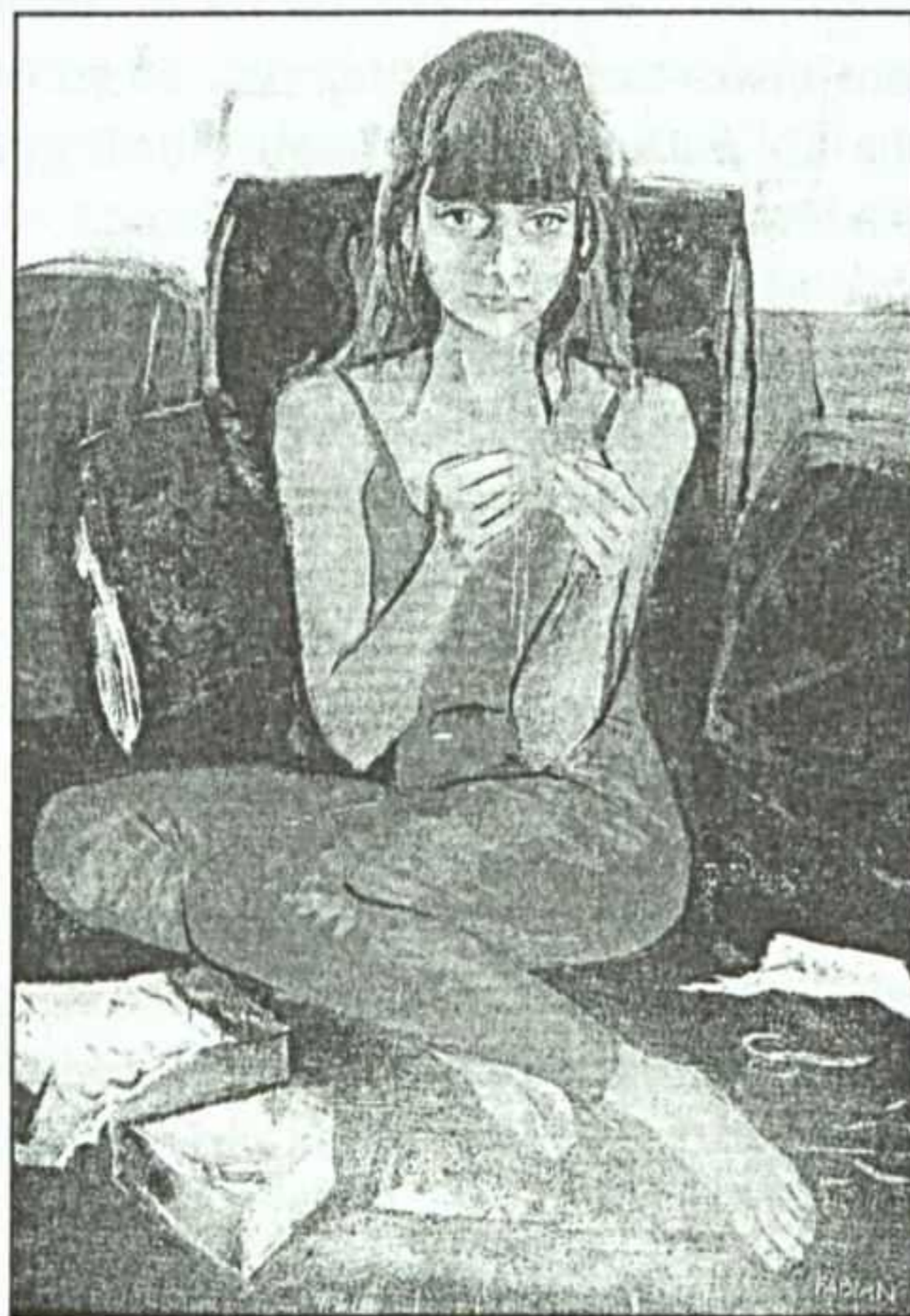
– *Mert a beszélgetésünk során úgy gondolom, hogy Ön is többet mondott el magáról...*

– ...mint amennyit általában szoktam?

– *Igen. Köszönöm a válaszait.*

(1998)

Fábián Gyöngyvér születésnap kiállítását ebben az évben rendezték meg Salgótarjánban a József Attila Művelődési Központban.

Fábián Gyöngyvér: Portré

Kedves Szerkesztő Úr!

Megtisztelő felkérésednek, hogy – mint évfordulós személy – küldjek valamit visszaemlékezéseimből vagy családtörténetemből, sajnos nem tudok eleget tenni. Bármilyen kellemes is újraélni a messzi múlt, s kiváltképp az ifjúság emlékeit – egy-egy klasszikusunk szövegének nem várt felfedezése és nyilvánossá tétele az irodalomtörténész számára még ennél is nagyobb örömet okoz.

Mint tudod, másfél évtizede Déry Tibor bűvkörében élek, a közelmúltban az elfeledett alkotások tizedik kötetét téve le az asztalra. Mostanában azonban hűtlen lettem hozzá, mert az elmúlt évben „nyomozásom” messze vitt Budapesttől. A szülővárosomban, Szabadkán megjelenő Bácsmegyei Napló rongyos és hiányos példányait forgattam – Budavárát követően Szeged és Újvidék könyvtáraiban, mindenütt Kosztolányi Dezső közlései után kutatva.

A „nyom” biztos volt, hullottak a „vadak”. S nem minden dicsekvés nélkül jelezhetem: az 1923-1926 közötti évfolyamokból több, mint harminc ívnyi elfeledett írást sikerült „terítékre” kerítenem. Kötetté rendezésüket a napokban fejeztem be, amely 2004 karácsonyi könyvpiacán fog a Balassi- és az újvidéki Fórum kiadó gondozásában megjelenni.

Engedd meg tehát, hogy leveledre válaszolva a Palócföld októberi számába Kosztolányi Dezső Tere-feréjének (mert ez lesz a kiadvány címe) előszavát küldjem, amely felidézi e nemes vadászat részleteit – s ízelítőül a „zsákmányból” az első közlést, amely a címben jelzett heti rovatot 1924. március 11-én megnyitotta.

Barátsággal üdvözöl

Botka Ferenc

*a Kosztolányi birodalom e rejtett
Kincses Szigetének boldog felfedezője*

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ TERE-FERÉI

Előszó

1901 augusztusában a szabadkai állami gimnázium néhány tanulója *Előre* címmel diáklapot alapított, amely – ismereteink szerint – három szám után megszűnt. Többek közt azért is, mert szerkesztőjük és tizennégy-tizenhat éves munkatársaik – Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Fenyves Ferenc és a többiek – a következő tanévben más fórumokon folytatták irodalmi kísérleteiket; az érettségi (1903) után pedig messze kerültek Szabadkától.¹

Az elkövetkező években, évtizedekben életútjuk többfelé ágazott. Kosztolányi Dezső a tollal jegyezte el magát. A *Nyugat* elismert munkatársa lett, de szoros kapcsolatok, fűzték a középosztály népszerű hetilapjához, az *Új Időkhöz* és a katolikus *Élethez* is. Számos verses- és elbeszéléskötete jelent

meg, köztük a *Modern költők* (1914) című műfordítás-gyűjtemény, amely a korabeli világirodalom kézikönyvének is beillett. Az 1918-1919-es forradalmakat követően, mint újságíró rövid időre a szélsőjobboldali és antiszemita *Új Nemzedéknél* kereste kenyerét, de már 1921-ben a *Pesti Hírlap* szerződtette. Időközben befejezte az írói dilettantizmus történelmi jelmezbe bújtatott szatíráját, a *Nero, a véres költőt* (1922), s általános elismerést aratott második regényével, a *Pacsirtával* (1924) is.

Az *Előre* másik munkatársa, Csáth Géza sem lett hűtlen az íráshoz, elbeszélései a magyar próza új mélységeit tárták fel. Orvosi tanulmányokat folytatott; diplomásként a lélek, az ösztönök titkait kutatta, s rabja lett a kábítószereknek. A varázsló látomásokért és felfedezésekért súlyosan bűnhődött, 1919-ben önkezével vetett véget életének.

Fenyves Ferenc megmaradt a szerkesztésnél és újságírásnál. Az érettségét követően megjárta a *Budapesti Napló* és a *Borsszem Jankó* gyakornoki iskoláját, de hamarosan visszatért Szabadkára, s 1908-ban átvette az 1903-ban alapított *Bácsmegyei Napló* szerkesztését. Indulásakor e lap csupán egyike volt a város poros és középszerű újságainak, Fenyves irányítása alatt azonban rövidesen a szabadelvűség sikeres szószólójává vált, ráadásul egyre biztosabb anyagi alappal - hála Fenyves házasságának, amely révén a lap saját nyomdai háttérét is megteremtette.² E szabadgondolkodással átszőtt munkát jellemezve joggal írta 1924-ben a visszaemlékező: „mi csináltunk itt a közönynek és a dáridónak országában először igazi, modern értelemben vett újságot, s ez az újság sietette az emberek, felfogások, intézmények modernné tételét.”³

Mínthogy kötetünk forrása a *Bácsmegyei Napló*, részletesebben kell szólnunk 1918 utáni sorsáról is, az országváltást követő, kisebb nagyobb konfliktusokról. A szerb hadsereg Szabadkára való bevonulását követően betiltották, s újraindulása után hamarosan ismét erre a sorsra jutott, mert egyik közleményében beszámolt a magyar himnusz nyilvános elhangzásáról. A szerkesztőnek számot kellett vetni a megváltozott körülményekkel és a lap jövőjével. Nyilvánvalóvá vált, hogy a folyamatos megjelenést csak a kialakult helyzet tudomásulvételével és verbális elismerésével lehet biztosítani. Fenyves vállalta ezt, felismerve, hogy az új államalakulat alkotmányában biztosított sajtószabadság védelme alatt „reprezentálhatja a magyarság kultúrképességét, s követelheti a magyarság számára az egyenlő jogokat, az egyforma elbánást, s felemelheti szavát a visszaélések ellen”, taktikusan hangsúlyozva „az SHS királyságbeli magyarság becsületes lojalitását és békés munkakedvét” – amint az egy másik jubileumi írás eufemisztikus mondatában olvasható.⁴

Kényszerű álláspont, bár kétségen kívül eredményes; ugyanakkor könnyen támadható is, ha tekintetbe vesszük, hogy a *Bácsmegyei Napló* nem

hagyta szó nélkül a határ túloldalán elkövetett véres atrocitásokat, az ún. tisztikülönítmények bosszúhadjáratát az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság résztvevői ellen. Ellenfelei Fenyvest és lapját ezért magyarellenesnek bélyegezték, majd 1920 októberében kitiltották Magyarországról. Ez is tanulságos, ám a laptörténet szempontjából fontosabbnak tetszenek azok a mondatok, amelyek az intézkedés kapcsán ismételten kifejtik a szerkesztés alapelveit, már-már hitvallásszerűen: „Mi lehetünk ellenségei egy kormányzati rendszernek, de nem vagyunk ellenségei egy népnek vagy egy országnak. A jelenlegi magyar kormányzat által vallott és gyakorlatban legpregnánssabban Orgoványon és Siófokon megvalósított kormányzati rendszerrel élénk ellentétben áll a mi világfölfogásunk, amely egyforma jogot és egyforma elbánást követel mindenki számára, s mert a földrajzi közelség s egyéb kapcsolatok révén is félni lehet, hogy a magyar reakció átcsempésződik a határon – ez ellen a reakciós, gyűlölködő, romboló magyar kormányzati politika ellen küzdünk is. A magyar kormány azonban nem a magyarság.”⁵

E rövid megnyilatkozások világossá teszik, hogy a *Bácsmegyei Napló* a húszas évek fordulóján a trianoni Magyarországot körülvevő szabadelvű sajtóláncolatnak ahhoz az ágához kapcsolható, amelyet az Ausztriában megjelenő *Bécsi Magyar Újság* (1919–1923), a kolozsvári *Keleti Újság* (1919–1927), a rövid éltű kassai *Szabadság* (1921–1922) és utóda, a *Magyar Újság* (1922–1923) képviselt.

S a sort időben megtoldva – törekvései a későbbi évtizedekben is szoros rokonságba hozhatók a *Prágai Magyar Hírlappal* (1922–1938), illetve a kolozsvári *Ellenzékkel* (1880–1944) és a *Brassói Lapokkal* (1895–1940). Ha a felsoroltakhoz gondolatban hozzátesszük a Budapesten megjelenő *Világot* (1910–1926) és utódját, a *Magyar Hírlapot* (1926–1939), valamint a *Szegedet* (1922–1925) és a világháború előtti kezdeményeit folytató új *Délmagyarországot* (1925–1938) – gyakorlatilag előttünk áll az egykori magyar sajtó liberális övezete.⁶

Az 1920. augusztus 24-én újrainduló *Bácsmegyei Naplónak* nemcsak a külső, adminisztratív megkötöttségek miatt volt nehéz a helyzete – szellemileg is egy gyökeresen megváltozott légkörben kellett megtalálnia a helyét. Az egykori centrumtól, Budapeستől elszakadva, perifériára és kisebbségbe szorultan kellett nemcsak a hiteles hírszolgáltatást elvégezni, hanem egy új, bizonyos mértékig önálló, kisebbségi kultúra kialakításában is részt kellett vállalni. Úgy, hogy az új kultúrát egyértelműen a bácskai humuszban gyökereztesse, de közben a magyarság egészétől, illetve az „anyaországtól” és a szélesebb nagyvilágtól se szakadjon el.

Fenyves Ferenc ezt a feladatot is vállalta. Már a húszas évek elején megszervezi levelezőinek vidéki hálózatát, akik Zomborból, Zentáról, Újvidékről, Nagybecskerekéről küldik tudósításaikat; egy központi munkatárs állandóan a vidéket járja.⁷

A tudatos helyi kötődések szemléletes példája az az 1923-ban elindított kezdeményezés, amelynek célja, hogy a vasárnapi számokban színes beszámolók mutassák be Délvidék városainak és községeinek a hétköznapjait, gondjait, felvonultatva Nagybecsekerek, Zenta, Péterréve, Palánka, Temerin, Ada, Mohol stb. városképeit, vezetőit, neves képviselőit – Balázs Árpád rajzaiban, kitűnő karikatúráiban.

A belgrádi és zágrábi levelezők mellett ugyanakkor Fenyves gondosan ügyelt a külföldi kapcsolatokra, elsősorban a magyarországiakra. (Ezt közvetlenül az 1920-ban Szegedről áttelepült egykori „őszirózsás” főispán és kormánybiztos, Dettre János főszerkesztő-helyettes felügyelte.)⁸ Budapestről Stella Adorján, Bécsből Barta Lajos, Prágából Kasztor Ernő, Berlinből Bakonyi György, Bukarestből Bodó Pál és Ligeti Ernő tudósított. A *Bácsmegeyi Napló* horizontja egyszerre volt helyi és nemzetközi.

Az évek során egyre gazdagabbá és változatosabbá váltak rovatai. A szokásos napi hírek, perek, gyilkosságok, sportesemények mellett rendszeresen közölt közgazdasági, tőzsdei közleményeket, kisebb-nagyobb összefoglalókat a nagypolitikáról; kulturális részében színház-, film- és könyvismertetések, *Kintorna*, *Képtelen krónika* és *Cirkusz* című rovataiban a humor is helyet kapott. Egészen kiemelkedő hely illeti meg a szinte naponta jelentkező *Kisebbségi életet*, amely nem csupán a szorosán vett helyi ügyekkel foglalkozott; hírt adott Ausztria, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és más országok nemzetiségi eseményeiről, kommentárokkal, elvi következtetésekkel.

A legrészletesebben a bennünket közvetlenül érintő irodalmi rovatról kell szólnunk, amely sorsa jórészt ugyancsak Dettre János kezébe volt letéve. Az csak természetes, hogy elsősorban a helybélieket juttatta szóhoz, az akkor még élő „nagy öregeket”: a Baedeker álneven publikáló Milkó Izidort, Toncs Gusztávot, Ambrus Balázst, Borsodi Lajost, Farkas Geizát, Munk Artúrt, Radó Imrét. Melléjük csatlakoztak a volt pécsi köztársaság emigránsai, élükön Haraszi Sándorral s a Skiz és „dió” álnevet használó Diószeghy Tiborral, akik friss szellemet hozva jól beilleszkedtek a lap gárdájába. A kibontakozó új törekvések azonban elsősorban Senteleky Kornélhoz, a vajdasági irodalom későbbi vezéralakjához fűződtek, aki kritikái és cikkei mellett gyakran szerepelt útijegyzeteivel és elbeszéléseivel. Ugyanakkor nem maradhatnak említetlenül a fiatalok sem: Berényi János, Debreczeni József, Kristály István, Tamás István és a hölgyek: P. Gergely Boriska és Török Béláné (álneve Lucia).⁹

Félő, hogy a hosszú felsorolás egyfajta provincialitás látszatát kelti. Az igazság az, hogy a „bácskaiság”, az önálló vajdasági irodalom megteremtésének a programja ekkor még nem vetődött fel. Dettre János – mint azt nemrégiben Fekete J. József is kifejtette – „nem vajdasági irodalmat akart, hanem magyar irodalmat a Vajdaságban”.¹⁰

A „helyi színekkel” tarkított autonóm kisebbségi irodalom eszméje csak az 1928-ban induló *Vajdasági Írásban* (1928–1930) *A Mi Irodalmunkban* (1930–1933) és a *Kalangyában* (1932–1944) vert gyökeret.

A húszas évek első felében ezért – s részben az egyetemes magyar irodalomhoz (és nemzetéhez) való tartozás demonstrálásaként – a *Bácsmegyei Napló* 1923 második félévétől kezdve tág teret biztosított az anyaországban megjelent művek átvételének. Elsők között a Szabadkával hosszabb-rövidebb kapcsolatban lévő Somlyó Zoltán, majd Karinthy Frigyes verseivel, krokijaival találkozunk, de mellettük felsorolhatnánk néhány kommersz szerzőt is. A kiválóságok közül a *Nyugat* és az *Est-lapok* íróit emeljük ki: Benedek Marcellt, Cholnoky Lászlót, Heltai Jenőt, Laczkó Gézát, Móricz Zsigmondot, Nagy Lajost, Nagy Zoltánt, Pap Károlyt, Révész Bélát, Schöpflin Aladárt, Szabó Lőrincet, Színi Gyulát, Tersánszky J. Jenőt, olykor megjelentek a lapban Babits Mihály, Krúdy Gyula és Tóth Árpád írásai is. Az emigránsok közül Bíró Lajost és Lengyel Menyhértet Berlinből, Komlós Aladárt Bécsből, a Kémeri Sándor néven szereplő Bölöni Györgynét Párizsból vagy Romániából Kubán Endrét, Liget Ernőt, Molter Károlyt, Tabéry Gézát érdemes említeni, a földrajzilag legközelebb élők közül pedig a szegedi Juhász Gyulát, Móra Ferencet, a Bob és öreg riporter álneveken író Sz. Szigethy Vilmost és az ország túlsó végében alkotó Sinkó Ervint.

E nevek és a mögülük kitetsző minőség beszédesen érzékeltetik, hogy a *Bácsmegyei Napló* a húszas évek közepén már nemcsak tájékoztatót; irodalom-szervező ténykedésével és azzal, hogy teret biztosított a vajdasági irodalom körüli eszmecseréknek, jelentős kultúraépítő tényezővé emelkedett.

Fenyves vállalkozása nemcsak lapcsinálásból állt: a szerkesztőség mellett, mint jeleztük, önálló nyomdája és kiadóhivatala is volt. Vállalata százszázhusz munkatársat foglalkoztatott, s azt is jegyezzük ide: lapja tíz- tizenkét-ezer példányban jelent meg, s hogy 300 terjesztő, illetve elárusítóhely juttatta el az ország minden magyarlakta területére, de a határokon túl is kapható volt.

A *Bácsmegyei Naplót* Kolozsi Tibor már idézett munkájára hivatkozva Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikona* (Fórum, 2001) a „polgári demokratikus értelmiség” lapjaként jellemzi. Időben távolodva és az igazi értékeket jobban érzékelve talán nem tévedünk, ha egyben „az egész vajdasági magyarság művelődésének szószólója” meghatározást is az előbbi mellé illesztjük.

Kosztolányi Dezső írásai már a lap 1918 előtti évfolyamaiban is megjelentek, jeléül annak, hogy a gimnáziumi padban és az *Előre* „redakciójában” szerzett élmények tovább éltek benne és Fenyvesben is, s ez a szimpátia idővel szoros barátsággá nemesedett. Akkor is tartották a kapcsolatot,

amikor az 1918-as államfordulatot követően Szabadkát és Budapestet levél-cenzúra és nehézkes vízumkényszer választotta el egymástól.

Kosztolányi eleinte csak alkalmoszerűen küldött kéziratot. Igaz, az első, a *Csáth Géza emlékére* című verse 1920-ban¹¹ egyben az egykori három barát együvé tartozásának jelképe és hitvallása. (Csáth Géza tragikus öngyilkosságának idején, 1919. szeptember 11-én a *Bácsmegyei Napló* még be volt tiltva; ezért időzítette Fenyves a megemlékezést az egyéves évfordulóra.) E szép gesztus ellenére az esetlegesség nem változott 1921–1922-ben sem. Ezekben az években az irodalom is még kevés teret kapott a lap hasábjain. A fordulat 1923-ban következett be. Január elején egymás után három hétvégi számban is feltűnt Kosztolányi neve (kétszer Petőfi Sándor születésének százéves évfordulója kapcsán). S május 6-án a szerkesztő a megbecsülésnek olyan gesztusát mutatta barátja felé, amelyben egyetlen munkatársát sem részesítette: felkérte Kuncz Aladárt, a Kolozsváron megjelenő rokonlap, az *Ellenzék* irodalmi rovatának a szerkesztőjét, hogy többkolumnás cikkben rajzolja meg az akkor harmincnégy éves barát arcképét.¹² (Bár lehet, hogy feltételezésünk túlzó, s a *Napló* egyszerűen csak átvette az eredetileg az *Ellenzék* április 29-i számában megjelent írást.) A kiváló esszé feltehetően megtette a magáét: a korábban megindult közeledés szeptember 11-én szoros kapcsolattá vált. Parádés fogadtatás! Fenyves Thomas Mann-nak a *Nero, a véres költő* értékeit méltató cikkének/levelének a közlését használja fel arra, hogy szerkesztői bevezetőjében ünnepélyesen bejelentse: lapjának Kosztolányi Dezső „állandó külső munkatársa” lett.¹³

A fenti dátumtól kezdve Kosztolányi rendszeresen publikál a lapban, *Tinta* rovatcím alatt, amely az 1916-ban megjelent kötetét idézi. Minden szombati szám közli egy-egy versét, elbeszélését, műfordítását vagy tárcáját. Kezdetben inkább csak korábbi műveit küldi, vagy az ezekben a hónapokban formálódó *A bújs férfi panasza*i verskötetének részleteit. Bár előfordul az is, hogy az írásból élők „dörzsölt” fogásához nyúl: a régebbi művének új címet ad, s így „eredetinek” tünteti fel. *Legenda* című versét *Ady Endreként* adja el, *Kis dráma a ruhatárban* elbeszélését *Mariska* címmel, a *Kék gyász* címűt *Mikor a kisöcsém meghaltként* stb. Időközben azonban a műfajok aránya lassan megváltozott. A korábban írottak mellé egyre nagyobb számban sorakoztak fel a tárcák, amelyek előzőleg néhány nappal a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg. Az átvételek Fenyves tudtával és beleegyezésével kerültek a *Bácsmegyei Napló*ba, hiszen a magyar főváros és Szabadka között elég nehézkes volt a kapcsolattartás; a *Pesti Hírlap* legfeljebb néhány példányban jutott át a határon, így a vajdasági olvasó eredetiként fogadta a tárcákat. Fenyves igényei időközben megnövekedtek: valódi első közléseket kért barátjától, aki

kompromisszumként 1925-től úgy küldte írásait, hogy azok egyszerre, egyazon napon lássanak Pesten és Szabadkán is nyomdafestéket.

Ha csak ennyiből állna az 1923 őszén létrejött baráti megállapodás, az utólag legfeljebb az írói életrajz vagy a szövegkiadás kutatóit érdekelhetné; amelynek csupán az a további érdekessége, hogy a szerző honoráriumának egy részét a családja vette fel a szabadkai kiadóhivatalban.

Szerencsére ennél jóval többről van szó. A múlt század nyolcvanas éveiben a Petőfi Irodalmi Múzeumban e sorok írója elnyerte az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok anyagi támogatását, hogy bibliográfiai feltárást végezzen huszadik századi irodalmi folyóiratainkban, hetilapjainkban és jelentősebb napilapjainkban, rögzítve modern klasszikusaink minden egyes közlését, illetve az őket érintő cikkeket, kritikákat. Így került sor a *Bácsmegyei Napló* Országos Széchényi Könyvtárban őrzött (csonka) évfolyamainak a felmérésére is. Gyűjtőjük, Lakatos Éva felfigyelő az 1924. évfolyam szeptember 21-i számának alábbi szerkesztői üzenetére: „*Érdeklődő Vršac*: a »Tere-fere« rovatunkat Kosztolányi Dezső írja.” A hetenként megjelenő, aláíratlan közlemények 1924. május 11-én bukkantak fel először, s hónapokon, éveken át folytatódtak 1926. december 25-ig. Ráadásul 1924. október 16-án *Tudja-e...?* címmel feltűnt velük párhuzamosan egy további rovat, amely szintén szabályosan ismétlődött 1925. július 1-ig, méghozzá kezdetben Kosztolányi teljes nevével, majd 1924. december 13-tól K. D. szignóval. Azonnal utánanéztünk az író hagyatékának az Illyés Gyula és Illés Endre által szerkesztett 11 kötetes Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott Műveiben* (1940–1948), majd a Réz Pál gondozta s 1969-ben az *Álom és Ólom* című kötettel megkezdett életmű sorozatban, amely minden addiginál körültekintőbben gyűjtötte egybe a költő műveit és publicisztikai termését, de sem a *Tere-ferét*, sem a *Tudja-e...?* írásait egyikük sem ismerte. Egy teljesen új, a köztudat által elfeledett „kincses sziget” körvonalai kezdtek előttünk kibontakozni.

Miről is van szó e két rovatban? Csupa érdekes furcsaságról: egy királyi kihallgatás váratlan fordulatairól Londonban, Napóleon egészségi állapotának új részleteiről, az első angol újsághirdetés tartalmáról, öltözködési tanácsokról a vatikáni látogatóknak, egy papagáj haláláról, „aki” nem tudta elviselni Wagner zenéjét, a pravoszláv egyház machinációiról Tolsztoj halála alkalmával stb. Minden fordulatos, váratlan, szellemes; olvastatja magát, helyenként mosolyt, majd derűt vált ki, nem lehet letenni.

Az első félévben Kosztolányi nem nevezi meg forrásait, legfeljebb azzal, hogy kijelenti: „egy párizsi lap írja”; kiadványok helyett szerzők: Gilbert Keith Chesterton, Anatole France, Victor Hugo, Bernard Shaw, politikusok, orvosok, csillagászok megnyilatkozásaira hivatkozik. A későbbiek során

azonban egyre-másra bukkannak elő külföldi lapcímek: a bécsi *Neue Freie Presse*, a párizsi *Excelsior*, a londoni *Morning Post*, a *Daily Mail*, a *Daily News*, a *Manchester Guardian*, a *New York Herald*, a moszkvai *Pravda*, a *Berliner Tageblatt*, a *Kölnische Zeitung*, a *Mercure de France*, a *Revue des Deux Mondes*, az olasz *Corriera della Sera*, a nápolyi *Secolo*, a spanyol *El Sol*, s néhány szaklap: *Bolletino dell' Assoziazione Archeologica Romana* vagy az *American Journal Medicin*, a sort hosszan folytathatnánk. Kosztolányi szorgos látogatója volt a hajdani pesti kávéházaknak, amelyek közül az igényesebbek nemcsak a magyar napilapokat, hanem a külföldieket is a vendégek rendelkezésére bocsátották. Kiterjedt nyelvtudása révén jó szemmel, pillanatok alatt felfedezi a „témát”; amely vonzó, s ha lehet, meghökkentő, megismerésre érdemes s csemegéje lehet felfedezőjének – és olvasóinak.

De miért kerülhetett erre a korábban sosem járt területre? Igaz, szórakoztató elfoglaltság volt, de mégiscsak időt rabolt, s elszívta alkotóerejének bizonyos hányadát. Nem kétséges: a honorárium volt a fő vonzerő, amit a jóbarát szívesen, bár kimérten bocsátott rendelkezésére.

A Dér Zoltán gondozta levelezéskötet, *A Kosztolányi család levelezéséből*¹⁴ megadja az igazi magyarázatot. A 80. levélből megtudjuk, hogy Kosztolányi Árpád és felesége 1924 áprilisában meglátogatták fiúkat Budapesten, s az apa itt agyvérzést kapott. Bár sikerült megmenteni, de nem tudott megszólalni, újra kellett tanulnia beszélni és írni, gondoskodni az orvosi ellátásról és gyógyszerekről. Kosztolányi Dezső – feltételezhetően a Fenyves Ferencsel való előzetes megállapodás alapján – ekkor kezdi el a *Tere-ferék* írását: megkettőzi a *Bácsmegyei Naplónak* szóló küldeményeit. Az első megemelt (májusi) összeg felét édesapja gyógyíttatásának és elmaradt magán tanítványi jövedelmének a pótlására szánja, amit édesapja megható szavakkal köszön meg (június 2-án kelt) levelében.

„[...] a megélhetés gondjai is gyötörnek [...] ezeket nagyon megkönnyítette a te áldott jó szíved által felajánlott honorárium [!] [...] Mikor a húgod a májusi honoráriumot [!] Fenyvestől megkapta és nekem átadta, sírfakadtam [!] és könnyekkel átáztatva tettem a te jó szíved adományát eddig megtakarított pénzecskémhez.”

Ettől kezdve egy-két kivételtől eltekintve a *Tere-ferék* szövegei rendszeresen jelennek meg a *Bácsmegyei Napló*ban.

A szellemes csattanókkal és iróniával színezett történeteket írójuk rendszeres tárcái, versei és az *Édes Anna* fogalmazása közben „kente le” – az írások alkalmosságára ellenére – zseniálisan.

1926. december 25-ével azonban megszakadt a *Tere-ferék* sora. A szeretett öregúr, a szabadkai gimnázium egykori igazgatója, aki lábadozása örömeire Vén sas aláírású verseivel maga is a *Bácsmegyei Napló* munkatársává

lépett elő, december 4-én elhunyt. Munkásságáról maga a főszerkesztő, Fenyves Ferenc írt megbecsüléssel teli nekrológot.¹⁵

Kosztolányi Dezső írásai 1926 után még hosszú éveken át, bár egyre ritkábban jelentek meg a *Bácsmegyei Napló*ban, a *Tere-feréhez* hasonló eredeti munkák azonban már nem akadnak köztük. A lap is megváltozott, 1930. március 26-ától *Napló* címmel jelenik meg, kényszerűen elhagyva a „bácsmegyei” jelzöt, mivel az nem felelt meg a jugoszláv hatóságok új elvárásának. Irányzata és liberális szellemisége nem változott, irodalmi jelentősége azonban – az önálló kulturális fórumok, a *Vajdasági Írás*, *A Mi Irodalmunk*, majd a *Kalangya* megjelenésével – valamelyest csökkent. (Ehhez Dettre János távozása is hozzájárult: 1925 októberében – politikai indítékok alapján – kiutasították az országból, és Szegedre tért vissza.) Az irodalmi élet időközben megosztottá vált, a közlési lehetőségek megszorodtak; de a lap így is állta a versenyt, bár néha kisebb konfliktusokba keveredett a vajdaságiságot hangsúlyozó ellenfeleivel.) A korábbi évekkel szembeni lassú értékvesztést szellemesen fogalmazza meg Szeli István egyik irodalomtörténeti esszéje, amely szelíd iróniával „irodalmi tenyészet”-nek nevezi a *Bácsmegyei Napló* körét, amelyet „Fenyves Ferenc szerkesztő úr fűvészkedése nyírt és nyesegetett, ápolt és őrzött meg mindvégig egy kicsit pestiesnek, illemtudónak, műveltnek és talán sznobnak is – a kócos moderneskedés és a parlagi vidékiesség fenyegetéseivel szemben”).¹⁶

Fenyves Ferencet egy évvel élte túl Kosztolányi. Haláláról és a lap sorsáról Kalapis Zoltán szavait idézzük.

„Fenyves Ferencet az újságírók réme, a szívbetegség vitte el: összeesett munkahelyén. A *Napló* csaknem hat évvel élte túl érdemes szerkesztőjét: 1941-ben újra *Bácsmegyei Napló* címmel jelent meg, de csak egy száma hagyhatta el a sajtót, mert Szabadka katonai parancsnoka a »szerb megszállás« alatti »nemzetellenes« volta miatt betiltotta, a jogutódokat pedig, özv. Fenyves Ferencnéét és a szerkesztő öccsét, Fenyves Lajost – nemkívánatos elemnek nyilvánította, a növekvő antiszemitizmus jegyében.

Az özvegy és három gyermeke Dél-Amerikában talált menedéket. Az egyik 2002-ben még élt: Fenyves János, nyugalmazott vállalkozó, Magyarország venezuelai tiszteletbeli főkonzulja. Közvetlenül a második világháború után visszatért Szabadkára, de mivel a hatóságok »elfelejtették« visszaadni a család nyomdáját és újságját, újból emigrált...

Így tűnt el egy szabadkai család, így múlt ki egy napilap.”¹⁷

A lap történetéhez tartozik, hogy a Szabadkáról kiutasított Dettre Jánost, aki Szegedre visszatérve a polgári radikális sajtó vezető publicistája lett, 1944 márciusában, a német megszállást követően letartóztatták és a bácstopolyai internáló táborba hurcolták. A deportáltak Lengyelországba

szállításának előestjén nem vállalta a további megaláztatást, és lelkiileg megtörten, luminállal vetett véget életének.¹⁸

A *Tere-feré* írásainak összegyűjtése nem volt egyszerű feladat, elsősorban azért, mert a *Bácsmegyei Napló* évfolyamai egyetlen könyvtárban sem teljesek. A sajtó alá rendező az Országos Széchényi Könyvtárból indult, s az itteni állományról készített először másolatokat, majd a szegedi Somogyi-könyvtárhoz fordult, nem sikertelenül, de a hiányosságokat itt sem tudta felszámolni. Szabadkáról azt a meglepő választ kapta, hogy a Városi Könyvtár nem rendelkezik a lap 1923–1926 közötti évfolyamaival. Végül az újvidéki *Matica Srpskát* kereste fel, ahol szinte mindent kézhez tudtak adni, egyedül az 1925. évi 323-as és az 1926. évi 6-os számok akadtak fenn a rostan. Egyik sem az irodalmi műveket zömmel közlő szombati szám. Így gyűjtésünk szinte maradéktalanul teljesnek mondható.

A többszáznyi xerox- és canon-másolatot ezt követően rendezni kezdtük. Először a *Tudja-e...?*, majd a *Tere-feré* közleményeit raktuk időrendbe, majd a biztonság kedvéért Kosztolányi egyéb írásait egyenként összeveztük a Réz Pál szerkesztette életműsorozat egyes köteteivel. A legnagyobb meglepetésünkre egyre gyarapodott azoknak a tételeknek a száma, amelyek sem a húszas évek tárcáit közlő *Hattyú* című kötetben, sem a *Bölcsőtől a koporsóig* címűben, sem az *Európai képeskönyvben* vagy a *Nyelv és lélekben* nem találhatóak. Kiderült, hogy a *Tere-ferén* és a *Tudja-e...?* pillanatképein kívül a *Bácsmegyei Napló* Kosztolányi egész sor további elfeledett írását tartalmazza. Különösen az 1924. évi olaszországi beszámolók érdemelnek figyelmet, köztük egy Mussoliniról szóló, s egy Makszim Gorkijjal készített interjú. (A filológiai teljesség érdekében megemlítjük, hogy e két írás megjelent az Illyés Gyula szerkesztette Kosztolányi Dezső *Hátrahagyott Műveinek* IV. és VII. köteteiben.¹⁹ Mi mégis felvettük, mert e sorozat napjainkban alig hozzáférhető; az olvasó inkább csak a Szépirodalmi Kiadó életműsorozatához juthatna hozzá, amely viszont lemondott ezekről a közlésekről.) A többi elfeledett cikknek nincs hasonló utóélete, valószínűen az adatgyűjtők figyelmetlensége vagy éppen a *Pesti Hírlap* évfolyamainak csonkasága miatt maradtak homályban.

E pótlólagos ajándékot szintén külön fejezetbe soroltuk, s az elsőként közölt *Ákom-bákom* ismert címét kölcsönözve gyűjteményünk élére helyeztük, kiegészítve a mindenhol hiányos 1922-es évfolyam néhány szintén elfeledett közleményével.

Érzékelve gyűjtő- és szelektáló munkánk bonyolultságát, úgy döntöttünk, hogy kötetünk függelékében világos áttekintést adunk a *Bácsmegyei Napló* minden egyes Kosztolányi-írásáról. Adatainkat időrendbe szedtük, s

közlésük keltezését követően megadtuk valamennyi további „sorsát”. Azok esetében, amelyek megtalálhatók Réz Pál életműsorozatában, megneveztük azt a kötetet, amely újra közölte. Azokat viszont, amelyek kimaradtak e sorozatból, s értelemszerűen a mi kiadványunkban vehetők kézbe, kurzívval emeltük ki. Az így kialakított összkép nemcsak azt dokumentálja, hogy mi az eredeti. a lapban, hanem arról is tájékoztat, mi található meg másodközlésben.

Nem kétséges, hasznos lenne egy hasonló összeállítás az 1926 utáni évfolyamokból is, már csak azért, mert nem tartjuk kizártnak, hogy e munkálatok szintén felszínre hoznának egy-két „újdonságot”. A Kosztolányi-bibliográfia munkálatai majdan minden bizonnyal megoldják ezt a feladatot is.

1924. MÁJUS 11.

Bernard Shaw új aforizmái. Nemrégiben mutatták be Londonban Bernard Shaw új darabját, *Jeanne d'Arcot*, mely aforizmáival sok vitára adott alkalmat.

Ezekből az aforizmákból itt közlünk néhányat:

- Némely ember született király, némely ember született művész. De igen ritka, hogy ez a két típus egyesül.

- A zsidók rendszerint árut adnak áruért. Megfizettetik magukat, de szállítják is az árut. Ha néha megtörtént, hogy egyesek valamit ingyen kértek, azok – tapasztalatom szerint – többnyire keresztények voltak.

- Mi angolok nem vesszük észre, hogy legyőztek bennünket, és ez a mi nagy hibánk. A franciák pedig nem veszik észre, hogy győztek: és ez az ő még nagyobb hibájuk.

- Nem lehet követelni, hogy egy vezérkari tiszt hőstettet vigyen véghez. Csakis a csapattiszteknek engedhetik meg, hogy bebizonyítsák személyes bátorságukat.

- Pusztán a történelemkönyvekben és a balladákban verik meg mindig az ellenséget.

- Ha elveszik tőlem a félelmet, talán jó lovag leszek egy történelemkönyvben, de rossz hadseregparancsnok.

- Egy jó szerződés fölér tíz jó csatával.

Az új fakír. Ma megint egy csodálatos, új fakírról beszélnek, és ismét vitatkoznak: vajon az indusoknak sikerül-e akaratukkal hosszabb időre megszüntetni az élet minden megnyilvánulását anélkül, hogy meghalnának.

Az ilyenfajta tapasztalatokról szóló beszámolók többnyire hiányosak, megbízhatatlanok, s az olvasók jogos kétkedéssel is fogadhatják.

Újabban azonban Morgulis tulajdon szemével látott egy esetet, és részletesen leírja, hogy a fakír mint temettette el magát egy sírboltba, és negyven nap múltán mint támadt fel onnan.

Négy hétig pusztán tejből élt, és rengeteg hashajtót ivott, később mikor elérkezett az előre megállapított nap, a fakír a sok meghívott vendég előtt búcsút vett barátaitól, néhányszor mélyet lélegzett, s öntudatlanul terült el a földön.

Szíve nem vert többé. Testét egy légmentesen elzárt koporsóba tették, s bevitték egy külön sírboltba, mely körül szakadatlanul megbízható örök álltak. Negyven nap múltán aztán kinyitották a sírboltot. A fakír kissé sápadtnak látszott, de szervezete jó állapotban volt. Egy szolga, kit a fakír előzően betanított, fejére két darab frissen sült kenyérdarabot tett: ezzel a kezdetleges módszerrel indította meg az agyban a vér keringését.

Majd a szolga dörzsölni kezdte testét, s a fakír föléledt.

A jóvátételi bizottság terme. A jóvátételi bizottság tudvalevően a párizsi Astoria Szállóban székel, egy teremben, melynek falai sokáig csupaszok voltak. A francia lakásépítő egyesület attól tartván, hogy a bizottság munkájára rányomja bélyegét ez a kopárság, a tagok iránt való figyelemből egy szép szőnyeget akasztott a falra, mely azt ábrázolja, amint Turenna meghódítja a Palatinust.

Nagyon tetszett ez a jóvátételi bizottság tagjainak. Később azonban értékre adták a lakásépítő egyesületnek, hogy a Palatinus meghódítása bizonyos magyarázatokra adhat alkalmat, s a falszőnyeg nem egészen a jóvátételi bizottság termébe való.

Ezt megértette a lakásépítő egyesület, a falszőnyeget levette, és egy képet tett helyébe: *Danae, az aranyeső alatt.*

Erre az urak elnevezték magukat: aranyeső, a mai inséges és szűkös időben, kissé tapintatlan és ledér utalás a leszegényedett népekre.

Kis gondolkodás után ezt a képet is visszavonta a lakásépítő egyesület, és egy másikkal kedveskedett. *Jázon megszerzi az aranygyapjút.* Ismét arany. Csóválták fejüket a bizottsági tagok, s most a lakásépítő egyesület azon töpreng, hogy a történelmi képek közül melyiket válassza, mely megfelel a jóvátételi bizottság ízlésének és erkölcsének. A művészetben nincs semmi politika. De nem akad olyan műalkotás, melyben egy politikus ne lelne valami célzást. Legjobb a politikát nem szépíteni!

Hogy lehet leszokni a dohányzásról? Sokan foglalkoztak már ezzel a kérdéssel, és ezer és ezer módot ajánlanak. De a görög forradalom vezére, Plastiras ezredes egészen eredeti módon szabadult meg szenvedélyétől.

Ő állandóan egy sárga, nagy szemű rózsafüzért tart kezében, nem valami kegyesert, jöllehet azok az ámbraszemek, melyek a rózsafüzért alkotják, a görögök szent hegyéről származnak, s ezt morzsolgatja, hogy figyelmét valami tárgyra központosítván legyőzze a dohányzás kísértését. Mikor az orvosok megtiltották a dohányzást, akkor a görög ezredes kölcsönkérte a törököknek ezt a szokását, kik ámbragolyócskákkal szoktak játszodozni.

A volt kalifa, ki most visszavonultan él Svájcban, szintén használ ilyen rózsafüzért. Valahányszor a társaságban van, s rá akarna gyújtani, cigaretta-tárca helyett kiemeli zsebéből az olvasót, és gépiesen pergeti, számlálja ujjai között az ámbraszemeket.

Az autoszugesztiónak ezt a fajtáját Coué francia doktor is magáévá tette, ki utóbb nagy sikert ért el lélektani gyógyító módszerével Amerikában. Ő betegeivel egy hosszú zsinegen kisebb-nagyobb bogokat köttet, melyeket a páciensnek meg kell számlálnia, miközben magában valami előre megállapított mondást kell ismételnie.

Az ügyvédek védőszentje. Ki az ügyvédje védőszentje? Nyilván kevesen tudják. Franciaországban azonban, mely a legújabb forradalmak és a régibb hagyományok országa, ezt tudják. Azt tartották mindmáig, hogy a kedves, jószágos Szent Miklós védelmezi az ügyvédeket.

Őt most detronizálták. A párizsi ügyvédi kamara tagjai pört indítottak ellene: természetesen polgári pört, a címviseléshez való jogosultságát vonták kétségbe.

Egy nyilvános ülésen, melyen az ügyvédi kamara elnöke, Gaston Duverau elnökölt, az ügyvédi kamara titkára érvekkal támogatva bizonyította, hogy Szent Miklós sohasem volt ügyvéd, tehát nem az ügyvédek védőszentje, a hagyomány minden alap nélkül való.

Erre a címre és jellegre azonban igenis Szent Yves tarthat számot, aki annak idején jogászcodott, szorgalmasan tanulmányozta a jogtudományt, később ügyvéd és ügyész lett, végül pedig előljáró. A gyűlés lelkesen elfogadta az indítványt, mely szerint az ügyvédek védőszentjéül ezután Szent Yves-t tekintik.

Senki sem jelentett be különvéleményt, és senki sem föllebbezett.

Életmentés rádiófonon. Az angol orvosi hatóságok mind gyakrabban fordulnak a közönséghez, hogy sürgős esetekben segítségüket kérik.

Londonban a minap késő éjszaka a rádiófon tulajdonosai hívást hallottak. A West End egyik kórháza önkéntes jelentkezőt keresett, ki vérét hajlandó a kórház rendelkezésére bocsátani, másnap reggel, kilenc órakor. Fél nyolckor nyitott be a kórházba az első ajánlkozó. Fél óra múlva már tízével, húszával jöttek az emberek, s kilenckor rengeteg várakozó közül választhattak

az orvosok. Mindegyiktől vérpróbát vettek, és a legalkalmasabb jelentkezőt fogadták el.

Egy másik rádiófon-hír ezt jelentette be:

– Akinek az utóbbi hónapokban tífusza volt, és hajlandó vért adni az átömlesztés céljára egy súlyosan megbetegedett orvosnak, telefonozzon erre és erre a számra.

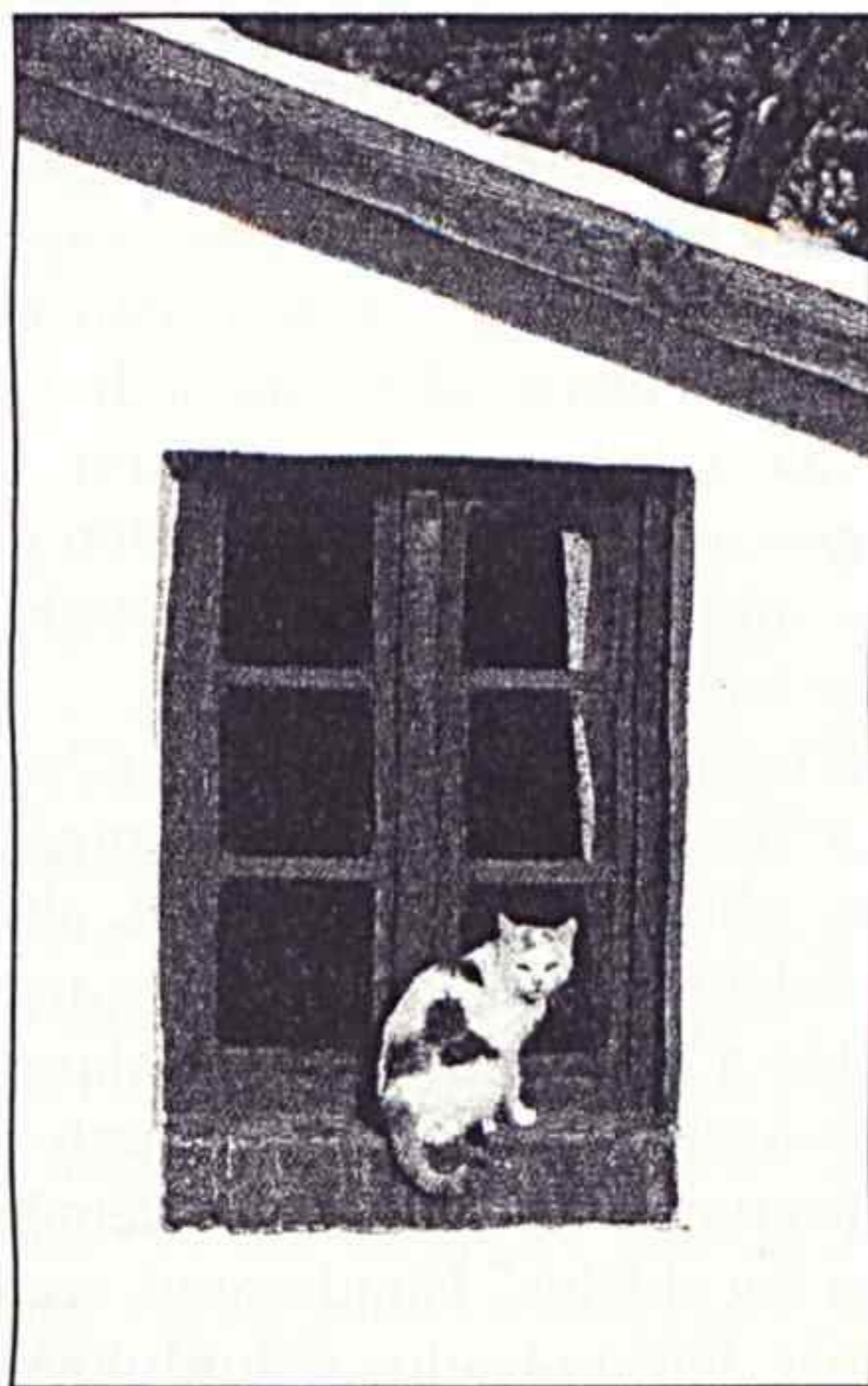
A rádiófon közölte a beteg orvos magán telefonszámát. Erre a fölhívásra is tömegesen jelentkeztek az ajánlkozók. Valósággal versenyeztek, hogy megmenthessék a beteget.

A rádiófon szerepe az orvosi gyakorlatban megbecsülhetetlen, ma holnap nélkülözhetetlen. Ezen az új műszeren kiált az Emberiség egyszerre mindenkire: segítség... segítség...

JEGYZETEK:

1. A lapkísérletről részletesebben DÉR Zoltán, *Új jel művelődéstörténetünk térképén*, in *Üzenet* [Szabadka], 1974. július–augusztus, 7–8. sz., 534–542., és *Kosztolányi első „orgánuma”* címmel in *Uő, Ikercsillagok*, Újvidék, Forum, 1980, 50–60.
2. A *Bácsmegyei Napló* szerepvállalásáról és korabeli laptársairól lásd KOLOZSI Tibor *Szabadkai sajtó 1848–1919*, Szabadka, Életjel, 1973, 294–317., és *Uő, Szabadkai sajtó 1919–1945*, Újvidék, Forum, 1979, 50–68, valamint SIMONYI Mária, *A magyar politikai sajtó története a mai Vajdaság területén*, Totovec, (Tótfalu, Csáktornyai járás), Logos, 2002, 87–91.
3. *Huszonöt év*, in *Bácsmegyei Napló*, 1924. január 1., 5. Fenyvesről és lapjáról lásd még: CSETVEI Mária, *Kettős évforduló. Emlékezés Fenyves Ferencre*, in *Üzenet*, 1985. december, 12. sz., 740–741., valamint KALAPIS Zoltán *Életrajzi Kalauzának* I. kötetét, Újvidék, Forum, 2002, 291–293.
4. FENYVES Ferenc, *Huszonöt év*, in *Jubiláris almanach a Bácsmegyei Napló huszonöt éves fennállása alkalmából*, Subotica, 1924, 14.
5. Z., *A kitiltás*, in *Bácsmegyei Napló*, 1920. október 15., 1.
6. A *Világhoz* lásd LITVÁN György előszavát in CZÉRE Györgyvér, *Világ*, 1910. március 30.–1926. április 30. Repertórium 1910–1912, Bp., 1984, PIM I–XII.; a Délmagyarországhoz LENGYEL András, *A szegedi újságírás története. Az előzményektől 1944-ig*, Szeged, 1999. május, 5. sz., 26–43; a többi laphoz az ún. „gyűjtőfüzeteket” a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában, amelyek részletes feltárását adják irodalmi és művelődéstörténeti közleményeiknek. (E füzetekre még visszatérünk a Bácsmegyei Napló Kosztolányi Dezső-publikációival kapcsolatban.)
7. Fenti és későbbi adatainkat a *Hogyan készül a Bácsmegyei Napló?* (1922. december. 24., 29–31.) című színes és rajzos összefoglaló alapján idézzük.
8. Dettre János életéről és a *Bácsmegyei Naplónál* végzett munkájáról lásd DÉR Zoltán tanulmányát (utószavát) az általa sajtó alá rendezett kötetben: DETRE János, *Új partok felé. Válogatott cikkek*, Szabadka, Élet jel Kiadó, 181–248. (Életjel Könyvek, 20).

9. A munkatársakról és a *Bácsmegyei Napló* meggyökerezéséről friss és részletes eligazítás kapható SZEGEDI Emil előszavában a főszerkesztő cikkeit összegyűjtő kötetben: FENYVES Ferenc, *Mégegyszer elmondom...*, Subotica, Minerva, 1938, 3–23., az irodalmi vonatkozásokról pedig BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története* című monográfiájából, Új vidék, Forum, 1999, 74–88.
10. „Riszálás megy az irodalmi focipályán” in *Híd*, 2003. május, 5. sz., 559.
11. Közlése: 1920. szeptember 28., 64. sz., 2.; utóbb Csáth Gézának lett a végleges címe.
12. KUNCZ Aladár, *Kosztolányi Dezső*, in. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 6., 10. Utánközlése: KUNCZ Aladár, *Tanulmányok, kritikák*, Bukarest, Kriterion, 1973, 163–166.
13. *Thomas Mann Kosztolányi Dezső regényéről*, in *Bácsmegyei Napló*, 1923. szeptember 11., 2.
14. *A Kosztolányi család levelezéséből*, válogatta és az előszót írta DÉR Zoltán, Szabadka, Életjel Kiadó, 1988, 458. (Életjel Könyvek, 39).
15. FENYVES Ferenc, *Kosztolányi Árpád*, in *Bácsmegyei Napló*, 1926. december 5., 4.
16. Lásd SZELI István, *Boschán Sándor*; in *Uő, Utak egymás felé*, Újvidék, Forum, 1969, 205.
17. Kéziratból. Elhangzott 2003 decemberében Kishegyesen a Csépe-napok alkalmából.
18. Lásd DÉR Zoltán tanulmányát, 8. jegyz.
19. Mussolini oroszlánja, Italia!, in K.D., *Elsüllyedt Európa*, Bp., Nyugat, 1943, 72–78., Gorkij, in K. D., *Lángelmék*, Bp., Nyugat, 1941, 305–314.

Ács Irén: Ablakban

Ács Anna

AZ ÖRÖK FÜREDI VENDÉG

Száz éve született Keresztury Dezső

„Költő volt, tudós, kultúr-politikus, a szeretet szolgája, szívében a múltat átszitáló, mindenre odafigyelő, gyöngéden tapintatos, könyvtáros, szenvedő magányos, a Dunántúl lankáival és ragyogó völgy-aranycsészéivel megtöltött pupillájú, egyenes, szikáran könnyed férfi.” Ki más is jellemezhetne volna ilyen poétai hevülettel és találóan a száz esztendeje született Keresztury Dezsőt, mint a költő-barát Juhász Ferenc. Keresztury Dezső valóban a génjeiben hordozta a pannon szellemiséget, mentalitást. Bár Zalaegerszegen született 1904. szeptember 6-án, családi kapcsolatai és gyermekkori emlékei a Balaton-felvidéki Nemesgulácshoz kötődtek. Anyai őseinek fészke volt a kis falu, amelyet 1918-tól otthonának tekintett. A balatoni tájról lelke szülőföldjeként vallott. Ezernyi szál fűzte a híres fürdőhelyhez, Balatonfüredhez, annak ellenére, hogy sohasem tartozott a füredi nyaralótulajdonosok neves sorába. Ifjúsága nyarait követően az 1930-as évektől egyre gyakrabban fordult meg Füreden. Az 1940-től sorra megjelenő balatoni témájú könyvei füredi fejezeteinek háttérében személyes kapcsolatainak erősödése sejlik. Ez évtől első feleségével vagy szezon után egyedül rendszeresen Füreden töltött hosszabb-rövidebb időt. Kiterjedt baráti kör várta őket, szomszójhozta a velük való találkozást, beszélgetést. Zákonyi Ferencsel, a Veszprém Megyei Idegenforgalmi Hivatal Füreden élő vezetőjével számtalan kezdeményezést indítottak útjára és valósítottak meg a Balatonmellék kultúrhistoriai emlékeinek megmentésére.

Az 1950-es évek elején szabályos harcot vívtak a hivatalokkal, hivatalnokokkal Jókai Mór egykori füredi villájának múzeumká alakításáért. A fürdőtelep központjában álló, jellegzetes, szép épületet, ahol Jókai több kiemelkedő művét, köztük a Balatont is népszerűsítő *Az arany ember* című regényét írta, államosítás után a Veszprém Megyei Tejipari Egyesülés birtokolta, központi irodáját rendezte be a villában. Keresztury kompromisszumot nem tűrően járt el a múzeum érdekében. Joggal remélte: „...az ügy a Jókai évben mégis Jókai javára fog eldőlni.” Fáradozásaik eredményeként 1954-ben, az írófejedelem halálának félévszázados évfordulóján az ország a füredi Jókai Emlékmúzeum megnyitásával ünnepelhetett.

A köztiszteletnek örvendő Zákonyi Ferenc mellett ekkortájt vált Keresztury hű füredi segítőtársává majd barátjává egy „különös Isten-teremtmény, született autodidakta.” Lipták Gábort minősítette ekként tréfálkozó kedvében Keresztury. Az eredetileg közgazdász képzettségű, szepességi származású Lipták Füreden telepedett meg ifjú feleségével. Otthonukká, „közös életük lenyomatává” az a kedves, öreg ház lett, amelyet még a fiatalasszony anyai nagyanyja építtetett 1886-ban. A hatalmas fenyők közt megbúvó épület – amely ma Fordítóházként szolgálja a magyar irodalom külföldi megismertetését – a patinás fürdőhely múltjának tanúja. A hajdan Gyapay – majd Lipták villa néven ismert ház az 1950-es évek elején kultúrmissziót betöltő irodalmi szalonná lett. Olyan időszakban, „midőn hazánk más tájain visszafogottabb volt az irodalmi élet”-emlékezett vissza Keresztury Dezső.

A házigazda Lipták Gábor a ház történetéről, jeles író és művész vendégeiről a derűs és szomorkásabb napokat megidéző kötetet tett közzé Nyitott kapu címmel. Az öreg ház falai közt írta Szabó Lőrinc a Huszonhatodik év felejthetetlen szonettjeit. A költőhöz maga Lipták „szegődött” gépirónak. A ház elhíresült felolvasóestjein a költők-írók a legújabb műveikkel ismertették meg a baráti társaságot. Komoly vitákat folytattak irodalmi-művészeti kérdésekről aztán játszottak önfeledten, hogy megszépítsék életüket. „Megalapították” Rómát, Vass Elemér festőművészt IV. Piás néven pápává nevezték ki. Illyés Gyula Szicília ura lett Giulio Sicilianóként, Lipták Gábor pedig Lombardiát uralhatta Gabriello Can Grande titulussal. A neveket Passuth László osztotta, aki e szép napok emlékét az olasz városállamok formuláival fogalmazta meg a Lipták ház verandáján. A házigazda szobája az esztendők során Illyés Gyula szavaival „a magyar szellemi élet egyik legmeghittebb fészkevé emelkedett.”

Keresztury Dezső első feleségével, Seiber Mária orgonaművésszel Liptákék visszatérő vendégei lettek. Kereszturyné balatoni folklórgyűjtései Lipták Gábor regéit ihlették. Férje lakott is a házban, együtt dolgozott Illyéssel, részt vett a művészeti vitákon, műfordítói versenyeken, a vidám balatoni vitorlázásokon. 1956 márciusában festményen örökítette meg a ház vadregényes kertjét. A kép hátoldalára verset írt a kertről, amelynek „fái közt s kék egén istenek szállnak.” Szokása szerint alkalmi verset vetett papírra, nem is rövidet. Keresztury nagyszerű rögtönző hírében állt, több tucatnyi alkalmi verse- köztük un. pinceversek és verses dedikálása maradt fenn. Az 1956. március 11-én írt verse – korántsem kivételként – meghaladja az alkalmi versek színvonalát. Ajánlása így szól: „Pulgabuscsinak úgy is, mint 'új rokon' szeretettel. Dezső.” (A megszólítás a házigazdák becézőnevének: Pulcsi és

Gabus játékos összevonásából keletkezett). Az új rokon megnevezés a barátságánál erősebb kötelékről tanúskodik. Keresztury ezekben a hónapokban betegeskedett. Füreden, a szívkorházban kezelték. Innen egy fényképre verses levelet írt Lakatos Istvánnak:

„Nem én vagyok beteg, hanem az idő
s oly laposra vástam, mint a parti kő
De a szívem fáj még : épp csak az maradt,
Az ónosan habzó, téli ég alatt.
Szívem cseppjeivel írom hát e víg sorokat,
leverage búm fellegeit...”

A kórházi légkörtől szabadulandó többször meglátogatta a Lipták házaspárt hol egyedül, hol pedig aggódó feleségével. A Lipták ház az otthon bensőségességét pótolta számára, hiszen a háziak új rokonként fogadták be.

Ez év június 24-én Keresztury Dezső verssel köszöntötte a névnapját ünneplő Lipták Gábort. Bizonyára munkái miatt kissé megkésve (bár az is lehet, hogy csak mi olvassuk rosszul, VI. hóként az időmegjelölést s valójában a névnapján, március 24-én írta...) és gyorsan, az éppen keze ügyébe került papírra írta a köszöntőt. Ugyanis a vers – méltatlanul – egyéb célra rendeltetett papírra fogant. A Pester Lloyd reklámlapjának hátoldalát használta fel a költő. Mentetözött ezért ritmusba szedve: „Más papír nem lévén s ez oly időtálló lévén- s mellesleg az üzleti élet emlékét őrizvén: erre írtam enkezemmel.” Érezhetjük, a hátráltató körülmények (idő- és megfelelő írólap hiánya) ellenére fontos volt számára az a személy, akit köszönteni akart névnapján. Nem a szokásos gratuláló sorokkal, hanem a felköszöntöthöz – s felköszöntőhöz is – illően öt versszakos költeménnyel. Talán a fővárosból küldhette el levélben, ám a boríték nem maradt ránk. Kissé gyanakodhatunk, hogy Füreden írta sebtében éppen a Lipták házban s azonnal át is adta az ünnepeltnek a jó szavak mellé. A kéziratot helymegjelölést nem olvashatunk. A köszöntő versnek meghökkentő címet adott: „Hazafi-Kisfaludy Verai Sándor Gábornak neve napjára”.

Kereszturyra különben jellemző volt a szokatlan, tréfás és rejtvényyszerű címalkotás, viszont ebben valamiféle fricskás véleménynyilvánítást fedezhetünk fel. Névjáték ez a javából, furcsa keverék. Kisfaludy Sándor és Hazafi Verai nevét kompillálta egybe, az ünnepeltre, Liptákra csupán a keresztneve utal. A Hazafi jelzőként vonatkozhat Kisfaludyra, de Liptákra is, az ünnepelt értékeit felmagasztalva az alkalmi vers szabályai szerint. De tudjuk, konkrétan Verai Jánosra (1846–1905) érvényes, aki Szatmár megyei parasztköltőként előszeretettel írta neve elé a Hazafi titulust. „A haza koszorús vándor költője” – miként aposztrofálta magát Verai, csekélyke vagyont is gyűjtött színes papírlapokra kinyomtatott versei jövedelméből. Verai nevezetes volt arról, hogy

szinte állandóan rögtönzött versekben beszélt. Neve a termékeny dilettáns szimbólumává vált.

Keresztury Lipták Gáborra vonatkozó névpárosítása Kisfaludy Sándor és Verai János révén a két költői végletet jelenti. Verai felemlegetése bántó lehetett volna az amúgy költészettel nem kacérkodó Liptáknak. De miért sértegette volna azt a férfit, aki barátságába fogadta, rokonának tekintette?! Inkább olyan fricskának szánhatta, amit kapcsolatuk megengedett. A névnapi köszöntő verset viszont nem őrizték különös gonddal. Tény, hogy nem semmisítették meg. A silány lap bekerülhetett egy könyvbe vagy egyéb, ritkán forgatott iratok közé. Megfeledkeztek róla, a vers a Lipták hagyaték szétosztásakor sem került elő. Évekkel később jutott el a balatonfüredi Helytörténeti Gyűjteménybe a Lipták házból a kidobásra szánt más anyaggal együtt. A gyűjtemény munkatársait és e sorok íróját is meglepte a Lipták Gábor névnapjára írt Keresztury vers. Alkalmi versként terjedelmes alkotás, olyan költemény, amely joggal kaphatott volna helyet bármelyik Keresztury kötetben.

Keresztury névnapi köszöntője a műfaj szabályai szerint az ünnepi alkalom fényét volt hivatott emelni. Ugyan nem nagyította fel mértéktelenül az ünnepezt személy jelentőségét, a Kisfaludy Sándorhoz való hasonlítás – nyilván Kisfaludy füredi érdemeire vonatkozó párhuzammal – csak a címben jelent meg. Ezt Lipták közéleti tevékenysége elismeréseként értelmezhetjük, s csak részint utalhat Lipták irodalmi munkásságára Kisfaludy várregéit tekintve.

Az alkalmi versek többnyire nem a maradandóság számára íródtak. Kevés remekmű született ebben a műfajban. Keresztury sem a maradandóság ígézetében vethette papírra – jelen esetben silány papírra – névnapi köszöntő versét. A költemény mégis érdemes az utókor figyelmére. Lokális értékein túl kort és kapcsolatot jellemez. Költői erényei főként a kifinomult tájrajzban mutatkoznak meg. A vers a Balatonvidék dicsérete átszellemült, himnikus hangon: a páratlan természeti környezeté, a térség magasfokú műveltségéé a rómaiaktól Vörösmartyig ívelően s végül a Lipták házáé. A vers lezárása ódai hangulatot kelt az ünnepezt köszöntésével.

Keresztury alkalmi verse olvasható akár előtanulmányként a *Dunántúli hexameterek* című versciklusához. Bár felmerül, hogy azzal egy időben, ahhoz hasonló hangulatban keletkezett. Keresztury klasszikussá vált, *Dunántúli hexameterek* című kötete ugyancsak 1956-ban jelent meg. A költő nem szabadulhatott a Dunántúl bűvkörétől, mégha névnapi köszöntőt írt is. A személyes jelleg a táj és kultúra közös szeretete mellett csupán a Lipták házra és a házaspárra való utalásban valamint a lezáró, köszöntő sorban lelhető fel. Éppen ez a megoldás emeli ki a verset az alkalmi köszöntők sorából. S tán nem is rögtönzött Keresztury, - merül fel bennünk a kétely, amely már örökre feloldatlan marad.

Hazafi – Kisfaludy Verai Sándor Gábornak neve napjára
1956. VI. 24. (dezsőbáttya)

Ti, Füred kies völgyében
szőlőt termő lágý hegyek
melyeknek ölen békében
ülnek el a vad szelek
Ti, mandulás , napos lankák,
álomban úszó Tihany;
tüzek, kik megvigasztalják
mind, akik boldogtalan;
te föld, melyre a természet
rápazarol minden szépet
s bármit tudna adni még :
tündér Balatonvidék; –

Ti kerti fák, szép ágyások
friss gyep, öreg pergola,
zúgó fenyők, kik tudjátok
létünk futó szél pora;
ti, lugasok, honnan alma,
barack, szőlő mosolyog
s hol a művészet hatalma
él: kedves vén bútorok;
ahol két szív, egybezárva,
boldogságot megtalálja
hol a pukancs nem dohog
s a harag elpárolog;

ti, római s magyar ősök
útjai és várai;
török, német meg nem győzött
– tudnátok bár állani! –
templomok, melyeket Bíró
építetett újra meg,
regevilág, mint az író
képzelete éltetett;
hő lángú egyesülések,
mit hiába les a német
Vörösmarty szózata
újraszülető haza;

ti hajnalok, alkonyatok,
évszakok dús színei,
kelő-tűnő alakzatok,
felhők teremtményei,
ti, Kiserdő fái között
csevetelő madarak
barackvirágba öltözött
aranyfényben fürdő Lak;
kik a habot hasítjátok
sirályszárnyú vitorlások
s te Bakonyból hirtelen
lezúgó szél-végtelen:

elmémet ti ragadjátok
a költészet szárnyain
soraimat ti súgjátok,
hogy szépen zengjen a rím,
a vidék „ezer szívében”
fürdessétek lelkeimet,
hogy az ifjúság tüzevel
vonhassam be versemet:
s mert úgy szeret benneteket
táj, történet, kert , költészet:
együtt zengjétek velem:
GÁBOR! ISTEN ÉLTESSEN!

(Más papír nem lévén s ez oly időálló lévén – s melleleg az üzleti élet emlékét őrizvén: erre írtam enkezemmel: KD)

T. Pataki László

MŰHELYNAPLÓ: 2003. július – 2004. július
Marosvásárhely, Kecskemét, Tahí, Salgótarján, Alsótold, levegőég

Illyés Kinga Széchenyi-díjas színművész készülődése
id. Madáchné Majthényi Anna és Madáchné Fráter Erzsébet
színi megjelenítésére, miközben maga is égi (messiás) madárrá válik

1. bejegyzés: Losoncról, a Kármán József Színházból jövet, a színházi világ-
napon színházi ember hangja az üzenetrögzítőn. Gy. László, a kiváló kecs-
keméti teátrum dramaturgja (ilyen nincs, fordítva esetleg, koronként min-
dig a szerző üldözi a dramaturgot), adjak életjelet, beszélünk kell, sürgős.

2. bejegyzés: Gy. László a vonalvégen: „Hozzám került a balassagyarmatiak
kiadványa, a Röpke Ívek című Komjáthys antológia, hiszen tudod. Szerepelsz
benne. Majthényi Anna monológjával. A Lelkigyakorlat tisztára lázba hozta a vá-
sárhelyi Illyés Kingát, neki mutattam a szövegedet, ismered őt, ugye? Hetvennégy-
ben, Pesten, a Fagyöngyökkel kortárs erdélyiek, csángó balladák... Azóta persze a
világot... csak ahol magyarok élnek. Ő most újra itt van nálunk gyógykezelésen,
rég jó barát. Küldd el a másikat is. Lendületben vagyunk. Úgy tudom, a költő
feleségéről is írtál korábban hasonlót, Lidércke...(Lidércláng). A festőtől, a zo-
máncképes gyarmati Nagy Mártitól tudjuk, hogy az szinte az eleje a Lelkigyakor-
latnak. Kinga épp' egy R. Zsuzsa novella-átdolgozást próbál velünk, közben azért
Márai estekkel járja az országot, amikor hívják, s nincs gyógykezelésen. A majd-
nem kész R. Zsuzsát félretenné...”

3. bejegyzés: Nem kell más, csak a Lidércláng szövege, a jóval későbbi Lelki-
gyakorlat előbb célba ért, igaz lehet: a művek nem vesznek el, ha átmeneti-
leg mégis, akár századokon át. A Lidérclángot P. K. Edit mutatta be Losoncon,
egy hóhullásos estén, olvasatban, később Csesztvén, a Madách kúria pin-
cájében kicsiny, értő, lelkes-zsúfolt közönség előtt a múzeumiak által épített
pici pódiumszínpadon játszotta is. Aztán sokszor, mások is, részletet a rá-
dióban Udvaros Dorottya, rövidített változatban ugyanott, a Fiókszínpad-
ban Szilvássy Annamária, színházban Fráter Kata, az akkoriban miskolci
rokonszínész, Salgótarjánban, a zenedében, a premiért is ő produkálta fér-
jével, Bregyán Péterrel, aki „csak” táncolt vele itt-ott és volt még egy gitáros

színészszerelő is. P. K. Edit előadása Csesztvén, az egyik Madách-októberen, miközben a kőlépcsőn Tempfli József váradolaszi plébános ült, a szentjobbi címzetes, az „építő” apát, elkésett, messziről jött (szó szerint), akkor már másfél évtizede nem járt Magyarországon, sértődött volt a románokra, hiába kérlelték, csak azért sem folyamodott útlevéért, a csesztvei bemutató alkalom bírta rá végül is a változtatásra. Bárha, hajnalig tartó váradi beszélgetésben egy ponton azt találtam mondani éppen én és éppen neki: „József testvér, a megértés, megbocsátás számunkra kötelező erkölcsiség, folytonosan az...” Ő mentette meg akkoriban F. Erzsí földi maradványait a román lakótelepi építkezés, az elhanyagolt sírdombocska végső bedózerolása elől, T. J. ma Várad püspöke.

4. *bejegyzés:* A szöveg elment, Gy. hálával köszöni, Kingát teljesen feladja a feladat, mint hallom a telefonban. Kérem őt, és rajta keresztül Kingát, rövidítsenek bátran, teljességgel megbízom bennük, különösen Kingában, hiába Gy. a dramaturg, Illyés Kinga majd negyven éve mond-játszik egyesegyedül a pódiumszínpadokon, kizárt, hogy kristályosan metsző érzékkel ne a legjobb megoldást találja meg mindenben, ami szöveg, hatás, dráma. Mindig önmagáról van szó, ilyen a műfaj.

5. *bejegyzés:* Nem tudom. Mi ez a betegség, ami már majd' évtizedes és most is tart, Kecskemétre megyünk, Kinga a Kamarában játszik, Márait mond, ott lesz Gy. is, mi az Erdei Ferenc kollégium professzori szállásán töltünk egy éjszakát, az előadás után Gy. meghívott bennünket és persze Kingát a görög étterembe, Gy. valójában alighanem maga is görög származék, déliesen derűs. Talán most végre minden jóra fordul, Kingát élteti a feladat - ezt örömmel mondja László, hogy élteti, hogy újra kedvre derült, hogy a kórházi eredmények is javulnak. Nem értem mégsem, mihez kell a két szöveg, hogy találkozhat éppen most és éppen így ez a három nő? Miért, hogy Kinga soha nem látott feladatot vállalva egyazon estén, egy előadásban vállalja a két ős-ellentétes karaktert, mihez kell neki? Az élethez, a meghaláshoz?

6. *bejegyzés:* A híres kecskeméti zománcmúzeumban találkozunk, Gy. itt vezető-szervező-igazgató, mindenek. Kinga pontos, súlytalan, elegáns, kalap, könnyű sál a nyári ruha fölött, Edit mondja később, a sál leplezi az elváltozást, amit a betegség okoz. Ez nem számít, szinte semmiség, Kecskemétet dicsérjük, Kinga régtől idejár kezelésekre, minden szövegét bemutatja itt is, most Márai következik, ma este, de előtte még, íme itt a körülbelüli szöveg, amit ő már átnézett, ideglenesen javított, nézzem meg. Nem veszem el,

még a kezembe se veszem, az övé, ő érzi, mit kell megtartania. Meglepi, mást várt, sok szerzővel találkozott, főleg Gy.-nek lehetnek keserves élményei. Nincs alku. Majdhogynem vidámak vagyunk. Este előadás, megfoghatatlan, hogy nőhetett egyszeriben egészen fölénk a szövegmondás alatt ez a cseppnyi nő, hogy lehet a végén, még zene alatt, úgy elhagyni a színt, hogy mindenki csendben ül tovább perceken át, a visszatérésig, és fokról-fokra derűsebb minden, feledve komorító erejű dráma, derűsebbek a fények a tonetszékeken a színen, Kinga már nincs jelen, most érezzük igazából, a merészen hosszan hagyott szövegcsendben a művész emberségét, az írói hatást. Kicsivel később gyertyafényes görög vacsora, szokatlan ízek, mellesleg érintjük a szövegek előadását. Néhány részlet érdekli Kingát, a szereplőkről, a viszonyokról kérdez, keresi a „fogást”, a karakterek egymással szembeni belső taktikáját erősíti. Mindenki nagyon boldog.

1. levélmelléklet:

Illyés Kinga
4300- Marosvásárhely
(Tg. Mures)
str. Köteles Sámuel 7. R o m a n i a.

Kedves Edit és Laci!

Úgy érzem, eljött az ideje, hogy beszámoljak az eddigi munkámról. Lerövidítettem (véglegesre u.i., A szerző) mindkét monodrámát, szünettel sem lesz több két óránál. A LELKIGYAKORLAT szövegét már tudom, a másikat most tanulom. Elküldtem egy produkciós pályázatot - folyamodványt, ami talán fedezné az előadás költségeit. Rendezői kérdésben még nem látok világosan, de kb. két héten belül választ remélek.

Lenne néhány kérdésem is:

Egyes életrajzírók hét, a monodráma kilenc gyermeket tulajdonít Majthényi Annának. Mi hát az igazság? Ha Madách Imre gyermekeit nem is lehet pontosan (?) összeszámolni, a testvéreket szeretném tudni.

A befejező mondatokban egy „rettenetes” kép jelenik meg az anya szemei előtt. Ki, mi lenne az égő denevérek mögött. Milyen szimbólum? A spiritisztákhoz vagy Madách műveihez, vagy talán Szt. Ignác lelkigyakorlatához kapcsolódik? Nem sikeredett ezt eldöntenem.

Jó lenne, ha adnánk egy közös címet a két egyszemélyesnek? Vagy a másodiknak (a LIDÉRCLÁNG-ra gondolok) lehetne-e a címét LIDÉRCKE-re változtatni. Látom, hogy Mohácsi Jenő is az író (költő) verséből kölcsönözte. Szabad-e, lehet-e ilyen változtatás és Lacinak megfelel, vagy ragaszkodik az eredeti címhez? Hol kaphatom

meg Mohácsi Jenő regényét? Nálunk a Teleki Tékában nincsen, kerestem Kecskeméten is Gy. Lacival, hűlt helyét találták, bár megvolt...

Augusztus közepén kb. tíz napig Tahiban leszek, Pesten megpróbálom a Szabó Ervin könyvtárban is keresni.

Boldog vagyok, ez a munka ismét olyan, ami kitölti minden percemet. Nagyszerűnek érzem, hogy a két ősellenséget egy este szólaltathatom meg... Csak tartana az egészségem is... Jó, ennek a munkának az örömét senki nem veheti el, de nagyszerű lenne eljutni az előadásokig!

Tanár barátnőmtől nagyszerű fotókat kaptam, persze az az Erzsi nem azonos a váradi közkórházban félig tébolyodott lélekkel. Igen, az Erzsi kora gond nekem, de bízom benne, hogy megtaláljuk a megoldást. Ami a technikai részt illeti (dízlet, kosztüm, világítás, zene) olyan megoldást kellene keresnünk, hogy egy magamfajta „hajléktalan” színész számára is járható legyen az út, vagyis nem színházi környezetben is előadható legyen.

Ezek lennének pillanatnyilag az én gondjaim, válaszát várom, és barátsággal ölelem mindkettőjüket.

Illyés Kinga
Marosvásárhely, 2003. július 20.

2. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Érdekelne – a segítség szándékával –, hogy a produkciós pályázattól honnan és mi remélhető? Magam is keresem mostantól az est elhelyezésének lehetőségét... Jónéhány ideáti, odaáti szlovákiai várost felkeresek, de például tudok segítségről az erdélyi részeken is – Dés, Nagyvárad, Kolozsvár, Váradon Tempfli püspök közbenjárna, mások is, Melegh Vili például. Kezdő helyszínként Kecskeméttel (vagy akár M-vásárhellyel) egyetértek, de már ide is kellene a rámszabható feladat. Ahogy a szövegek, műsor előremegy, úgy erősödik bennem a tenni valamit érzés... semmit nem tudok arról, hogy mentek eddig a dolgok, kik, mikor, miben, hogyan segítenek? Gy. mindenképpen a városában szeretné látni a bemutatót, minden megtesz majd az előadás (ok) érdekében, ám más vonal is létezik ugyanott: kerámiások, pl. Szegeden, Szekszárdon, ugyanígy Esztergomban személyes kapcsolatok, Vácott, a Börzsönyben végig, Győrött természetesen és Komáromban (mindkettőben), Lakitelken, Nyíregyházán egészen napiaknak tekinthetők, Decsen például, ahol magyar örökség faluközpontot alakítottak ki Bali Jánosék Andrásfalvy volt miniszterrel, és ahova máris meghívták rajtam keresztül Kingát...

A kérdéseknek nagyon örülök, ezt indokolni sem kell. Az első: mindenképpen nyolc gyerekről van szó (mellékelve a hiteles családfa), ám volt egy kilencedik is, aki az igazi elsőszülött, ő a nagyapja, Madách Sándor nevét kapta, s nem sokkal a

házaságkötést követően születhetett, ám mindössze két hónapig élt. A kutatók elfogadják a nyolc gyermeket, a hét egyeseknél azért kerülhet mégis szóba, mert a gyerekek közül egy (Eszter) születése napján meghalt, ám ő akkor is Majthényi Anna szülötte! Sándorról egyedül a hitelesnek elfogadott író, Harsányi Zsolt /Ember küzdj... c. regénye/ tesz említést... Madáchék máshol is éltek az elején hosszabb ideig, míg a birtokból eredeti részeket, például az ősi kastélyt visszaszerezték. Így, és akkor, az elsőszülött Sándor születése-halála valahol másutt van bejegyezve. Mégis azt mondom, ha el akarjuk kerülni a várható nagyszámú beavatott hökkenetét (előadás közben kizökkentő lenne), maradjunk a nyolcnál, a hét azonban más szempontból nem lenne helyes (mint fent).

Az égő denevérek víziója M.A. által látott-átélt kép megjelenítése fokozott erejű dramaturgiai ponton, a lelki gyakorlatokhoz illően borzongató elutasítása a Sátánnak, átokkal felérő valóság: unokája a vámpírokkal szövetkezik, s ő aztán tudja, a Sátán erősebb (a család tragédiája ez az unoka). Ez a vég. A vallás (Anna mélyen hitt) a legszigorúbban elítéli a spiritiszta elméletet-gyakorlatot a holtak segítségét kérő, velük kapcsolatot teremtő spiriteket, utolsó, sőt legvégsőnek nevezhető reménye így semmiül meg Majthényi Annának.

Kedves Kinga! Ha „jó lenne egy közös címet adni”, akkor az mindenképpen megvalósítandó. Lidércke azért ne legyen, mert már Mohácsi alkalmazta, s habár ő is Madáchtól vette (ki) egyik verséből, ám az még így is egyedül, közismerten az övé. (Mellékeljük a fénymásolt regényt)... Nem ragaszkodom a címekhez... ám valóban egy közösre is szükség lenne, ami elvárhatóan illyéskingás. Adjunk kis időt egymásnak. A boldogságról szóló mondata számomra annyit jelent: érdemes volt hinni, s talán valahogy mégis segíthetünk mindannyiunkon. F. Erzsi jelmeze zsákyszerű vagy majdnem zsákanyagú „ruha”, életkora nem lehet gond Kinga számára, bármit elfogadtat velünk. A technikai részek lehetnek egyszerűek, a szövegbeni írói utasítások egyszerűen elhagyhatók, sőt! Itt a művészet fog győzni mindenek felett. S ha csak „egy szál deszka jut” – mégis biztos a hatás.

3. levélmelléklet (részletek):

Kedves Kinga!

...Néhány gondolat, ami a művészi vállalkozásra vonatkoztatható: aki ma meghallja, mire készül Kinga, – csak közbevetve: kár, hogy nem vezet naplót! – kissé „elszörnyed” („huh, hát ez hatalmas feladat!”), s habár ez igaz is, nem szabad túlmélni súlyát, könnyen válhat ijesztővé, félelmet-előítéletet teremtve... Holott. Ismeretes például Beregi Oszkár kísérlete, amikor egyedül interpretálta a teljes Tragédiát. Mégis, kétségtelen az is, hogy egy színházi esten belül maradva páratlan, ami készül. Meghallgattam Kinga mostanában megjelent kettős CD-jét az erdélyi verselőktől, olvasva Csoóri Sándor bevezetőjét, nagyon találó, amit Kingáról ír, messiás madárnak

(fecskének) nevezve, aki a bedeszkázott hetvenes évek sziürke magyar ege alatt elhozta nekiünk versekkel a tavaszt egymaga is, nem érthetetlen tehát semmi, ami újabb vállalásának heroikus méretét jelenti.

Mit szólna mégis az „Éva én vagyok...!” közös címhez, ezt Erzsi kimondja a szövegben a végefelé, de beépíthető lenne Majthényi szövegébe is, alkalmas helyekkel bővében vagyunk, s ha azt vesszük: igaz is, nem egy nő Éva modellje, az asszonyiség inkább, ott van nőellenes tanulmánya (Madáchnak) bizonyítékként, amiért megorrolt rá legkedvesebb barátosnéja, Veres Pálné... mondhatná ő is: „Éva én vagyok...!”

4. levélmelléklet (részletek):

Kedves Edit és Laci!

Ebben a gyakori levélváltásban az a legjobb, hogy nem vagyok egyedül a munkafolyamat gondjaival. Mert jaj, az előadóművész-magány iszonyat. Nem csak a bemutatóig, ha történetesen nincs rendező, de utána, a felújító próbák alatt, amikor hónapokig, vagy évekig is, mindig egyedül, külső szem nélkül... ennek a munkának ezt az oldalát kevesen ismerik, még kevesebben értik. Egyszóval köszönöm az együtt töprengést.

Amikor a Lidérckét megkaptam, majd kiugrottam a bőrömből. Egy szuszra elolvastam, és mondhatom, hogy csalódást okozott, sejtettem, mire számíthatok, egyfajta regényes-romantikus olvasmányra feldúsítva az olvasó elvárásainak megfelelő csemegékkal. Nekem mégis hasznos volt... bizonyos vonatkozásokban megerősített... „örömmel” nyugtáztam Erzsi ősz tincseit, megviselt, roncs állapotát. Ezt magam is így gondoltam.

Ha mégis aggódna Laci, hogy Erzsi drámája elmarad lehetőségeiben Majthényiétől, hát biztonsággal mondhatom, a lélektani helyzetek, a belső történések még sokkal színebbek és meghökkentőbbek, mint az előbbinél. Még egyszer mondom, engem csak így érdekel a történet, a maga perzselő szembenállásával, s ha gondot okoz valami ebben a pillanatban – még! – az a Lelkigyakorlat komor-súlyos egyhangúsága. Igaz, mélyhegedűre is lehet komponálni. Itt is vannak váltások, színek, árnyalatok, a belső robbanástól az ólomnehéz fáradtságig, mégis számomra Erzsi az, aki mindent felkínál, csak bírjam cérnával. Az alkoholtól és a betegségtől a hajléktalan állapotig, a tébolyig mindent felkínál az a roncs Éva, aki egy óra alatt végigvergődí asszonyi életének keserves kudarcait. Nagyszerűen mondható szöveg, amit már szinte egészében megtanultam. Remélem, megkapom a felhatalmazást arra, hogy a rögtönzés valamennyire érvényesüljön a színpadi szövegben is. Kecskeméti beszélgetésünkkor említette Laci, hogy a szöveg ziláltságát, tört félmondait először szalagra mondta és aztán került papírra. Ezt a módszert kellene alkalmaznom, – élethűbb és könnyebb is lenne, – természetesen a történések lényegén nem változtatva.

Naplót pedig nem fogok vezetni, drága Laci, mert nem tartom annyira fontosnak magamat, sem az emlékeimet, (barátaim sokszor uzsukálnak, hogy írjam meg őket) –, de szerintem ez mind nem érdekes! Elfogadom a színházat, az előadó-művészetet a maga egyszeri múlandóságában. Ami aznap este történik, csak az van, a többi... idézzem Hamvas Bélát? – a többit úgyis tudja az Isten! Igaz erőt ez a tudat ad nekem. Erről ennyit.

A tanár barátnőmnél is egyetlen Erzsébet fotó van, a többi a nagyasszonyt, Madách dolgozószobáját, a sztrégovai kastélyt, Arany János levelét, a Tragédián végzett javítások egyetlen oldalát mutatják. Közismertek, de számomra érdekes volt, hogy éppen most adta valaki a kezembe.

Huh! – nem ismerem ám Madách nőellenes művecskéjét, de rettentően érdekelne. Mióta tudom sokféle, furcsa, rejtélyes nőügyét, hát még jobban érdekel. Ha a nőkkel kapcsolatos tapasztalataitól függött volna, a Tragédiát akár ötven színben is megírhatta volna. Volt Éva-modell bőven!

Ízlelgetem a címjavaslatát: Éva én vagyok...!, és bevallom, keserves gombóc képződik a torkomban, mert nem hiszem, nem akarom Erzsébet drámáját ennek jegyében mondani. Ezt így nem is vállalhatnám fel... egy Udvaros Dorottya igen, de én már nem, nem „kinőttem” a szerepből, soha sem játszhattam volna a Tragédia Éváját, fiatalon sem. Talán, ha ez lett volna a monodráma címe, elriasztott volna a választástól. Ez nem görcs, hanem önismeret, önkritika és a valóság.

Most leírom az összes ügye és talán épkézláb ötleteimet a közös címre vonatkozóan. GYERTYA ÉS LIDÉRCFÉNY, A NAGYASSZONY ÉS A FÚRIA, KŐ ÉS VIASZ, ŐSELLENÉGEK, A NAGYASSZONY ÉS LIDÉRCKE, KIRE HULL A FÉNY? KI ÁLL A FÉNYBEN, A REJTÉLYES MADÁCH, FALAK ÉS MEZŐK, ABRONCS ÉS GLÓRIA, ANYA ÉS/VAGY MEGÉRA, PENGE ÉS VIASZ, PENGE ÉS LÉLEK, A MADÁCHI POKOL, MADÁCH IMRE KISPOKLAI, EZ TÖRTÉNT SZTREGOVÁN, SZTREGOVAI BALLADA, JÁRT-E MADÁCH A POKOLBAN?, A LÉLEK PENGÉJE, ÁDÁM KÉT ÉVÁJA, KIT SZERETTÉL, ÁDÁM?

A gyengécske ötleteket is megírtam... Ez most a házi feladatunk. Még csak annyit a Laci által javasolt címhez, hogy nekem Szép Ernő jutott eszembe, aki idősebb korban így mutatkozott be: Szép Ernő voltam... Különös szerencsémnek tartom, hogy egy író az éppen lélekben-testben szétesett Fráter Erzsébet írta meg és nem a virágzóan, csábítóan szép asszonyt. Ehhez az Erzsébethez nemcsak kedvem, de bátorságom is van. Jó, belenyugszom a nyolcgyermekes változatba... Talán azt fogom mondani: nyolc gyermekemből négyet eltemettem.

Nagyszerű, hogy máris olyan sok érdeklődésre lehet számítani! Nekem is sok kapcsolatom van, a felsoroltakon kívül is nem utolsó sorban Nyugat-Európa és az ott élő magyarok. Istenkém, ha már ott tartanánk!

Augusztus tizenhatodikától Tahiban vagyok, majdnem Szent Ignác-i lelkigyakorlaton, majd jelentkezem telefonon is, szeptember öttől Kecskemét újra, november folyamán talán lenne bemutató? Esetleg hamarabb is... Hálás, baráti üdvözlettel...

Kinga

5. levélmelléklet (részlet):

Kedves Kinga!

...Ha meggondolom, Tahi itt van iramodásnyira Alsótoldtól, ahol viszont mi éppen most vagyunk, szívesen találkoztunk volna újra Kingával... De majd rövidesen, Kecskeméten. A címjavaslatokból a Kit szerettél, Ádám? egészen kiváló-találó-összefoglaló-sőt, igaz.

7. bejegyzés: Gy. Kecskeméten megtervezte a műsorfüzetet, valóságos kis lexikon, *Kit szerettél, Ádám?* a végleges közös cím, a minisztériumi produkciós pályázat bevált, Marosvásárhelyen olajozzák a nyomdagépet, csak egy gombot kell megnyomni.

8. bejegyzés: Nincsenek jó hírek, Gy. szerint Kinga újabb kezelésem esik át, bár még Pesten a Tháliában adja Szent Erzsébet legendáját, állandóan utazik, fellép. Mondom idehaza valakinek: meg kellene hívnunk Máraival, megtörténik. Előtte Aradon mond verset a Szabadság-szobor újraavatásán, órákig áll a hideg szélben, a büfé vírusai kikezdi maradék egészségét, mégis jön Budaörsre, a Játékszín kamaratermében csekély nézősereglet előtt... Azután másnap Salgótarján, nagy siker, mindenki megsejt valamit, s mintha ő is búcsúzna. Még este velünk együtt újra Kecskemét, Gy.-től tudom: kétségessé vált hirtelenjében minden. Ő maga azt mondja egészen halkan a kocsiban útközben: „a színpadi változatot már nem tudom megcsinálni...” Később Gy. meséli szorongó torokkal, hogy sétálgattak a csendes utcákon Kecskeméten és arról beszéltek, hogy mennyire sajnálnak engem. „Az orvosoknak nincs több ötletük...”

9. bejegyzés: Kinga látható örömmel veszi, csináljunk egy CD-felvételt. Mindenki segít, a Petőfi Irodalmi Múzeum, Gáll Ernő rendező, majdhogynem megrázó találkozások sora, Gáll Ernővel Vásárhelyen együtt diplomáztak, „Ször Gáll” alig szól, Kinga a másfél órás kettőzött szöveget alig három óra alatt digitalizálhatóvá „teszi” egyetlen kávészünettel. Érezni, örülni, nem marad adós, bármi lesz/legyen.

A korábban készült verses CD, az *Útravaló* címadó versében *Áprily Lajos* az első sorokban írja: „A lélek, / mikor búcsúzva bontja szárnyait, / visz magával a földről valamit.” A kísérő füzetbe írta Kinga, még Pesten, a Nemzeti Múzeum cseppecske vendégszobájának heverőjén kucorogva, s mutatva nekünk a tízujjas változó-bogozó gyerekjátékot, amit a kibillent elméjű Erzsébet

alkalmaz majd: „*Editnek, Lacinak. Aki megírta számomra M. Annát és F. Erzsit, akik a szívem csücskében vannak, és hátha hamarosan a közönség számára is lesznek.*” Túl a századik Márai esten, sok mindenben innen – hirtelen felreppen a messiás madár. A lélek hagy, visz magával valamit. Végig az foglalkoztatott bennünket: *mi lesz ővele?* Előadás? Kecskeméten a színi barátok megalakították a kettős jelmezt, amikor az egyik színpadi énből egyetlen mozdulattal átléphet a másikba, Majthényi Annától a mindent befejező Fráter Erzsikehez. S bár beszürkült az ég, úgy tűnhet: jó széllel szállt a messiás madár. Ketten fogták közre, két asszony, akiket szeretett.

(*Salgótarján, 2004. szeptember 19.*)

Praznovszky Mihály

KÉT BÁL REGÉNYE

Szomorú és romantikus história ez. Mindamellett a historikusok már évszázada vitatkoznak felette. Monográfiákban olykor egy sornyi, máskor tanulmány szintű történet. Egyesek szerint jelentéktelen esemény, mások az életút és az életmű meghatározó történésének tartják. Mindössze két bálról van szó. A kettő között tíz esztendő telik el. Az egyik bál 1844-ben volt, a másik 1854-ben. Az elsőt kinyílik a szerelem, a másikon bezárul a házasság. Közben egy nemzeti felemelkedés reménye és egy nemzet teljes eltűnésének víziója. Valamint egy házasság boldog és boldogtalan időszak, négy gyermek születése (az első hamar meghal), társadalmi és politikai felemelkedés, 1848 traumája, családi tragédiák, börtön, családi konfliktusmicsoda tíz esztendő! Amúgy a maga módján bizonyára nem egyedülálló, sokan élhettek át ekkor ilyen tíz évet. Nagy évtized volt ez a magyar nemzet és a magyar családok számára. Csak éppen a mi két szereplőnk Fráter Erzsike és Madách Imrének hívják.

Az első bál Losoncon volt. Van róla hiteles feljegyzésünk, maga Madách írta azt a híres levelet vagy beszámolót barátjának Szontagh Pálnak, amelyből követni lehet az eseményeket. A levélnek lehet több olvasata is. Ha akarom, úgy olvasom, most találkoztak először, ha akarom úgy olvasom, már lángol a két szív. Madách 21 éves Fráter Erzsike alig 18. Pontosan olyan idősök, amilyenek a korabeli illem szerint lennie kell egy párnak készülő

fiatalnak. Csakhát nem minden alakul úgy ahogyan kellene. Madách gazdag, Fráter Erzsike szegény. Madách katolikus, Fráter Erzsike református. Madách művelt, Erzsike pedig a korszak nő-műveltségi szintjén áll. Egyben meg-egyeznek: mindkettő vidám, szabad szellem, ellenzője a társadalmi kon-vencióknak, mondhatjuk lázadó típus. Egyikük tudatosan, a másikuk ösz-tönösen az. Mindez persze a kor élethelyzetébe beleképzelve s nem a mai viszonyokra rávetítve. S persze ott az egész fölött a baljós árny: a mama, azaz az anyós. Egyiküknek sincs ínyére. Madách nem tud szabadulni anyja ha-tása és uralma alól. (Talán nem is akar.) Fráter Erzsébet anya nélkül nő fel, jó lenne neki egy anya-pótló anyós, de érzi, hogy a legfontosabbat nem kaphatja meg Majthényi Annától: a szeretetet. Egy anya soha nem bocsátja meg egy idegen lánynak (bármennyire is akarja) hogy elvette a fiát. Azt pedig végképp nem bocsátja meg, hogy ő lett a menyé, hiszen mindig mást akar, nem azt, aki éppen lesz. Olyan csapda helyzet ez, amelybe mindig, minden korban, mindenki beleesik, aki házasodik.

Mind a két bál ugyanabban a városban van, Losoncon. De mintha nem is ugyanaz a város lenne a tiz év elteltével. Valóban nem az. Az 1844-es Losonc 1854-re már csak emlék. A csodálatos, hangulatos polgár város ro-mokban hever, még csak részben épült ujja. Odalett minden, amiről híres volt. Nagyhírű gimnáziuma, könyvtára, kaszinója, vendégfogadói, temp-lomai, polgárházai. Jó és alapos munkát végeztek az oroszok 1849 augusz-tusában, amikor büntetésül felgyújtották a várost. Igaz, hogy aztán 1850-ben országos akció indult a losonci főnix feltámasztására, ami részben sikerrel is járt, de a város már nem lett, nem lehetett olyan amilyen volt. A lakói nem tudtak feledni, ha éltek is az élet ritmusa szerint, már nem ugyanazok voltak. A nemzet gyásza és a család gyásza közé még odatolakodott a város gyásza is. Ez azért már sok a feledéshez.

Az 1844-es Losonc azonban még izgalmas és szenvedélyes város, már persze nógrádi módra. De mégis. Van komoly intelligencia: tanárok, ügy-védek, lelkesek. Vannak nagyhírű helybeliek, városiak, mint az országos rangú Kubinyi testvérek. Van egy kis nyomda, alkalmi hírlap, van kölcsön-könyvtár, a kaszinó számos újságot járat, könyveket vásárolnak, a vásárai pedig tényleg afféle régió központtá teszik, ahogyan ma mondanánk. És az emberek sem akármilyenek. Például az asszonyok. Az a bizonyos első bál 1844. február végén is Kubinyi Ferencné házában volt. Kubinyiék családi kastélya egyébként pár kilométerre Losonctól Vidéfalván található, volt, de volt egy losonci házuk is, amelyben Kubinyi nagy természettudományi- és könyv gyűjteményét tartotta, amely jórészt porrá ég majd. Kubinyi Ferenc ekkor már javakorbéli férfi (45 éves) felesége Gyürky Franciska is hasonló korú. Rendjén is volna, hogy a házuknál bál van, hiszen a farsangi báli szezonban mindenki

bált rendezett, aki csak tehette vagy megengedhette. De Kubinyiné nemcsak művelt, de modern gondolkodású is volt, kitűnő párja férjének. „losonczy hölgy geniusnak” nevezte egy kortárs. Liberális gondolkodású, ismeri a korabeli politikai életet, nemcsak politikai lapokat olvas, de a kortárs politikai irodalmat is, például Széchenyi gróf műveit.

Ha valahová, hát a Kubinyiné házába szívesen ment el Madách bálozni. De nagyon valószínű, hogy nem a szellemes és okos háziasszony vonzotta őt, hanem a csécsei fiatal leány, akit már korábban megismert (valószínűleg még ebben az évben, a báli szezonban) s most újra alkalma volt látni őt. Mert Madách már ekkor fülíg szerelmes. Nála ez nem ment nehezen (sokkal könnyebben, mint a nőkkel szemben félszeg Szontaghnál) de egy huszonegyéves fiatalembernél nem természetes dolog-e, hogy minden szép lányba beleszeret? Kibe jobban, kibe kevésbé. De ez mennyire komoly lehetett, még nem derül ki a leveléből, bár az a bizonyos pár sor, az a gyönyörű jellemzés már biztató. Költő írta a levelet s ahogyan mondani szokták, nem tollal, hanem szívének vérével. Természetesen Erzsike rendkívüli lény, megjelenése, azaz kelleme valamint jelleme csakis a legszebb és legválasztékosabb jelzőkkel írható le. Megszületik a név is, amely aztán mindmáig él s élni is fog s minden másnál, kortársnál, kései kutatónál és okoskodóknál érzékletesebb és tökéletesebben jellemzi az ifjú leányt: lidérc. Madách hozzá is fűzi, hogyha netalán Pál barátja nem tudná: a lidérc „éjjel ég, bolyong- örvény fölibe csal és megfoghatatlan„. Ez bizony költészet a javából, amelyhez persze kell a szerelmes ember elragadtatott állapota is.

A báli éjszakát aztán el tudjuk képzelni. Nagyjából olyan lehetett, mint a többi. Bár ezek a polgárházak nem nagyok, befér vagy 40–60 ember is. Ilyenkor összetolják a bútorokat, egy külön szobában a bundákat, kabátokat helyezik el, egy másik szobában van az enni és innivaló (Kubinyinéénál mindig válogatott finomságok voltak s nem is kevés), s a legnagyobb szoba a táncterem. Természetesen a lányok csak a mamájukkal jöhetnek vagy legalább egy idősebb nőrokonnal. Losoncon a bál végén mindenki hazament vagy oda ahol szállást kapott: vendégfogadóban, rokon családnál pihent meg. Hogy ki játszott, milyen zene volt ezen az éjjelen, nem tudni, de valószínűleg cigányzene lehetett. Losoncon ekkoriban Bunkók voltak a híres cigányzenészek. Táncrend volt, azaz meghatározott sorrendben táncoltak, a lányok a kis könyvecskjükbe jegyezték fel, hogy milyen sorrendben és kivel táncolnak. Madáchnál olvassuk hogy ő többek között a kotillont, azaz füzértáncot járta Erzsikével. De aztán még táncoltak együtt, nem lennének meglepve, ha minden táncot együtt jártak volna, ami azonban olyan feltűnő és nyilvánvaló jelenség, hogy azonnal megindult volna a szóbeszéd. De meg is indult, hiszen Madách hamarosan eljegyzi

Erzsikét, megvívja a harcát az édesanyjával és 1845 júniusában Csécsén már ott állnak az oltárnál, megfogadni a holtomiglan-holtodiglant.

Ez a nagy esküvés mindössze tíz évet tartott. Tarthatott volna még másik tíz évet is, hiszen a szívbeteg Madáchnak a sors még egy évtizedet tartogatott. Tarthatott volna még húsz évig is, hiszen Fráter Erzsike meglehetősen nyomorúságos körülmények között 1875-ben halt meg Nagyváradon. De csak tíz év lett a boldogság. Nem csak rajtuk múlt. Már utaltunk rá, milyen bonyolult szűkebb és tágabb környezet vette őket körül. És azok történései sem voltak mindig kedvezőek. A csesztvei évek kezdete felhőtlen, ahogyan illik az egymást szenvedélyből szeretőkhöz. És a mama is távol van, a birtok, a gazdaság egyensúlya is megfelelő. Igaz, Madách túl sokat politizál, de hát mikor legyen aktív, ha nem ezekben az években, amikor kortársai, korosztályos fiatal társai fokozatosan átveszik a megyében és az országos politikában is a vezetést. S aztán ne lenne aktív, amikor megkezdődik a nemzet védelme? Ne soroztatná be magát a nógrádi nemzeti seregbe? (Még ha nem is indulnak el a csataterekre.)

Mindezek mélyén és mögött persze ott rejtezik a családi konfliktus lehetősége és valósága is. Ugyan melyik ifjú asszony nézné jó szemmel és viselné türelemmel, hogy a meghitt órákat kénytelen megosztani a nagyhangú, lázas hevületű barátokkal, hogy a csesztvei kúria szalonjában esténként szinte soha nem lehetnek kettesben, valaki mindig bekopog egy azonnali megbeszélést igénylő hirrel. Még akkor is így volt ez, ha Madách ekkoriban még csak megyei hivatali rangsor alján toporog, de akkoriban nem a hivatal, hanem a tehetség címén mérték az embereket s főleg a fiatalok fütyültek a címekre, beosztásokra. Sokkal egyszerűbb volt a mérce akkor: ki a haladó és ki a konzervatív? Ki csatlakozik a reform követelésekhez, és ki hátrál ki meg azok előtt?

S ne féltette volna 1848–49 lázas napjaiban férjét, gyermek atyját a fiatalasszony? Ugyan melyik nő engedné el nyugodt szívvel a csataterekre ifjú urát, kedvesét, gyermekét? Madách ebben sem ismert tréfát, amit felvállalt, azt teljes szívvel és teljes energiával végezte. Talán ami egyedüli megnyugtató volt: idősebb Madáchné nem zavarta meg a boldogságukat. Valószínűleg nagy önuralommal de nem szólt bele a fiatalok életébe ezekben az években. Persze volt elég tragédia körülötte bőven. A halál lecsapott a Madáchokra is. Odalett Mária lánya s annak családja. A karjaiban halt Pál fia, nagyreményű tervek megvalósítója lehetett volna. És a szűkebb családban is sorra aratott a halál, aki akkoriban Haynau néven élt a földön.

Mindez úgy történt, ahogyan akkor soktízezer magyar családban. Az önkény senkit nem kímélt, igazi demokratikus terror volt ekkor Magyarországon, mindenkit egyformán büntetett. S a helyzet újabb gondokat tartogatott a

fiatalasszony számára. Madách igazi politikus alkat volt, a gyász fájdalma és a terror rettenete után lehetőségei szerint újra politizált, csak most éppen súlyosabb következményekkel járt mindez, amit Fráter Erzsébet nagyon is jól tudott. S már miután két gyermeke sorsa is kockán forgott, bizonyára heves indulatok villámai cikáztak a csesztvei kúriában, az amúgy sem jó hangulatot tovább feszítve. És a tragédia előszele is megjött: Madáchot 1852 augusztusától egy éven át fogságban tartották.

Ez az életrajz legismertebb fejezete és mégis ezt fedti a legtöbb homály. Erről tudunk a legtöbbet, és ezt zavarták meg leginkább a visszaemlékezések, az előítéletek, a könnyelmű ítélkezések. Fráter Erzsébet máig tartó tragédiája ebben az egy évben kezdődött és teljesedett ki. Főleg úgy, hogy a kiszabadult férjjel együtt kora őszén haza kellett költözködniük Sztregovára. Ahová pedig semmi pénzért nem akart: „ő vele én soha egy faluba nem fogok lakni ez eltökélt szándékom, és így én stregovai lakos soha nem leszek.” – írja még május végén. És mégis menni kell oda, ahol egyszerre két barlang veszedelme is leselkedett Fráter Erzsébetre: az oroszlánbarlang, azaz férje dolgozószobája, ahonnan a megsápadt háziúr csak nagyon ritkán húzódott elő. A másik a sárkánybarlang, anyósa szobája, ahová még az unokák is csak kopogtatás után léphettek be. Az állandó konfliktus veszélye fennáll még akkor is, ha az anyós átköltözött a régi kastélyba, a fiatalok pedig az újban laktak. De mi az a párszáz méter, amikor a cselédség hozza-viszi a híreket, a közös együttlétek pedig felerősítik a konfliktushelyzeteket. Nagyon beszédes lehet egy többórás közös hallgatás a kandalló mellett ülve!

Szép lassan, de fokozatosan gyűlt a gyúanyag. Így érkezik el 1854 eleje. Bált rendeztek, ismét Losoncon. Szinte napra pontosan, talán februárban. De most nem Kubiniyéknál, akik már Pestre költöztek, hanem a Fekete Sas fogadóban. Bált, amelyenből tucatnyi volt farsang idején. Hogy gyászol az ország? Hiszen annak már négy éve, hogy a nemzet oldott kéveként hullt szét. Egy életet mégsem lehet leélni feketébe öltözötten, mint annak idején Lőcse polgárai tettek, ha ugyan lehet hinni a régi krónikáknak. Van, aki a bujdosók közül már hazatért, az erőszakkal besorozottak lassan leszereltek a császári seregből, Jókai már ontja az írásokat, szerveződik az irodalmi élet, egyedül Nógrádban az a szerencsétlen Krúdy Kálmán képtelen beilleszkedni, üldözött ordasként riogatja a zsandárokat és a mezőn dolgozó asszonyokat, lányokat. Farsang van, hát akkor bálba kell menni.

Igaz, Fráter Erzsébetnek három kisgyermeke van, de még mindig csak 28 éves. Mikor táncoljon, ha nem most. Madách is szívesen bálozott, ekkor még nem volt az a beteges állapotú, köhögő beteg, aminek állítják. A családi gyász is enyhült már, vidám kisgyerekek szaladgálnak a két kastély termeiben, enyhítik a família gyászát. Jönnek tehát a barátok, hogy lehet menni Losoncra.

Fráter Erzsébet menne is, talán Madách is, de bizonyára sok a meggondolandó szempont, ami óvatosságra int. Ezek közül a legfontosabb egy behívó levél, amely Madáchot néhány nap múlva Pestre rendeli be az ítélethirdetésre. Most indulni bálozni, amikor ki tudja, tán a feje van veszélyben, vagy súlyos börtönévek várnak rá? Netán még újabb vádakat varnak a nyakába, hogy rebellis barátaival bál ürügyén találkozik és talán konspiriálnak is? Erzsébetnek meg kell értenie, hogy most nem mehetnek.

Fráter Erzsébet nem érti. Talán dühből, sértettségből, de mindenképpen makacsságból elmegy Losoncra. De nem egyedül. Vele tart Meskó Miklós is, akivel ugyan állítólag már hírbe hozták, de most éppen ott tartózkodik Sztregován, Madáchnál. Ő ajánlkozik, hogy elkíséri Erzsikét. Ez viszont kevés: férjes asszony a férje nélkül nyilvános bálba nem mehet. Ez olyan illem-törvény, amit áthágni senkinek nem szabad. Kivéve Fráter Erzsébetnek, aki imádja az ilyen szabályokat, és két lábbal tapos rajtuk. El is megy, s bár semmi erkölcstelenséget nem követ el, a társaság kizárja soraiból. Csak Meskóval táncol, mások nem kérnek fel férjes asszonyt, összesúgnak a háta mögött, s ami eddig csak pletykának számított, mátol valósággá lett. Madách Imréné bukott nővé vált. Nógrádban, ahol mindenki ismer mindenkit, ahol a közvélemény éppen olyan, mint máshol, azaz a pletyka, a rosszindulat a társaságok összetartója, ilyen megtenni nem lehet, ez hetekre beszédtema. Hogy éppen a Madáchéknál, én ugye megmondtam, mindig is tudtuk, emlékszel, hogy mesélték – sorra gyűlnek a rágalmak, a kitalációk.

De ezek nélkül is tudta Madách, hogy baj van. Dönthetett volna másként is? Hát persze, hiszen azért ő sem adott sokat a közvélekedésre. Szembeszállhatott volna az anyjával, akinél végleg betelt a pohár? Hát persze, ha akart volna. Soha nem tudjuk már meg, mi zajlott le Sztregován azokban a napokban, hetekben. Soha nem tudjuk miről tárgyaltak, vitatkoztak, veszekedtek. Hányszor rohant ki a szobából Erzsike vérvörös arccal, hányszor csapta rá az anyósára az ajtót s hányszor tört Madáchra az idegesség okozta fuldokló köhögési roham. Minden már csak spekuláció, okoskodás, fantáziálás, tudósi okvetetlenkedés.

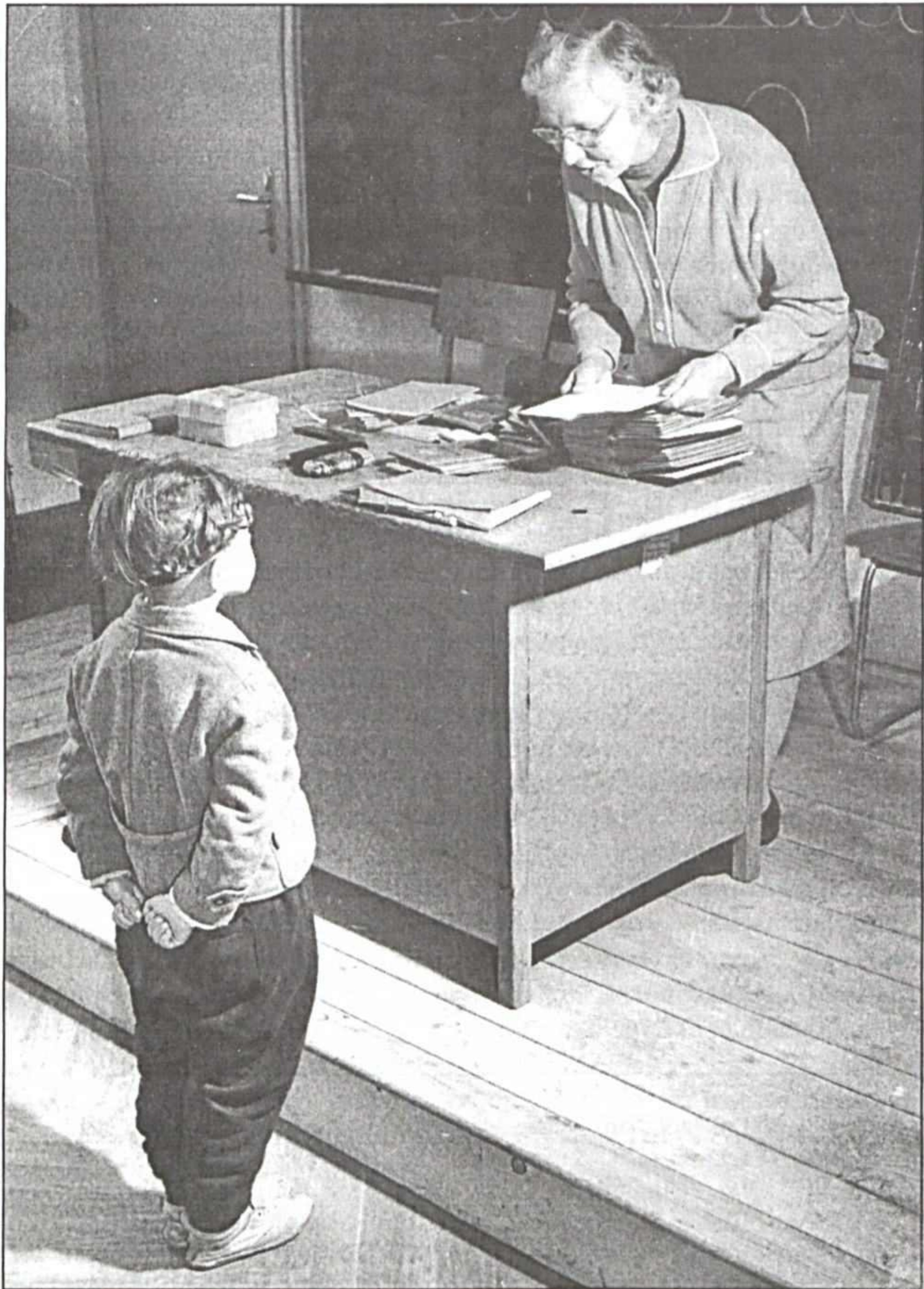
Csak a tény az ismert. A válási szerződés, az elutazás. És az a bizonyos híres levél, amelyet Erzsike az anyósának írt. Ez a suta helyesírású, félig művelt, zaklatott idegállapotú asszony megírja a világirodalom legdrámaibb leveleinek egyikét. Ilyet senki nem tud írni, csak az élet szülte dráma, az asszony drámája. Ezt a levelet is sokféleképpen lehet olvasni és értelmezni. Hogy bocsánatért, azaz megbocsátásért, amit el sem követett nem a férjéhez fordul, hanem az anyósához, egyértelművé teszi a családon belüli viszonyokat. Hogy térdreborulva könyörgött férjének, aki maga is sírt, de nem mert dönteni, az is egyértelműsíti a helyzetet. Madách nem meri felvállalni Erzsikét

többé. Nem meri az anyja előtt (ennek meg van a maga lélektani magyarázata és nem is olyan ritka helyzet ez) s nem meri felvállalni Nógrád megye közönsége előtt sem. (Ennek is meg van a maga társadalmi magyarázata, de ez azért ez sem ritka helyzet.)

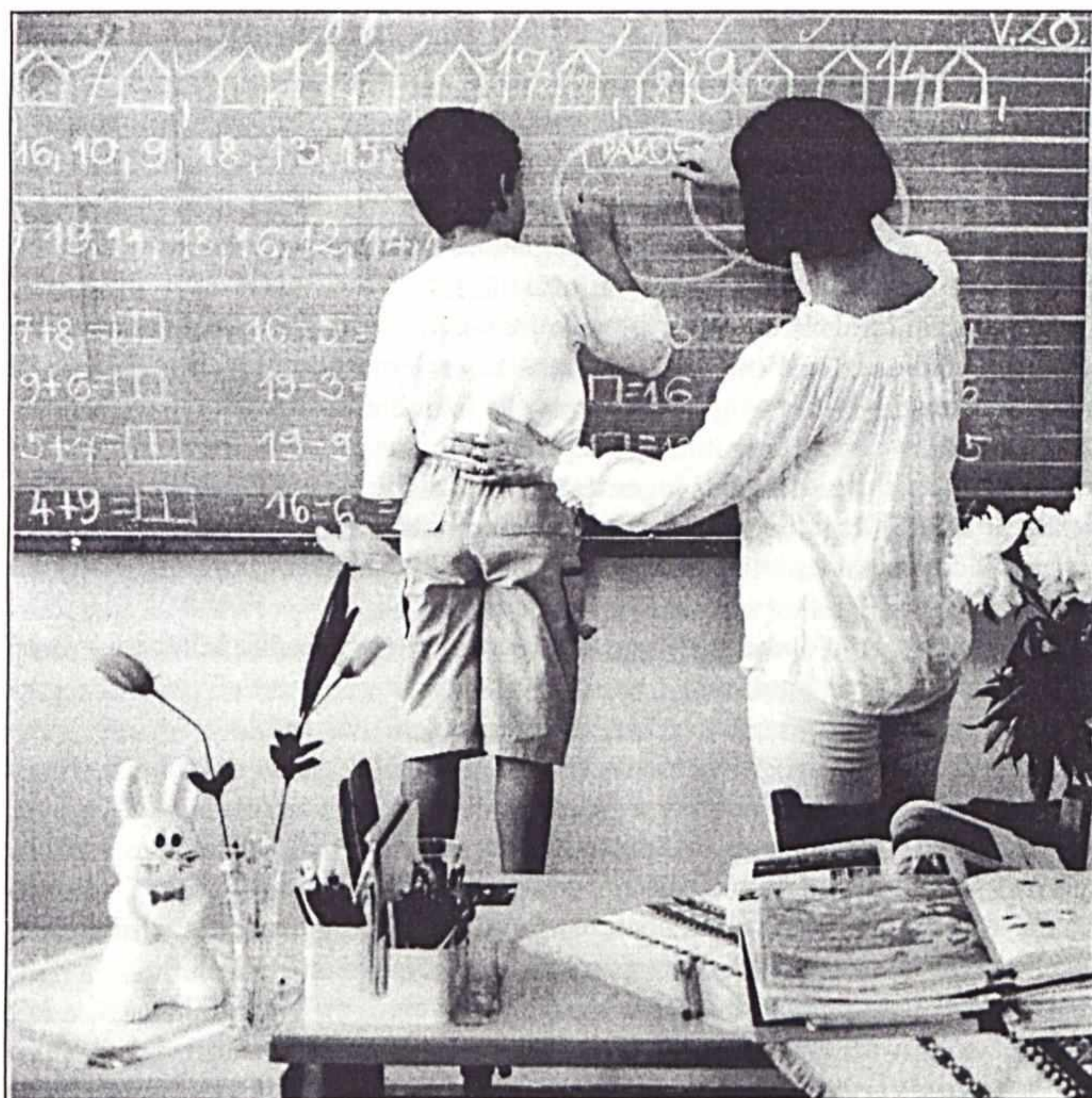
Kigördül hát a nagy, bőröndökkel megrakott hintó Sztregováról 1854 nyarán, s az ülésen Fráter Erzsébet, aki egy gyermekét viszi magával a bizonytalanságba. Elvált asszonynak lenni azért akkor még nem volt elfogadott társadalmi állapot. Petőfiné is megkapta a magáét a kortársaitól, pedig ő aztán igyekezett özvegyként viselkedni, pedig csak a férje özvegye kívánt lenni, nem a nemzeté. A hintóban azonban Madách Imréné, Fráter Erzsébet ült. Nem tudta miért büntetik: a bálért, a magatartásáért, a szerelméért, önmagáért? Még csak elképzelni sem tudjuk, mit érezhetett a hintó sarkába behúzódva. Talán eszébe juthatott az életét keretbe foglaló két losonci bál: a boldogság kezdete 1844-ben és a Tragédia kezdete 1854-ben. Ennek éppen most van 150. esztendeje.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csongrády Béla (Salgótarján), Kalász Márton (Bp.), Gáspár István Gábor (Salgótarján), Bujdosó Alpár (Párizs–Bp.), L. Simon László (Bp.), Szigethy Gábor (Bp.), Tóth Gyula (Bp.), Baráthi Ottó (Salgótarján), Géczy János (Veszprém), Kerényi Ferenc (Bp.), Lászlóffy Csaba (Kolozsvár), Prohászka László (Bp.), Solymár József (Mátraballa–Bp.), Pék Pál (Nagykanizsa), Bakonyi István (Székesfehérvár), Rideg Gábor (Bp.), Botka Ferenc (Bp.), Ács Anna (Veszprém), Praznovszky Mihály (Salgótarján–Nemesvámos), Ray Keenoy (London), valamint: Nagy Pál (Salgótarján–Párizs), R. Várkonyi Ágnes (Salgótarján–Bp.), Horváth István (Salgótarján), Fábián Gyöngyvér (Salgótarján–Bp.), Ács Irén (Szécsény–Bp.), Praznovszky Dániel (Nemesvámos)

Ács Irén: Az első bizonyítvány (Bükkszentkereszt, 1962)

Ács Irén: Számтанóra (Piliny, 2004)

Ray Keenoy

TALÁLKOZÓ ÁCS IRÉNNEL

*'Látom, hogy boldognak születtem'
(Anna Margit festőnő Ács Irénről)*

CÓRESZ

Sürgős hívás szólít a covent garden-i kulturális központba, ahol egy magyar fotós újságíró, Ács Irén képeiből nyílik kiállítás. Kicsit késve, de odaérek, és nem tudom, mit gondoljak: csinos lányok divatbemutatót tartanak magyar tervezők ruháiból. Ahogy a lányok végigperdülnek a díszes kifutón, látni, hogy a háttérben fényképek lógnak a falról – Ács Irén képei, szülőföldjéről a hagyatékban gazdag Hollókőről. Egy napsütötte, színes hely népi viseletekkel, inkább népi ruhakölteményekkel – amitől büszke az ott élő.

A mennyei fotók és a kifutó angyalkáinak ismétlődő körözése közepette kicsit elszédülök, de a show véget ér, tapssal és fehér borral. A megilletődött modellek meghajolnak és gratulációk egész özöne zúdul rájuk. Tóth Valéria, magyar rádiós újságíró mutat be Ács Irénnek, akit, mint kiderül, szintén lenyűgözött az eddigi műsor. Megemésztjük a dolgot, úgy mint a Magyar Kulturális Intézet igazgatónőjének, Bogyay Katalinnak kedves ajándék-gesztusát, aki, mint egy jó közép-európai házigazdához illik, mindent megtesz, hogy jól érezzük magunkat, a törvényes határok keretein belül...

Irén megmutatja *Őrizd meg* című, szülővárosa képeiből álló könyvét – mely angol fordítására és kiadására engem kértek fel. Engem, mivel „volt Nyugat-Európai” állampolgárként kezdem megismerni a magyarokat, és már szerkesztettem magyar irodalomról szóló könyvet. Elfogadom a kihívást, hogy bővítsem magyar ismereteimet, másrészt én is zsidó vagyok, mint Ács Irén, és ezt a zsidó történetet is el kell mesélnie valakinek. Tehát részben közös származásunk hozott minket össze aznap este. A dédapáink valaha valószínűleg ugyanazt a jiddist beszélték, és kétségtelen, hogy zsidó szombatokon ujjuk sokadszor mentek végig nyúzott imakönyveik fekete írásjelein.

De eltelt száz év, és az asszimiláció lejtőjén nem volt megállás. Mi, a két hajdani rokon az egyszer volt 15 milliós közép-európai zsidóságból, nem értjük egymás szavát. De egyet lehet mégis. Tóth Valéria lelkes tolmácsként közvetít köztünk, amikor is elérünk egy szóhoz: córesz (meghurcoltatás). Ez az egy szó, amire reagálni tudok: Ács Irén testvérének, apjának, anyjának és nagyszüleinek meggyilkolásának történetére. Ezen a ponton Tóth

Valéria már nem tudott segíteni. Csak ráztam a fejem és mondtam, „át... ez a zsidó történelem, zsidó córesz”. Irén feltüzelt, éles fotósszeme rámvillan. „Córesz” mondja, s bólint, „córesz”.

Később teszem hozzá, hogy a huszonhárom írásjelünkből, a több évezrednyi kultúrából és tanulásból a keresztény világ berkein belül végigélt asszimiláció után, csak egy szó maradt meg két zsidónak, hogy egymással gondolatait közölje. Végül az egy közös jiddis szavunk maradt a társalgásban: córesz.

A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK TÖRTÉNETE

A magyarországi zsidók története – eléggé sűrítve – hasonlít az Európa más részein élő zsidókéhoz. A zsidók ősi, de napjainkig a fennmaradás harcára kényszerített nép. Ironikusan az antiszemita előítéleteknek már a kiinduló pontja is hibás, mondván, hogy a zsidók keletről jött betolakodók, ugyanis már a keresztényeket, szlávokat, gótokat, teutonokat – nem is beszélve a hunokról, törökökről – megelőzően európaiak voltak, jóval a sötét középkor nyugtalansága előtt... A zsidók az időszámításunk szerinti III. században érkeztek meg a mai Magyarország területére, akkor mikor a Római Birodalom ellenőrzése alá került Pannónia. Azóta sokat változott a terület nemzetiségi összetétele, törvényileg szabályozták kereskedelmüket, zsinagógaépítésüket, egyébként pedig folyamatosan pogromok, és üldöztetés árnyékában éltek, a váltakozó közhangulat miatt.

Ács Irén és Szécsény városának fényképes és egyéb emlékekkel illusztrált dokumentációja hitelesen mutatja be a zsidók életét Európában és Magyarországon. A könyv egyik megindító fejezetében szinte hallani, milyen fájdalmas neki szavakban visszaadni, milyen volt a zsidók helyzete a háború előtt. Hogyan próbáltak talpon maradni, hogyan harcolt mindeki a saját és gyermekei életéért.

Ez a könyv akkor jött létre, amikor Ács Irént felkérték, hogy adjon ő is valamit a magyarországi holokauszt emlékeihez. Sok idős és sokat megélt emberhez hasonlóan, neki is fájó az emlékezés, ez néha annyira erős, hogy másra nem is tudnak emlékezni csak a népirtás szörnyű tényeire, és még szörnyűbb képeire. Tehát összegyűjtötte elképesztően változatos témájú fényképeit, és egy memoárt írva hozzájuk, elkészült a könyv. Így lett ez egy elbűvölő történet, amelyben egy érzékeny és vibráló gyermek megosztja örömeit és bajait az iskolatársaival, és mindig hálás szülei szeretetéért, és gondoskodásáért.

Ami szerintem igazán sikeressé (és az iskolai tananyag részévé) tette a könyvet, az az Ács család sok más akkori zsidó családhoz hasonló sorsa. Irén testvére Pista nincs a szécsényi munkaszolgálatosokról készült képeken, mert, ahogy Irén mesélte nekem, Pista megszökött, de pénz és hamis iratok hiányában újra elfogták, és Ausztriába hurcolták. A Blumberger nevű

nagybácsi, - aki szintén szécsényi lakos volt és holokauszt-túlélő – mesélte el, hogy Pista ugyanabban a menetoszlophoz tartozott, mint ő. „De már annyira gyenge volt, hogy az Apa vitte hátán sokkal nagyobb termetű fiát... Pista halott volt, de az Apa még mindig vitte a hátán. A többiek kérték, hogy rakja le. Az út mellé temették... Ez olyan, amiről képtelen vagyok beszélni.” Mondja Ács Irén. Közben imádott nagyszülei, 80 és 85 évesen, túl öregek voltak, hogy halálra dolgoztassák őket, ezért azonnal a gázkamrába kerültek... Szerencsésnek tartották őket, hiszen teljes életet éltek szeretetben. Szeretetteljes és élő emlékeket kapunk szüleiről is, egy olyan képet, melyből kiderül, milyen lett volna, ha ezek a nagyszerű emberek leélik életüket, és tudnak adni valamit a világnak. Ehelyett Közép-, és Kelet-Európát megfosztották legenergiusabb és kozmopolitább közösségétől...

A mai ember számára kihívás, hogy összerakja ezeknek a teljesen magyarrá vált családok történetét, a sárga csillaggal megjelölt, és később meggyilkolt öregek és síró gyermekek történetét.

Magyarország, a többi közép-, és kelet-európai országgal együtt kiemelkedett a szovjet blokk ön-izoláló disztópiájából, hogy segítsen egy nagyobb Európát építeni, és a könyv angol kiadásának igazi lökést az adott, hogy idén fogadta be az Únió Magyarországot, a kultúrájával együtt.

Egyedül az frusztrál, miközben beszélgetek Ács Irénnel, a csodálatos asszonnyal, a nagyszerű fotóművésszel, a lenyűgöző túlélővel, hogy nincs közös nyelvünk. A kommunista korból jön, azt megelőzőn egy nacionalista Magyarországból, iskoláit még a háború előtti nehéz években fejezte be, és csak hazájából érték hatások, miközben itt vagyok én, egy elkényeztetett „örök diák” típus és kulturális kozmopolita, aki tíz nyelvvél is megismerkedett, de olyan jellegű tapasztalata, mint Ács Irénnek, soha nem volt. A szégyenteljes utolsó helyen ott az angol nyelv, gyakran még olasz, francia vagy német is felbukkanhat váratlanul. Magyarországot igazán a kommunikáció lehetőségének hiánya izolálta el a hajdan volt Nyugat-Európai országoktól. Most, hogy lerakom a kávémat, egy, a Nagy-Britannia Európa-ügyi minisztériuma által kiadott alátétre, melyen meg vannak jelölve a csatlakozó országok, rendkívül boldognak érzem magam. Nekünk európaiaknak (és európai zsidóknak), végre van közös nyelvünk, lehet ez a kereskedelem, vagy éppen a kulturális érintkezés nyelve, és remélem, hogy ez az emberi kapcsolat nyelve is lesz, nem azé a fagyos és ellenséges elidegenedésé, amiben felnőttem.

(Fordította: Praznovszky Dániel)

Ács Irén Őrizd meg című könyvének angol nyelvű kiadását 2004. szeptember 13-án mutatták be Londonban a magyar Magic program keretében. A megrendítő könyv a szécsényi zsidókról szól, utószavát Praznovszky Mihály írta. Nógrád megyét a bemutatón Kovács Anna múzeumigazgató képviselte.

ÉVRE ÉV JÖN

A *Palócföld* eltelt fél évszázadában számos eredeti és különleges, a megszokottól eltérő lapszámot vehettek kezükbe az olvasók. Ebben az októberi számban látszólag nincs semmi különös, de csak látszólag. Valójában itt minden az időről szól, hiszen a lap szerzői vagy a témák, akikről-amikről írtak mind-mind kerek számú jubileumhoz kötődtek. A legkisebb szám, az 50, a legnagyobb 450. Közötte pedig megannyi kisebb nagyobb, de mindenképpen jelentős évforduló van.

Madáchra is mennyi minden emlékeztet. Ebben az évben van halálának 140. évfordulója, de 150 éve annak is, hogy az a tragikus losonci bál lezajlott, amely az Asszony tragédiáját okozta. Negyven éve van már Nógrádnak Madách-díja és ez a négy évtized meghatározó a magyar Madách-kultusz történetében. És 20 éve zajlanak minden év október első szombatján a Madách irodalmi nap eseményei is. Mindehhez kötődik T. Pataki László, aki hetvenéves örökifjan gazdag újságírói, írói munkásságának nagy részét a Madách kultusz szolgálatában töltötte le, igazságot akarván szolgáltatni, Fráter Erzsébetnek. A magyar közvélekedés merevségét ismerve, még sokévnnyi feladat áll előtte.

De szólnunk kellett Balassi Bálintról, ezúttal Szigethy Gábor esszéjében (a *Palócföld*nek Balassi-száma is megjelenik a 450. születésnapra), s nem feledkezhetünk meg a 300 éve kezdődött Rákóczi szabadságharc gazdag megyei vonatkozásainak követéséről sem.

És aztán sorba jönnek az írások: a heves megyei születésű Bajza Józsefre 200. születésnapján az a 60 éves Kerényi Ferenc emlékezik, aki ezer szállal kötődik Nógrád megyei jelenkori műveltségének formáláshoz, hagyományainak és értékeinek felmutatásához. A száz éve elhunyt Jókaira – micsonda életrajzot írt róla Mikszáth – Lászlóffy Csaba kis esszéje emlékeztet, a száz éve született Keresztury Dezsőről pedig Ács Anna szól, felmutatva a 20. századi szellemi élet meghatározó személyiségének sokszínűségét. És az is 100 éves évforduló, hogy Mikszáth hazatért Nógrádba. 1904-ben vette meg a horpácsi fundust, hogy néhány nyár után aztán a nógrádi táj színeinek és hangulatának emlékével lépjen át az örökkévalóságba.

Köszöntsük a többieket is: a 75 éves Botka Ferenc irodalomtörténészt, aki évtizedes kutatómunkával tárja fel Déry Tibor életművét és ugyanilyen, de érzelmileg még mélyebb elkötelezettséggel jár haza szülőföldjére a gyökerekhez s közben rátalál ismeretlen Kosztolányi írásokra. Köszöntjük Solymár József író, akit ugyan Heves is magáénak vallhatna, de közös palóc örökség az életműve, amelyet mostanában színes könyvek és tévéfilmek

formájában tár fel. És R. Várkonyi Ágnes, akiről Nógrádban de a Kárpát-medencében sem kell többet leírnunk a nevénél, mert neve, személyisége, életműve kitörölhetetlenül ott van a magyar történettudományban. Horváth Istvánt is 65. születésnapján köszönjük, mint a 20. századi megyetörténet kiváló kutatóját. (Akit a közelmúltban Nógrád megye díszpolgára címmel tüntettek ki.)

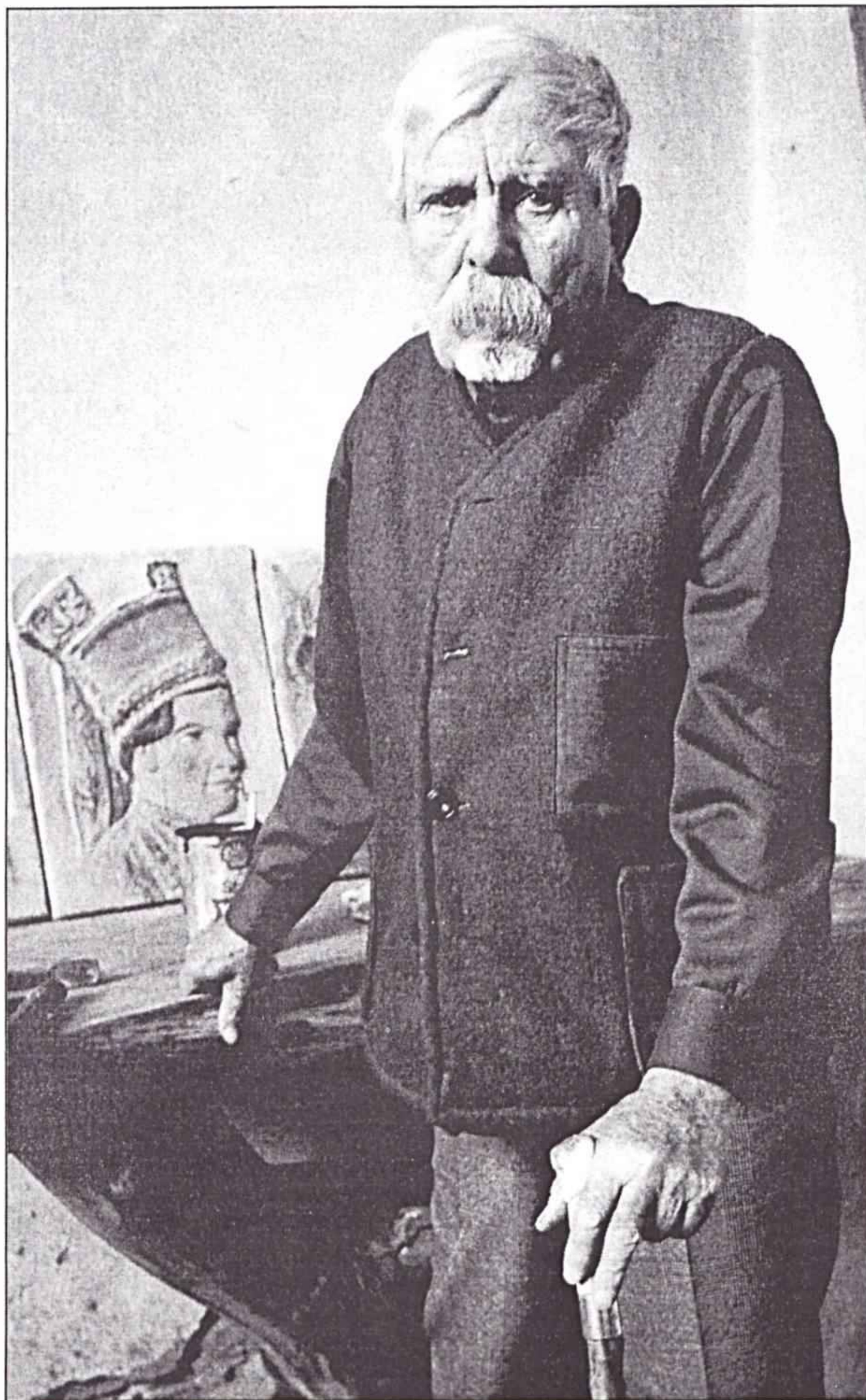
És örülünk a többiek szép évfordulójának is. A Salgótarjánból indult csodálatos képzőművészek: Fábián Gyöngyvérnek, az egy-egy kép erejével most feltűnő és kerek évfordulós Mustó Jánosnak, lendületes, nagyformátumú piktúra létrehozójának, Földi Péternek szürreális festői világok létrehozójának. Emlékezzünk Bojtor Károlyra, aki öt esztendeje maga is emberhalász lett, belépve képei halhatatlan dimenzióiba. Velünk vannak a kerek dátumú költők is, akik évek, évtizedek óta a Palócföld kedvelt szerzői, de életművük a kortárs magyar költészet szerves részévé vált. Ők: Géczy János, Kalász Márton, Pék Pál.

Még két alkotót kell kiemelnünk. Egyikük Ács Irén, a szécsényi születésű fotóművész, aki mostanában töltötte be nyolcvanadik életévét. Nem szép dolog egy művésznő életkorát közölni, de csak azért tesszük, mert mi magunk sem hisszük róla. Vitalitása, alkotói szenvedélye és mindenekelőtt Nógrádhoz kötődő érdemei révén egyszerűen kortalanná vált.

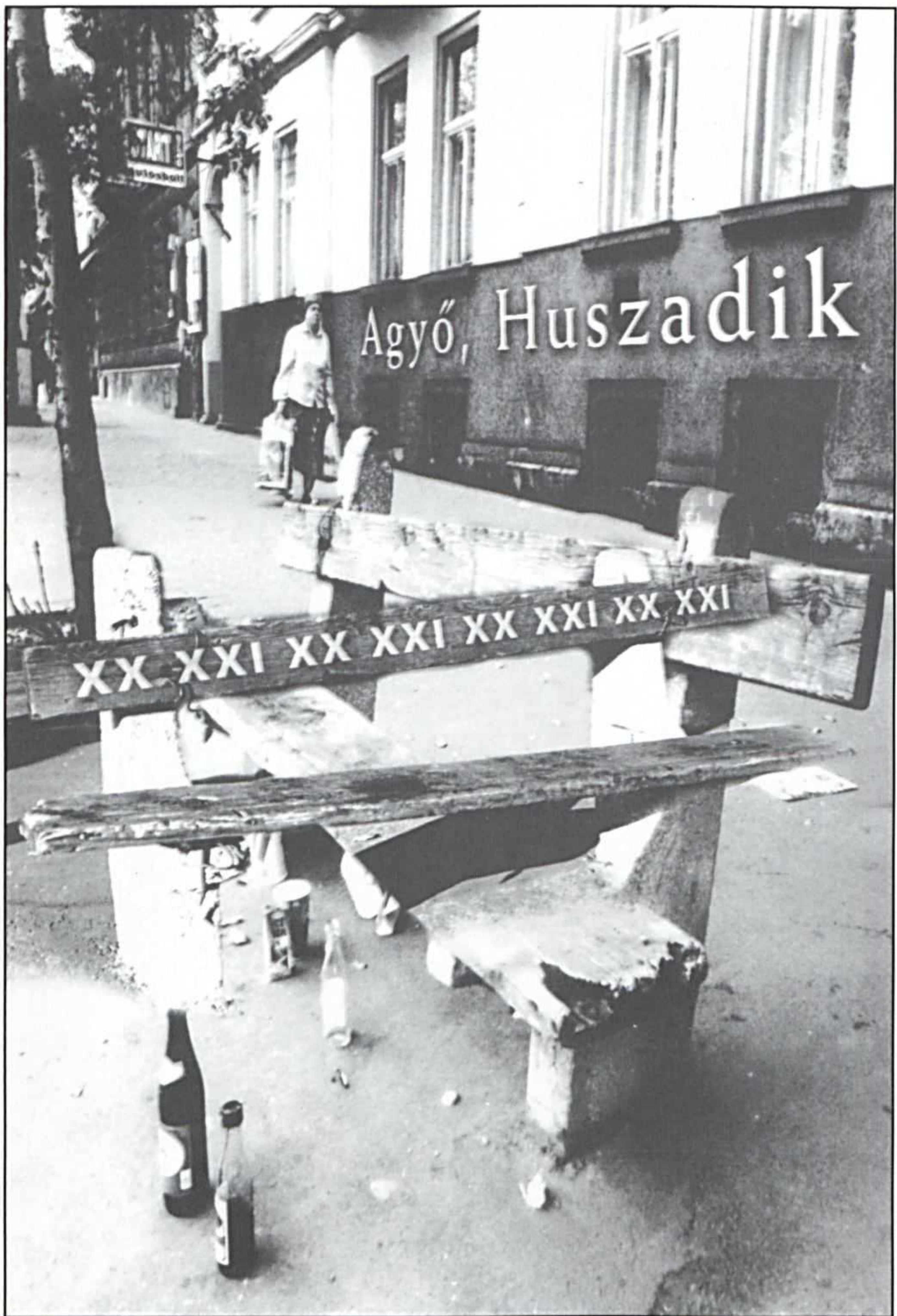
A másik alkotó Nagy Pál. Meghatározó viszony fúzi szülővárosához, sok szép és sok kellemetlen emlékekkel tarkítva. De soha egy pillanatra nem szűnt meg tarjáninak lenni, fél évszázados párizsi élete ellenére sem. A modern európai költészetet köti be személye és életműve a magyar s mindenekelőtt a nógrádi irodalmi értékek végtelen folyamatába.

És még... a szerkesztő itt megáll, s arra gondol, ki mindenki maradt ki e testes folyóiratszámból. Hát persze hogy lesz reklamáció, az efféle összeállításoknak ez a sorsa. De hadd emlékeztessenek mindenkit: a *Palócföld* történetének csak az első ötven esztendeje telik most le. Előttünk áll az újabb ötven esztendő, örökifjú és halhatatlan szerzők és olvasók reményében.

(p.m.)

Ács Irén: id. Szabó István benczúrfalvi műtermében (1980-as évek)

Ács Irén: Agyó, Huszadik

